
3 1761 07920424 4

UZONI

BÉLDI PÁL

1621—1679

IRTA

DEÁK FARKAS

Két szinnyomatu képpel, tizenhárom önálló képmelléklettel és 42 a szövegbe nyomott képpel.



BUDAPEST.

MÉHNER VILMOS KIADÁSA.

Ára 3 frt.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR



BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1887



BÉLDI PÁL

(Eredetije Béldi Gergely v. b. t. t. birtokában.)

Deutsch M. műnyom. Budapest.

UZONI

BÉLDI PÁL

1621—1679

IRTA

DEÁK FARKAS

BUDAPEST



MÉHNER VILMOS KIADÁSA

1887



I. BRASSÓ ÉS A JEDIKULA KONSTANTINÁPOLYBAN



2. A BÉLDI ÉS VITÉZ CSALÁDOK CZÍMEREI.

I.

ERDÉLY különállásának fénykora a XVII. század közepétől kezdve lassankint hanyatlani kezdett, úgy hogy Apafy Mihály uralkodásának második felében az önállóság igényeinek már csak árnyékával birt. Midőn a magyar nemzetiség fentartásának eszméje a magyar királyság eszméjének fentartójától elszakadni kényszerült, Erdély és a részek különválásának tényét a Zápolyák kezdték meg és hajtották végre sok tehetséggel biró s hatalmas, de részben még magyarországi államférfiak segítségével. Tisztán erdélyi kormányt csak Báthory István alkotott. Báthory Kristóf belügyekre fordítván figyelmét, bátyja művét szilárdította, míg az ide-oda csapongó Báthory Zsigmond kielégítést sem a törökkel való viszonyban, sem országa külön állásában vagy úgynevezett önállóságában nem találván, már-már véget vet vala az erdélyi kormányzásnak s affectált catholikussága Rudolf karjai közé kergeti vissza az elszakadni vágyókat, nehéz viszonyok közé sodorván az ingadozó Erdélyt. A válságos helyzeten sem a kegyetlen Básta, sem a szédelgő Mihály vajda, sem az erdélyi rendek Csáky István és Székely Mózes vezérlete

alatt nem lévén képesek uralkodni, csak Bocskay István tudta meghatározni az igaz álláspontokat s rövid uralkodása alatt, teljesen átértvén Erdély különállásának rendeltetését s meggyőződésének hatalmas fegyvertények által szerezvén tekintélyt, ismét erős alapra fektette az ingadozó alkotványt; melynek kormányát Rákóczy Zsigmond csakhamar a tékozló és léha Báthory Gábornak adta át. Bethlen Gábor az iktári, Erdély büszkesége volt az, ki nemcsak megoldotta a szőnyegre került kérdéseket és nemcsak meghatározta a külön álló Erdély feladványait, hanem úgy tetszett, mintha századokra szóló jövendőt alapított volna birodalmának, meghatározván Erdély állami életének feltételeit és czélját úgy a belügyek terén, mint külpolitikájának változhatatlan irányát szemben a császári és királyi kormánynyal és szemben a fényes porta nagy hatalmával, hatalmas ítélő tehetségével belátván, hogy Erdély önállóságának, különlétezésének, erélyesen kormányozhatóságának egyedüli alapja csak is a két császári udvar versengése. Jól tudta ő, hogy Erdély Magyarországnak elválhatatlan kiegészítő része, s míg a két császári udvar előtt hol pontos fizetéssel, hol csattogó kardjával tekintélyt szerze, Magyarország teljes rokonszenvét főként a nemzetiség és másodsorban a közbe jött s alkalmas eszközűl szolgáló vallási szabadság nagy érdekeinek védelmezése által tudta megnyerni, fejleszteni és megszilárdítani. Bethlen hagyományainak csak külső rétegét, a Brandenburgi Katalin és az epigon Bethlenek kormányát dobta el, — de elméletének hű követője s lényeges alkotásainak okos megtartója volt I. Rákóczy György, ki ha magánjellemét s az értelmi tehetségeket illetőleg nem is mindenben hasonlított nagy elődjéhez, országát kifelé épen oly tekintélyben s népét ép oly jólétben tudta megőrizni, amint kezébe vette; de amint szemeit 1648-ban örökre behunyta, Erdélyország önállóságának fényes ege örökre



II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

Lanfranconi Enea birtokában levő egykorú metszvényről.

elhomályosúlt. Fia II. Rákóczy György egyénileg talán még szebb tulajdonokkal birt mint ő maga, lovagiasabb, urasabb ember volt, de hiú és nagyravágyó, ki saját sorsát, helyzetét kicsinynek találta, és azt nem látta be, hogy nagyobbakra nem való. Nem volt körültekintő, okos ember, nem ítélte meg magát helyesen s nem vette észre, hogy alig bír annyi szellemi és anyagi tehetséggel, a menynyi az erdélyi fejedelmi szék betöltésére elég. És nem számította ki, hogy elég szép feladat, ha helyét híven betölti ott, hová sorsa rendelte; hisz úgy is, ha egyik vagy másik nagy hatalom gyengűl, meghátrál: Erdély felett okvetetlen a másik fog uralkodni s majd az átmeneti korszak eléggé dicsteljes pályát nyujt, s tán meg sem fordúlt fejében, hogy ez idő szerint az erdélyi fejedelemnek nincs más feladata, mint tovább is folytatni a körültekintő politikát, őrködni, hogy az éretlen ambitiók ne siettessék a végfelbomlást és várni az időtől, mely meghozza a válságokat, ki fogja jelölni a teendőket s megteremti az embereket, kik befejezzék az eseményeket. II. Rákóczy György maga szakállára akart nagy ember lenni az ahoz való eszközök nélkül, gyenge karokkal gyakorlatlan kézzel kapott a sors kerekébe s az események nagy gépezete mint könnyű játékszert összetörte.

Az ő trónralépésével kezdődő negyven esztendő lehetett volna Erdélyre nézve a további békés virágzás kora. A várakozás, figyelés, a még jobban megerősödés s a döntő pillanatban, mikor a félhold hatalma elhanyatlott, a sokkal tekintélyesebb felléphetést előkészítő időszak. És épen az ő hiábavaló merészkedései miatt lett az örökös belháboru, a trónért való véres küzdelmek, a kivégzések, az egymásra fenekedés, a török közvetlen beavatkozása, az elszegényedés, az erkölcsök elfajulása, a nyomor, a gyávaság, az elpuhulás, az intrigák, a ligák és végre a tehetetlenség korszaka.

Leszámítva I. Rákóczy György némely birtokszerzési erőszakoskodásait, Erdély aranykora 1613-tól azaz Bethlen Gábor trónralépésétől 1657-ig azaz II. Rákóczy Györgynek lengyel koronát kereső, de szerencsétlenűl végződő hadjáratáig tartott, mely 44 év alatt az ország földjét idegen ellenség nem taposta. Az ország népe jólétre, sőt gazdagságra emelkedett s mégsem puhult el, mert a magyarországi dicsőséggel teljes, kevés pusztulással járó hadjáratok mintegy állandó fegyvergyakorlatúl szolgáltak. A fejedelmek személye és kormánya tekintélyben tartatott, a törvény által védve volt a legszegényebb polgár s ugyan e törvény előtt tisztelettel hajlott meg a legkevélyebb aristokrata. Díszben, királyokhoz méltó fényben emelkedett ki a fejedelmi udvartartás s alakult és fejlődött oly társadalmi élet, melynek sajátságos önállósága, tiszta magyarsága páratlanul áll a magyar állam történetében s melynek rokonszenves humánus volta még ma két-három század eltelte után is vissza tükröződik s a valódi erdélyi körök modorán, nyelvén és világnézletén ma is fölismerhető.

De aztán az 1657-ik évi lengyel hadjárat után a Barcsay Ákos, Rhédei Ferencz, Kemény János, Apafy Mihály első idejében, mintha az államélet minden vad elemei felszabadultak volna, ázsiai viszonyok közé sülyedt az ország.

A rend felbomlott, a béke messze tűnt, gyilkos csaták, török-tatár rabság fogyasztták a népet; égetés, pusztítás, rettenetes adók, zsarolások emésztették fel a vagyont, inség lépett a jólét nyomába. A tekintély alásülyedt, féktelen szabadság váltotta fel a törvénytiszteletet, mely a látszólagos nyugalom beállta után sem tért soha többé igazában vissza. Apafy Mihály harmincz éves uralkodása az előbbi korszak dicső hadjáratainak s törvénytiszteletének csak szomorú árnyéka, csak hivságos parodiája vala. A kormányzás csak külsőképen, csak formailag állott fenn,

lényegileg csak vonaglott. Ha olykor veszedelmesebbé válható kicsapongásokat büntetni akartak, sem a fejedelemnek, sem az országnak nem volt hozzá elég tekintélye, sőt bátorsága sem s a megrettent államférfiak ligákhoz folyamodtak, melyek aztán tág tért nyitottak az aljas cselszövényeknek, az önző gonoszságoknak s e ligák korszakában nem volt többé biztos sem a becsületesség, sem a hazafiság; nem védelmezte a hazafiakat sem a törvény, sem az igazság s a vagyonosság, az előkelőség és vitézség okul szolgáltak a pusztulásra. De utoljára még ez a drákói eszköz is erőtlenné vált, az ország felbomlásnak indult, az önállóság utolsó csillagocskája is elhomályosúlt, míg végre 1687-ben Lotharingi Károly temérdek sergei, mint a gonosz élet büntető furiái megrohanván Erdély védtelen várait és városait, elseperték a mult idők fényes emlékeit s Erdély függetlenségének utolsó maradványait.

Ama boldogabb korszak szülöttje, neveltje s e gonosz idők egyik kiváló, sajátságos áldozata Béldi Pál, kinek élettörténetét megismerni nem lesz érdektelen, már csak azért sem, mert ennek részletes tanulmányozása sok adatot nyújt, s biztos világot vet nagy hirnevű ellenfelének, Teleki Mihálynak államférfiui fényes tehetségeire.*

* Azok közűl, kik eddig róla írtak, első helyen kell említenem kortársait, Bethlen Miklóst és Cserei Mihályt, kik legtöbb adatot hagytak róla a mi számunkra, de bár az egész embert akarták ismertetni, nem megbizhatók, mindkettő egyoldalú és czélzatosan tudósít. Cserei munkája nem is történetírás, hanem a haldokló fejedelemség szomorú epopeája, melynek kietlen tájképei és siralmas életrajzai közé költői szükségletképen szép és rokonszenves színekkel — de a valóságnak meg nem felelőleg — festette be Béldi Pál arczképét, kinek hazafiságában, hősiességében és szabadságszeretetében mintegy vigasztalását kereste és találta az elkeseredett búsmagyar. Azonban hogy Cserei nem érez oly mélyen, mint a mily gyakran hullatja könyeit, bizonysága az, hogy az ő szemében a császári seregek vezérei, katonái csak oly kevéssé rokonszenvesek, mint Tököli vagy Rákóczy kuruczai; ő csak azt szereti, a mi erdélyi és csak azt, a ki Erdélyben született; az erdélyi szász és oláh inkább kell neki, mint a magyarországi magyar, a királyhágóntúli Rákóczy vagy Radvánszky okkal, oknélkül neki nem tetszik. Hogy még is néha ezen, néha az ellenkező másikon s ismét néha a harmadik párton van, a min olykor kortársai sem tudtak eligazodni, csak azt mutatja, hogy a politikában nem volt valami erős

Édes atyja volt Béldi Kelemen, édes anyja Losonczi Bánfy Zsuzsánna. Béldi Kelemen maga is előkelő szerepet

meggyőződése s hogy ő tulajdonképen nem is volt politikus, hanem csak olyan költői hajlamú búslakodó hazafi, kinek családja sok vagyont vesztett a válságos időkben, ki minden bajnak okául azt tartotta, hogy már nincs erdélyi fejedelem, ki sokat látott, sokat hányódott, de még mindig kereste az életmódot, ki ma Tököli-huszár volt s kevés idő mulva az osztrák sereg élelmi biztosa. Tolla gyakorlott ; emlékező, képzelő tehetsége kifejlett, élénk, vannak szép érzései, bírja jól a nyelvet s állandó nagy hatása még is csak abban rejlik, hogy akkor is, azóta is és ma is sok ember van olyan, mint ő, a ki busúl, sóhajt és költői fohászkodások közt könnyezik, de annyi esze sincs, hogy a saját maga sorsáról — annyival kevésbbé, hogy hazája sorsáról komoly itéletet alkothasson. — Bethlen Miklós komolyabb munkát akar írni, ő már nem csak siralmas krónikás, hanem államférfi is, ki az általános enyészet romjain az új idők csiráját is keresi s a jobb jövendő reményeit is érzi. Cserei panaszai szerint vége a világnak, nincsen mentség. Bethlen okoskodásai szerint a dolgok menete nem szakadt meg, mégis csak élünk, mozgunk, keresni kell a megélhetés módjait, a nemzetnek élni kell tovább is, az államélet lehető legjobb formái után kell törekednünk. Ő Béldi Pált gyakorlati szempontból veszi bírálat alá s hiszi, hogy ha nem is mindent, de sok jót tehetett volna, ha gyorsan, ha okosabban jár el, ha megfogadja az ő tanácsait, mert sok tekintetben együtt tartott vele. De végre is elsuhan fölötte s mélyebben nem bocsátkozik sem az ember, sem politikája jellemzésébe, sőt egy-két oda nem illő, frivol megjegyzéssel sérti egykori elvtársa emlékét. (Szász atyánkfiai, kik ez időben éltek, minél kevesebbet jegyeztek föl Béldi Pál történeteiről, pedig Brassó és Szeben jó egyetértésben volt véle.) Az újabb időben Szilágyi Sándor a «Magyar nemzet vértanui» czímű munkájában egy a m. tud. akademiában felolvasott értekezését adta ki, melyet ő maga is csak adversariának nevez és igen méltán, mert a különben gondosan írt értekezés csak azt a feladatot tűzi ki, hogy Cserei hősét regényes híréből-nevéből kiforgassa, mely szándéka nagy részben sikerült is, sőt czáfoló buzgalmában kitüzött czélján talán túl is lődözget ; Béldi Pál egyéniségét azonban főként adatok hiánya miatt ő sem tudta teljesen átérthető egészszé alakítani, s ennélfogva Szilágyi műve más tekintetből válik nagyon érdekessé, ő ugyan is szokott reális modorában, mint Erdély történeteinek legjobb ismerője s az újabb kritikai modor egyik harczosa, a reánk maradt írott és nyomtatott ismeretes adatokat mind összeszedte és munkájából — mely 1867-ben jelent meg — *világosan kitűnik, hogy Béldi Pál életéről tulajdonképen mily kevés adat maradt fenn az ismert történeti és krónikai munkákban, vagy az addig napfényre került okiratokban.* Nem tehetem, hogy e helyen meg ne emlékezzem egy jó nevű költőnk művéről is, ki Béldi Pál emlékével szeretettel foglalkozott Néhai Szigligeti Ede egyik ha nem is a legjobb, de minden esetre leghatásosabb tragediájának hőse Béldi Pál. Ő is tett történelmi tanulmányokat, de a mi nagyon természetes, Cserei regényes felfogását vette alapul ; a hol némely jelenet, különösen Béldi Pálné, Vitéz Zsuzsánna föllépése férje és Teleki Mihály közé, a drámaíró számára, mintegy előre meg van írva. Az egyes lapokban és folyóiratokban napfényre került közlemények sem adnak bővebb tudósításokat sem életrajzához, sem az úgynevezett forradalmi törekvéseihez. Igy például régebbi és újabb életírói sem emlékeztek meg életének igen nevezetes mozzanatáról, t. i. tatárrabságáról ; pedig valószinű, hogy e fogságában, kiváltásában s késő hazatérésében gyökereznek életének minden azután bekövetkező eseményei ; a régi krónikások közül csak

vitt Erdély közéletében s jónevű, tekintélyes ember volt. Előbb Székely Mózesnek, azután Bethlen Gábornak kedves embere vala. Ferencz testvérével együtt nagy pártolója lévén Székely Mózesnek, ennek buktával 1603-ban kibujdosnak.[1] Később visszatérvén Kelemen, 1607-ben a jezsuiták bennmaradását pártolja és a kiüzetésök ellen készült tiltakozást aláirja. Hogy ez időben már befolyásos ember volt, bizonyítja Rákóczy Zsigmond fejedelemnek (1607) egy Dersi Petki Jánoshoz intézett levele, melyben Béldi Kelemen peres ügyeit figyelmébe ajánlja. Báthory Gábor erdélyi fejedelem pedig Gyulafehérvárt 1608 augusztus 27-én kelt levelében országgyűlésre hívja azon év szeptember 21-ére Kolozsvárra.[2] Ez országgyűlésen tevékeny részt vesz s itt is a fejedelem mellett tart. Nem sokkal azután Háromszék főkapitányává neveztetik ki. Úgy látszik, hogy azután Bethlen Gábornak is oly buzgó híve lett, mint az előtt volt Báthory Gábornak. 1613-ban Arkosi Benkő János a maga és neje Kövér Barbara és Szotyori Szonda Gábor nevében ellene mond, hogy Béldi Kelemen Árapatakon és Erősdön (Fehér vármegyében) levő Gyöngyösi-rész nevű jószágba beiktattassék. Mind a mellett, hacsak részbirtokok szerzése által is, de a fejedelem kegyelméből folytonosan gyarapodik. Bethlen Gábor ugyanis a Domáldon, Nagy- és Kiskenden, Balavásárán és Szénaverősön az úgynevezett Baládfi részt magasztaló szavakkal ajándékozza neki, s megerősíti egy örök eladási szerződését, mely szerint Fejér György uzoni birtokát neki eladja, habár később

Kemény János említi nevét azok közt, kik 1657-ben a capitulatióba beleegyeztek s az újabb időben, 1862-ben jelent meg egy 1659-ben márczius 28-án kelt s Dániel Ferenczhez intézett levele, melyet Hopánban, a krími tatárrabságban írt. (Lásd «Történelmi Kalászok.» Szerkesztette Thaly Kálmán, kiadja Dániel Gábor. Pest, 1862.) Azonban nemcsak hogy az ily elszórt egyes adatok maradtak figyelmen kívül, de sőt születési évét sem találtam sehol följegyezve.

1 Lásd Nagy Iván: Családkönyve, I. k. 279. l.

2 Küllapján Béldi Kelemen írásával: «Csak emlékezetre tartom, fejedelem sajátkezű aláirása». Eredetije Méhesen gróf Béldi Ákos úr levéltárában.

e Fehér György gyilkosság bűnébe esett is. 1614-ben megegyezik özvegy Geréb Ferenczné Mihálcz Anna asszonynyal az árapataki és erősdi részjószágok felett. Ugyan ez évből egy kis erőszakossági emlék is maradt fenn róla, mely már kezdi jelenteni a nagy urak közé tartozást. Ugyan is Felejtár Miklós nevű szabadost megfogatta, mivel a jobbágyságra reá nem akart állani, de 100 frt kezességen elbocsátotta.

1625-ben már tanácsúr, a székelyeknek főgenerálisa s mint ilyen Radul vajda ellen táborba száll Brassó mellé. 1627 elején meghal s eltemettetik Gyulafehérvárt; a mikor egyszersmind végrendelete is kihirdettetik, melynek azonban ellene mond Bethlen Krisztina; mind azon által a végrendelet minden akadály nélkül teljesült s pl. a vagyonösszeírás Rücsön, Bodolán, Uzonban, Árapatakán 1627 april 26-tól kezdve jul. 22-ikéig végrehajtatott.

Neje az említett Bánffy Zsuzsánna, losonczi Bánffy Boldizsárnak és Patócsi Erzsébetnek második leánya, ki előbb a XVII. század első éveiben Bethlen Gergelynek volt felesége, de ez a férje 1613-ban elhalálozván, másodszor hozzá ment férjhez,* kitől hat leánya és két fia született JÁNOS és PÁL a jelen munka hőse. Születése idejéhez csak közvetett adatokból lehet hozzá vetni. Annyit tudunk, hogy Pál a legkisebb gyermek volt, mert úgy fiútestvére, mint leánytestvérei öcscsüknek czimezik hozzá intézett leveleikben. Azt is tudjuk, hogy édes atyja 1627-ben meghalt. Ha most még hozzá veszszük azt az adatot, hogy I. Rákóczy György udvarában, a *schola aulicában*, II. Rákóczy Györgygyel, — ki 1621-ben született — együtt nevekedett és tanult, születését az 1621 és 1626. évek közt lefolyt időre kell tennünk. Még van egy adatunk, hogy t. i. 1636-ban Béldi Pál az ítélőmester előtt *retractatiót* tesz s minthogy ezt

* Gróf LÁZÁR Miklós jegyzeteiből.

későbbi gyakorlat szerint a magyar nemes ifju a törvényes kor elérésével — a 14 év betöltésével — tehette, ez adat is az 1622-ik születési évre vall. A fejedelmi udvarba és fejedelmi iskolába I. Rákóczy György kedves udvarmestere, Kékedy Zsigmond, az ifju Béldieknek közel rokonuk és legnagyobb pártfogójuk, hatalmas főúr szerezte be a csinos, eszes ifjat.

Kékedy Zsigmond Kékedy Györgynek és csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrássy Katalinnak fia, «kit gyermekségétől fogva, szegény állapotból nevelt vala a fejedelem Bethlen Gábor».[1] Ő, ki 1619-ben Bethlen fejedelemnek bejárója, nagyatyjának a nótázott Andrássy Péternek erdélyi javaiból igyekezett magának kiváltás által birtokot szerezni. A fejedelemnek 1619. julius 13-án kelt eredeti levelében[2] ez áll: «minthogy Mátyus János és neje Kelemen Veronika Kékedy Zsigmondnak bejárónknak Csíkban levő őstől maradt jószágát az mi törekedésünkre remittálták».

Az 1619-ben bejárónak czímzett Kékedy a fejedelemnek egy 1621 febr. 5-én Nagy-Szombatban kelt levelében meg csak étekfogónak (dapifer) van irva, mely alkalommal egy pozsonyi lázadó házát és szőllejét neki adományozza;[3] de aztán csakhamar mint főasztalnokot látjuk és egy 1625 aug. 18-án kelt iratban pedig már főlovászmester.[4]

Kékedy I. Rákóczy György kegyeit is hamar meg tudta nyerni. Mint udvarmester lépett e fejedelem szolgálatába s csakhamar a leghívebb emberei közé tartozott, ki a Brandenburgi Katalinnal folytatott ügyekben,[5] valamint a Zólyomi

1 Lásd: KEMÉNY János Önéletírása.

2 A gróf Lázár cs. levéltárában.

3 Lásd: Tört. Tár 1885. évfolyam, IV. füzet.

4 Egy másik oklevélben így van róla emlékezet: «primo quidem officio cubicalarii, sive aparitorio, deinde Dapiferorum Magistri, postremo Agazonum et Stabuli præfecti».

5 Lásd: Gróf Csáky István életrajza. Budapest, 1883. 54. l.

Dávid elfogatása és pereltetése alkalmával is mindig híven áll mellette. 1632-től kezdve Belső-Szolnok vármegye főispánja s egyszersmind «nagyságos» czímet nyer. Az előttünk fekvő okirat szerint* Rákóczy 1632-ben nov. 8-án kelt adománylevelével Bethlen várát 13,800 frtban Kékedy Zsigmondnak adományozza. Mely adománylevél magyarúl iratván bő kivonatban így hangzik:

«Mi Rákóczy György etc. Tudtára adjuk mindeneknek ez jelenvaló levelünknek rendében, hogy mi, méltó és tisztességes tekintetünk lévén jeles és hűséges s kiváltképen való állhatatos, kedves szolgálatjáról az mi hívünknek az tks és ngs Kékedi Zsigmondnak, az mi főhopmesterünknek és tanácsunknak etc., melyeket ő minden alkalmatossággal és minden reábízatott dolgokban szorgalmatossággal cselekedett az mi előttünk való boldogemlékezetű erdélyi fejedelmekhez és mihozzánk is, az mi fejedelemségünknek kezdetitől fogván, nagy lelki állhatatossággal és nagy dicséretes hűséggel viselte mi hozzánk is ő magát és hogy jövendőben is azon hűséggel viselendő lészen. Annakokáért egészlen és épen Bethlen várát és mind épen és egészlen ahoz való jószágokat, portiókat, melyeket az előtt azon Bethlen várához birtak és környüle vannak, ismét egészlen és épen Belegalyát, Szészarmát, Kis-Kajont, Nagy-Kajont, Dögmezőt, Körtvélyest, hasonlóképen egészen és épen az portiókat Málomban, Fugyiban az kik vannak mind Belső-Szolnok vármegyében, az melyek annak előtte voltak ugyan az néhai ngs Haller Zsigmondé de Hallerkő, de az halála által és magvaszakadása által az mi országunknak régi bevött törvénye szerint mi reánk és az mi kegyelmes rendelésünkre törvény szerint maradott és szakadott egyszersmind minden ő jövedelmeivel, hasznaival együtt, tudni illik szántó földeivel művelt és műveletlenekkel stb. stb. akármi néven nevezendőkkel igaz régi törvény szerint azhoz tartozókkal együtt az ő igaz mértékjök és régi határok szerint az megnevezett Kékedi Zsigmondnak és örökösinek, maradékinak és még legatariusinak is, mind az két ágra minyájoknak tizenhárom ezer és nyolczszáz magyar forintban és forintért, igaz elkelhető és vele élhető pénzért és pénznek summájában, adni, ajándékozni, kötni és inscribálni elvégeztük vagy elszántuk. Ugy mind azon által, hogy Kékedi Zsigmondtól életében és ő utána örököseitől, maradékaitól az férfiui ágról sem mi, sem az utánnunk való fejedelmek és egyebek, az kiknek közük volna hozzá, viszsza

* A gyulafehérvári káptalan kiadványa, mely Barcsai Ákosnak 1659-ik évi *magyar nyelven szerkesztett* requisitorium mandatumára adatott ki. Eredetije a gr. Béldi Ákos úr cs. ltárában Méhesen.

ne válthassuk, váltathassuk, foglalhassuk, foglaltathassuk. Bizonyoson elhivén azt mi, hogy az megnevezett Kékedi Zsigmond sem örököse, sem maradékja s még legatariussai is az mi fejedelmi kegyelmességünkről feledékeny és háládatlan nem leszen stb. stb. Kelt az mi városunkban Váradon 8-ik napján Szent-András havának 1632. esztendőben.»[1]

Később Rákóczy a kiszökött és törökké lett dersi Petki Ferencz nagysajói jószágát is Kékedynek adományozta.[2] Első neje losonczi Bánfy Margit volt, kivel még 1630-ban együtt élt; második neje pedig Barkóczy Anna, Barkóczy László leánya.[3]

De a jó rokon nemcsak hogy Béldi Pál kitűnő neveltetéséről gondoskodott s befolyását az udvarnál megalapította, hanem a két Béldi fiúnak t. i. JÁNOS-nak és PÁL-nak vagyonosodási állapotjukat is szivén hordozta s Bethlenvárban 1638. jun. 19-én kelt végrendeletében a két Béldi fiút illetőleg ezeket mondja Kékedy Zsigmond:[4]

«Nékem az én kegyelmes uram — I. Rákóczy György — Bethlen várát hozzá tartozó józságaival együtt jámbor szolgálatomért conferálta,

1 Igen valószínű, hogy ez adománylevél eredetileg latin nyelven íratott; de a minden iratot magyarizáló Bárcsai Ákos idejében, a ki a mandatumokat is magyarul adta ki, fordíttatott magyarra, t. i. 1659-ben.

2 Kékedy lakása Vajdaszentiványon volt s itt is halt meg 1638-ban. Haller Gábor naplójában 1638 jun. 29-én írja: «este hét óra tájban holt meg a szegény Kékedy Zsigmond». Melith Péternek Esterházy nádorhoz julius 27-én Szatmárról kelt levelében ez áll: «mostan Fehérvárt volna az fejedelem, Kékedy uramat ott temetteti el, a kit sokan szánnak, igen elaprósodván ők is ez veszedelmes elaggott világ vége felé». (Lásd: Erd. Országgy. Emlékek, x. k. 203. l.)

3 A Béldi Pállal való rokonságát pedig e két kis — gróf Lázár Miklós jeles genealogunk által készített táblázat mutatja:

I. Becz
- Becz Kata, Béldi Jánosné — Béldi Kelemen, Bánfy Zsuzsánna — Béldi leányok, Béldi János, Béldi Pál
- Becz Zsófia, Cs. szt. kir. Andrássy Péterné — Andrássy Kata, Kékedy Györgyné — Kékedy Zsigmond, Bánfy Margit.

II. Bánfy Boldizsár, Patocsi Erzsébet
- Bánfy Margit, Kékedy Zsigmondné
- Bánfy Zsuzsa, Béldi Kelemenné — Béldi leányok, Béldi János, Béldi Pál

4 Lásd: Kékedy Zsigmond BelsőSzolnok vármegye főispánja, fejedelem ő nga tanácsa és fődvarmesterének végrendeletét, egykorú hivatalos másolatban gróf Béldi Ákos úr méhesi levéltárában.

én is azon igazságommal hagyom Bethlen várát, minden hozzá tartozó jószágival, örökségivel, valamint én birtam, életéig az én szerelmes társamnak Barkóczi Annának u. m. ezeket az porcziókat, bethlenit, Bélyegalyát, Fügeit (Fugyit), Szészarmát, Körtvélyest, Kis-Kajont, Nagy-Kajont, Dögmezőt, Kőfarkát, málomi porczióm mal, hoc tamen declarato, ha az úr Isten ez világból kiszólítaná az én szerelmes atyámfiát, temetése után az felyebb megírt váram s jószágaim maradjanak Béldi Jánosra és Béldi Pálra. Exceptis ez porcziók közűl, valamely





2. BETHLEN ÉS A BETHLENI BETHLENEK CZÍMERE.

porcziókat jámbor szolgáimnak hagynék vagy jóakaróimnak, ki feleségemnek holtom után gondviselője lenne».

«*Az mogyorói kastélyomat* minden hozzá tartozó jószágimmal hagyom az én szerelmes atyámfiának, míg az én nevemet viseli, u. m. mogyoróit, holtmarosit, nagy oroszfalvit dédai, tapolczai, ligeti, monori, Kledeni (vagy Gledeni), kis sajói, vajolai, szász- és magyarrégeni porczióimmal együtt: ha pedig az én szerelmes atyámfia Barkoczi Anna nevemet megváltoztatná, az kastély maradjon Béldi Jánosra *és* * Pálra et ad eorum successores».

«*Vajdaszentiváni udvarházamat*, hasonlóképen hozzá tartozó jószá-

* Egy másik példányon az *és* helyett e két szó áll: *eo deficiente*.

gival együtt, hagyom ugyan szerelmes atyámfiának Barkoczi Annának, valamig az én nevemet viseli, ha penig nevemet megváltoztatja, hagyom egyenesen Béldi Pálnak u. m. Szent-Iván és Péterlaka nevezetű falumat. Hasonlóképen *mezőbodoni és tóháti portiómat* az feljebb megírt mód szerint hagyom az én szerelmes atyámfiának cum omnibus pertinentiis, ha penig nevemet megváltoztatja, hagyom Béldi Jánosnak és Pálnak».

«*Nagysajói kastélyomat* u. m. Nagy-Sajót, Ölymöst (vajjon nem Ölyvest?), Radlát, Várhelyet, Budakot, Ardaut, Frist, Alsó- és Felső-Sebest, hagyom életéig az én szerelmes társamnak, holta után maradjon az bátyámra Kékedi Balázs uramra, és utánna való maradékira, ha penig ő keme deficiálna, szálljon az két öcsémre Béldi Jánosra és Pálra». *Kodori udvarházamat*, Kodort, Gyékényest, Görpényt, Pestest, Kányát hagyom Kékedi Jánosnak, ilyen conditio alatt, hogy Magyarországból bejőne, mindenekben az én szerelmes társamnak szolgáljon, ha penig deficiálna, maradjanak azok is az két öcsémre Béldi Jánosra és Pálra».

«*Szentkirályt* jószágostól hagyom Béldi Jánosnak és Pálnak.» stb. stb. . . . Tovább így szól a végrendelet:

«*Res mobiliseim* felől így testálok: az jobbik lovamat hagyom az én kegyelmes uramnak, az azután való *két jobbik lovaim* maradjanak az két ifjura».

«Az fehérvári házamat szőlőimet, szekerini porcziómmal hagyom éltéig feleségemnek, holta után az két öcsémnek Béldi Jánosnak és Pálnak.* Minden arany mívemet hagyom az én szerelmes atyámfiának, excepto *az kis bécsi függőt* hagyom Béldi Judith hugomnak, egy arany lánczot, száz arany forintot. *Keresztesi Ferencznének* (Béldi Kata) és Kálnoki Istvánnénak (Béldi Anna) hagyok ötven-ötven aranyat egy-egy lánczra».

Az idősebb Béldi fiú János azután nem sokára megházasodott s feleségűl vette Csomaközi Zsófiát. BÉLDI PÁL pedig udvari iskolázását udvari szolgálattal váltotta fel s mint az öreg fejedelem bejárója és étekfogója folytonosan az udvar körűl tartózkodott.

1645-ben márczius 24-én a két testvér minden hivatalos beavatkozás, vagy megelőző törvényes eljárás nélkül, csupán négy fölkért nemes ember baráti közbenjárására szépen megosztozott az ősi birtokokban, ú. m. a

* A nagy terjedelmű végrendeletből csak azon részeket közöljük, melyek általában a Béldiekre s különösen Béldi Pálra vonatkoznak.

bodolai, uzoni és árapataki jószágokban* s valószínűnek látszik, hogy ekkor Béldi Pál 24 éves volt.

Béldi János ekkor már családos ember volt, mert egy kis leánya is született vala. Különben úgy látszik, valami csendes, békés tudományos ember lehetett s a mellett nem is volt egészséges, mert 1648-ban Béldi Pál már Béldi Jánosnak hátra hagyott özvegyével Csomaközi Zsófiával osztozik. Ez az osztály is szép simán folyt le s egyebek közt ily tétel is fordul elő benne : *az könyvek redeáljanak* Béldi Pál-nak ; tehát az első osztálynál Béldi János vette volt magának az őstől maradt könyveket. Itt azonban az osztozásnál jelen voltak : Váradi Veres Ambrus itélő mester, bikali Vitéz György, kisbuni Bethlen János, girothi Torma Péter, gyalakuti Lázár György, váradi Virginás István fiscalium regalium director.

Béldi Pálnak ez a sógorasszonya másodszor férjhez ment Gyulai Ferenczhez, valószínűleg ahoz, ki később 1660-ban Nagy-Várad védelmezésében lett nevezetessé, mert ennek egy Váradon 1651 aug. 20-án kelt levele van a családi levéltárban, mely Béldi Pálhoz van intézve s melyből megtudjuk, hogy néhai Béldi János kis leánya elhalt s Béldi Pál örökli kis vagyonkáját.

3. GYULAI FERENCZ ALÁIRÁSA.

Ezek szerint tehát Béldi Pál egyedüli örököse lett jól szerző édes atyjának, néhai Béldi Kelemennek és a Kékedy Zsigmond-féle végrendeletnek, melynek hasznát az által tudta siettetni, hogy Kékedynével Barkóczi Annával minél hamarább szerződésre lépett, minek következtében az özvegy a Béldiekre jelzett jószágokat neki azonnal átadta.

* Ez osztálylevélből hátrább a társaséleti viszonyok leirásánál egypár részletet közölni fogunk.

Minthogy pedig bikali Vitéz Györgynek nevét az 1648-ik évi osztozáskor először látom Béldi Pál körében feltehető, hogy leánya a szép Vitéz Zsuzsánna ekkor már vagy jegyese vagy tán neje is lehetett s így biztosabb adat hiányában el kell fogadnunk, hogy Béldi Pál 26—27 éves korában házasodott s ez idő óta volt férje a később elég híressé vált bűvös-bájos Vitéz Zsuzsánnának. Ez időben halt el (1648) az öreg fejedelem s temetésén Béldi Pál mint fegyverbe öltözött lovag vett részt.

II.

A mint Béldinek egy a hatvanas években I. Rákóczy Ferenczhez Sárospatakra intézett leveléből világos s a mint már említve is volt, ő ifjú korában mint bejáró és étekfogó szolgált a fejedelmi udvarban. Ez a bejáróság sajátságos intézmény volt a magyar főúri udvartartásban és különösen az erdélyi fejedelmek udvarában. Magában foglalta a régi s a külföldi királyok, herczegek, főurak udvari apródi intézményét s a régibb és az újabb idők úgynevezett testőrségét. Abból állott, hogy a fejedelemhez *közelebb álló főurak*, főnemesek, mint a régebbi lovagok, gyermekeiket az udvarba adták, hogy ott a fejedelem személye körűl szolgálatot tegyenek, még pedig úgy, hogy atyjok hűségének is bizonyságúl s olykor zálogúl szolgáljanak. Ide jöttek a fejedelmi család távolabbi rokonainak gyermekei, mint például Kemény János; ide jöttek az államszolgálatban álló főurak gyermekei, mint Haller Gábor; a kiket bevitt a pártfogás, mint példáúl Béldi Pált Kékedy Zsigmond; ide jöttek a kitünő tanulók vagy kitünő magaviseletűek, mint Deák György; ide jöttek a fejedelmek kegyenczei, mint Jósika István; tettek inasi szolgálatot is még a főuraknál is, mint pl. Cserei Mihály

Teleki Mihály mellett; de aztán tanulták a lovagi mesterséget, a fegyverforgatást, lovaglást, a bajvívást, sőt főként I. Rákóczy György udvarában az ifjabbak az iskolai tudományokat is.

Az apródi állapottal kezdődő s tulajdonképen való szolgálatnak két főirányzata volt, a szegényebb legények és jobb tanulók készültek a kisebb és nagyobb cancellaria irnokaivá, ezekből lettek a fiscalis prókátorok, a tábla fiainak — ma királyi táblabiró — egy része, itélőmesterek, közügy igazgatók stb. egész a kanczellárságig s gyakran még jó házasságok is hozzá járulván, sokan családjaik fölemelői vagy nagyobb családok alapítóivá lettek. Igy emelkedtek ki például a Kovacsóczy-, Sárdi-Simén, a kénosi Sándor, a Sárpataki, a Kassai, a Kékedy, Gillányi, a Sárossi stb. családok,* kik közt igen sok a székely család. Más oldalról az úrfiakból — a régibb nagy családok fiaiból — lettek a főbejárók, étekfogók, mesterek: úgymint, lovászmester, udvarmester, étekfogók mestere stb., a fejedelmi sergek tisztjei, főkapitányok, főispánok, főarendatorok stb. Ellátásuk is különböző volt, a gazdagok saját költségükön éltek, mint például gróf Csáky István fia II. Rákóczy György udvarában. Mások el voltak látva szállással, élelmezéssel, néha-néha præbendával: egy vagy két lóra való tartással, egy vagy két szolgával s ezek is lótartással, s végre voltak, kik ruhát s fizetést is kaptak. Természetes, hogy az ellátással arányos viszonyban állott a kötelezettségek és teendők állapota is. Szolgáltak sokan hosszú évekig, mások kiléptek időközben. Egy pár évig az udvarnál szolgálni szintúgy a teljesen bevégzett neveléshez tartozott. A szolgálatból való kilépéshez okul szolgált, ha valakinek atyja elhalt, öröksége megnyílt s haza kellett mennie a jószág fentartására, ha valaki teljes korát

* Valóságos: gentilshommes de Robe.

elérte s atyja jószágot adott néki; ha valaki megházasodott stb. Általában az udvari szolgálat jó hatással volt az illetők tanultságára, ügyességére, tehetségeik kifejtésére, emelte az általános míveltség szinvonalát és szorosabban fűzte össze az embereket, az együvé tartozás érzése pedig mindig jótékony hatással van a társadalomra; szebbé, érdekesebbé tette az ifjuság viruló napjait, emelte, nemesítette a barátság fogalmát, szóval az udvari szolgálat emlékei jótékony hatással voltak az egymás után jövő nemzedékekre. De meg kell vallani, hogy ez intézménynek volt sikamlós oldala is, aztán némelyek túlzó servilismust találtak ez udvari bejárói szolgálatban. Voltak olyan büszke főurak is, kik nem küldték udvarba gyermekeiket.

Úgy látszik, hogy a bejárói szolgálat nagy részben *rendszeres* volt, fizetéssel járt s volt rangfokozat is; de a mint fentebb is említém, voltak *önkéntes ideiglenes* bejárók is, kik magok költségükön töltöttek bizonyos, rövidebb-hosszabb terjedelmű időt az udvarnál, hogy az udvari szokásokat, a jó modort, divatos viseletet stb. eltanulják. Öltözetük mindig választékos, kissé feltünő, legtöbbször a fejedelmi család szineit feltüntető, s igen gyakran fényűző czifra volt. Hogy a szolgálattétel miben állott, erre nézve egyenes adatunk, például valami szabályzat, szolgálati könyv vagy valami eféle minél kevesebb van, s leginkább csak közvetett adatok állnak rendelkezésünkre. Némi tájékozást nyujthatnak a Kemény János, Haller Gábor és Cserei Mihály feljegyzései s aztán a magánlevelezésekben elszórt egyes adatok. Ezekből látjuk, hogy lovaglásban, vívásban, lövésben, ugrásban, birkózásban, futásban gyakorolták magokat s egyik fő igyekezetök volt a tisztaság, nemcsak személyök körűl, hanem általában. Látjuk, hogy az úrfiak szobát takarítottak, leporozták a bútorokat, képeket, különös gondot fordítottak az asztali arany, ezüst és kristály edényeknek nemcsak tisztán, de fényesen tartására s a

mint sorosak vagy naposak voltak, az úr vagy az úrasszony személye körül forogtak, előszobájában álltak, fogadták s bejelentették a tisztelgőket, látogatókat úgy, mint a kérelmezőket. Uraik közelében őrködtek vagy aludtak, felügyeltek a kedvencz állatokra, kutya, papagály, majom, holló, vadászebekre stb. Gondoskodtak, hogy az úr ruhái, fegyverei tisztán álljanak, vadász, halász, madarász készletei rendben legyenek. Ünnepélyeknél, trónba iktatás, lakodalom, keresztelés, udvari fogadtatás, követek fogadása s más ily alkalmaknál díszben öltözve helyezkedtek urok személye közelében; az előljárók ajtókat nyitottak, a kisérők betették. A bizalmasabbak, ügyesebbek bibliát vagy más könyvet olvastak, ostábláztak, malmoztak, diktálásra magánleveleket irogattak. Elkisérték uraikat a templomba, s gyalog vagy lóháton s távolabbi helyre jól fegyverezve kisérték uraikat látogatásra, vagy sétáikban, kilovaglásaikban; kisebb-nagyobb utazásaiknál szálláscsinálás végett félnappal, egy nappal előre mentek.

Egy szóval egyaránt szolgáltak szükséges dolgok elvégzésére s az udvar díszének — s uraik és úrasszonyaik mulatságának emelésére.

A mint egy-egy fejedelem vagy fejedelmi család (Báthory, Bocskay, iktári Bethlen, Barcsai, Rhédei, Rákóczy, Apafy, Thököli) trónra emelkedett, mindenik új aristokratiát teremtett vagy emelt fel maga körűl. Ez új aristokratia fiai aztán persze ott nyüzsögtek a földi *boldogság* és *szerencse* tűzhelye körül, a hol az ifjúság, szépség, vitézség és bátorságnak illő helye is volt. De meg volt helyzetöknek is az az árnyoldala, hogy a tudás fájának gyümölcséből bővebben étkezhettek.

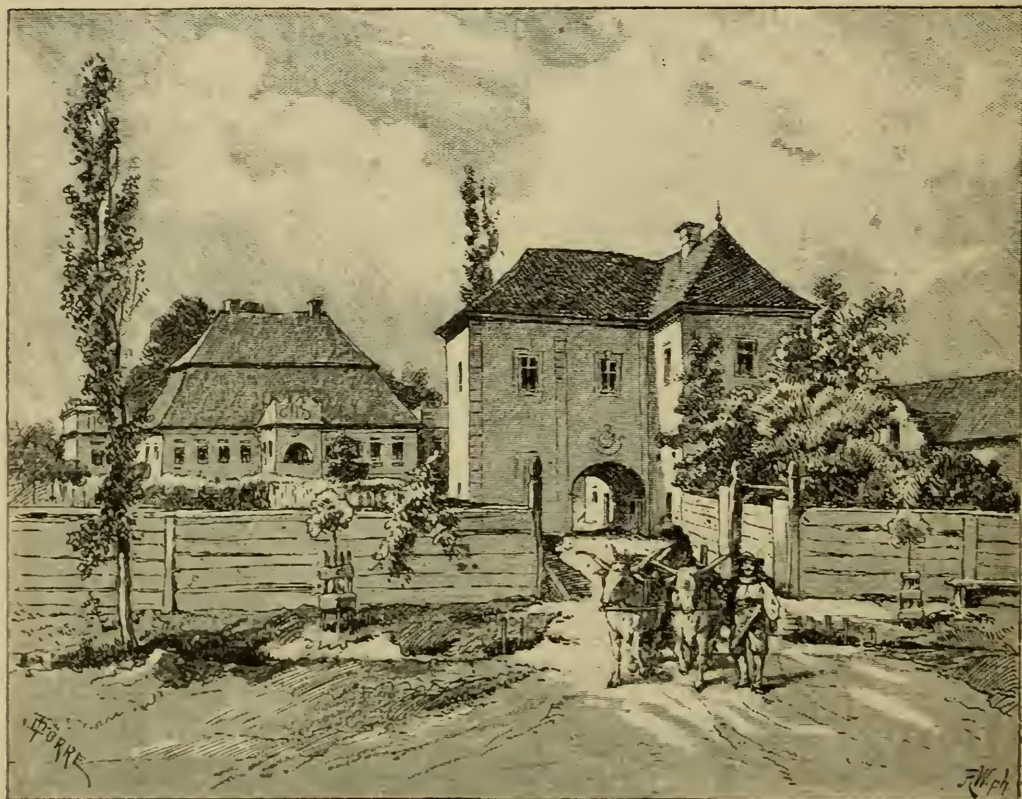
Közelről tekintve az udvar nem volt oly varázsos, a fény, gazdagság nem volt oly utolérhetetlen, az egyének nem voltak oly emberfelettiek, a talentumok, a tehetségek nem voltak oly nagyok, a képességek nem oly kitünők, sokszor

pongyolában is mutatkoztak előttük, sőt gyakran forgott szemök előtt a dolgoknak viszálya is, miből önként következett az összemérés, összehasonlítás, a nagyravágyásnak első megszülemlése, feltámadása, növekedése és megcsökönösödése, s bátran lehet kérdezni, hogy például a fönnebb említetteknél, Jósika Istvánnál, Kemény Jánosnál, Haller Gábornál, Béldi Pálnál, kik pályályokat mind természetellenesen, úgyszólva mind erőszakos halállal idő előtt végezték, az oly sokszor megokolhatatlan és kiirthatatlan nagyravágyásuk nem ott született-e a fényes jövőt csillogtató, parádékkal teljes s szerénynek csak látszó bejárói hivatalban?

Béldi Pál is már ifju, már bejáró korában magába szívta azt a hitet, hogy ő semmivel sem rosszabb akárki fiánál. Hát ha még hozzá veszszük, hogy II. Rákóczy György kor- és tanuló társa, nem volt az az ember, ki akár távolból, annyival inkább a közelről nézőkre nézve valami szerfelett való tekintélyt tudott volna támasztani és fentartani; föltehetjük, hogy ha nem is barátság, de jó czimboraság volt köztük.

Béldi II. Rákóczy György udvarában 1653-ban főasztalnok lett, 1655-től kezdve pedig Háromszék főkapitánya, mert az 1655 febr. 20-án kelt 25. t. cz. szavai szerint Béldi Pál Háromszék főkapitánya küldetett ki, hogy Maros-Szék és Parajd helység lakosi közt bizonyos havasi ügyekben fennforgó villongásokat lecsendesítsen. Egyszersmind a katonai pályán is magas rangot foglalt el Béldi s általában a fejedelem közvetlen szolgálatában kellett több időt töltenie, mert midőn 1667-ben I. Rákóczy Ferencznél kérelmez, atyjánál tett hosszas hű szolgálataival okadatolja. De nemcsak hű és hasznos udvari ember, hanem másfelől szorgalmatos mezei gazda is volt Béldi s nejével együtt, ki maga is ép oly kitünő mezei gazda, mint gazdasszony volt, mindent elkövetett jószágai szapo-

rításáira, jó rendben tartására s jövedelmei nagyobbítására. Meg kell azonban vallanunk, hogy jobbágyaival, cselédjeivel való bánásmódban Béldi sem volt jobb, mint kortársai. Épen olyan zsarnok volt, mint Bánfy Dénes, vagy Kapi György, Wesselényi Ferencz a nádor, vagy Zrinyi Péter a horvát bán: szóval, mint minden XVII. századi magyar úr Pozsony városától Bodola váráig.



4. BODOLA. A BÉLDIEK UDVARHÁZA.

Később még lesz e tárgyról szó, itt csak a Terbuly János jobbágy esetéről teszek említést, melyhez hasonló majd minden nagy udvarban fordúlt elő. E jobbágyot ugyan is valami *kisebb* csinjáért megverette Béldi Pál, *de oly kegyetlen módon, hogy az illető bele halt.* Az eset az 1647-ik év folytán történhetett. De vagy az ember valami jelentékeny egyéniség — nagy családú, nagy rokonságú jobbágy volt, vagy az eset felette igazságtalan, mert

híre erősen terjedett és sok felé zúgatták, úgy hogy az esetet nem lehetett annyiba hagyni. Végre Béldi összehívta a Terbuly rokonokat s velök kibékült, azaz a rokonok 1647 febr. 7-én Kispál Bálint és Nagy István tanuk előtt kijelentették, hogy Terbuly János nem azért halt meg, mintha Béldi Pál keményen megverette volna. Ugyan e vádról az elhaltnak öcscse Terbuly Miklós is lemond s ezért felvesz 5 frtot. Ugyan csak ezen módon pénzt vesz fel az elhaltnak felesége is, mondván mint az öcs: «Salva conscientia mondhatom férjem nem a veretés miatt halt el, de ha valaki condemnálná, azért levalom az pénzt, hogy én elengedem».[1]

Különben II. Rákóczy György uralkodásának kezdete elég alkalmas volt arra, hogy családalapító, vagyonszerző, szorgalmatos, de a mulatságot is szerető ifju pár a maga kedvteléseinek is élhessen. Ez időben, azaz 1657 előtt születtek gyermekei is Kelemen, Dávid, József és Zsuzsánna.[2]

Mig aztán az idő rájárt s II. Rákóczy sietett amaz útjára, mely őt bukásra s végenyészetre, országát nagy szerencsétlenségbe s leghívebb követőit a legnagyobb nyomorúságba a tatár rabságba vezette.

Ez időben Béldi Pál még fiatal ember volt, de az udvarnál már volt befolyása s ennek hire is volt az országban, a mint azt Kamuthi Lászlónak Drágban 1656 julius 11-én kelt leveléből láthatjuk, melyben Béldi Pált mint sógorát felkéri, hogy a fejedelemnél legyen jó törekedő érette, mert úgy hallja, hogy a fejedelem az *udvari* jószágot, mely Kamuthi Istvánról és Kamuthi Mihályról

1 Az eredeti okiratok a gróf Béldi Ákos méhesi levéltárában. Hasonlítsd össze ily czímű értekezéssel: «Wesselényi Ferencz gyilkossági vád alatt» a Századok 1875. évi folyamában.

2 Világos abból, hogy tatár fogságából kiszabadulása után három hónappal azaz 1661 okt. 30-án kelt s hozzá intézett levél így végződik: «Isten tartsa meg Kdet asszonyommal és szerelmes magzatival együtt».

jutott reája és öcscsére Kamuthi Farkasra, öcscse sinistra expositiójára egyedül öcscsének adta marháival együtt; mint lehetett ő, nem tudja? stb. Azután «date panem Belisario, quem virtus excusserat» idézettel kevés vetni való buzát kér, mert Udvariban elvették a gabonáját, Drágban pedig elverte a kő (azaz a jég). Sőt nehány juhot is kér.*

A másik levél is, mely ugyanezen évből fenn maradt s mely Ádámoson julius 27-én kelt, csak minden irányban kiterjedő figyelmét s gondos felügyeletét mutatja, ugyan is valami kisebb udvari hivatalnoknak az özvegye Barcsi Borbála arról értesíti, hogy kérésére idezárva küldi néhai férje conventiójának igaz pariáját. Mindkét levél írója Béldi udvari befolyására számít, a mivel bizonyára birt is, de nem oly mértékben, hogy a fejedelem, vagy általában az udvarnak például külföldi politikájáért felelősségre vonhatnók.

Az 1657-ik év egyike Erdélyre nézve a legszerencsétlenebb éveknek. A lakosság legértékesebb részéből, a fegyverfogható s harczra képes — ifju és középkorú — osztályból közel 15 ezer ember lett a tapintatlanúl kezdett lengyel háború áldozatává. Sok száz főúr és vitéz harczos — kik vigan siettek a dicsőség mezejére — örökre oda maradt, soha sem látta többé hazáját s a kik évek mulva visszatértek is, részint nyomorékok, részint kedélybetegek, részint pedig elszegényedett koldusok voltak. Mikor már mindenki látta s tudta, hogy a hadjárat mily szerencsétlenül ütött ki, mindenki azt a kérdést kezdte feszegetni, hogy *ki kezdte*, *ki vitte bele a fejedelmet*, *ki tanácsolta*, *a kormánytanács tudtával történt-e?* s több effé-

* E levélnek czíme így hangzik: «Az tekintetes nemzetes Béldi Pál uramnak, az mi kegyelmes urunknak ő ngának főkomornyikának Háromszéknek főkirálybirájának, nekem bizodalmas jóakaró sógoruramnak adassék». Béldi István úr levelei közt MarosVásárhelyt.

léket. Az csak hamar kiderűlt, hogy a háború esete a tanácsban nyilvánosan előterjesztve sem volt, tehát meg sem vitattatott. Minthogy pedig a kezdeményezés, az ügy tanácslása, sőt az egyszerű helyeslés, beleegyezés nagy felelősséggel járt, senki sem akarta magára vállalni. Az ország népe vádolta először Bánfy Dénest, mert ő a fejedelemmel jókor haza menekűlt; aztán vádolta a helytartóúl itthon hagyott Barcsai Ákost, aztán Rhédei Ferenczet s végre Kemény Jánost is, — szóval a kiről észre vette, hogy valami hasznot húz az eseményekből, mindeniket azzal vádolta, hogy ő kezdte, ő tanácsolta a háborút, hogy a fejedelmet elpusztítsák vagy kegyvesztésbe kerítsék a fenyes porta előtt, az ország népét terrorizálják s magoknak hasznot halászszanak a zavarosban. De a tanácsurak, Bánfy Dénes, Barcsai Ákos, Rhédei Ferencz, Kemény János egyaránt azt beszélték és írták is mind, hogy ők ugyan nem tanácsolták a fészkelődő háborút s így nem okai a szerencsétlenségnek. De hiszen a kezdeményezésnek ez általános megtagadása legalább is várható és természetes is volt, sőt a logikai törvények szerint még az is ide tartozik, hogy egyik-másik kijelentse, hogy: «ő azt sem tudta, hová indulnak; és hogy a fejedelmet azzal vádolják, hogy ismeretlen titkos tanácsok útján járt».

A fejedelem egyszer belerögződvén a lengyel korona birásának hivságos nagyravágyásába, tekintve a fényes porta tiltakozását, továbbá az országrendek conservativ gondolkozásmódját s még a szükségesekben is meglehetős fösvénységét, jól látta, hogy rendes nyilvános úton és törvényes módon kedvét nem töltheti, tehát a főbb urak tetszését és beleegyezését négy szem közt szerezte meg, így megkönnyítette amazok külső lelki ismeretét s megszerezte magának a működési szabadságot. Azonban amaz élénk, nagy és hiú reményekkel ábrándozó, jókedvű büszke táborban minden egyes katona tudta, hogy a lengyel

korona után kapdosnak s minden jó nemes legény azt hitte, hogy valami nagyobb lengyel nemesi rang- vagy valami lengyel donatióról szóló okirat már-már a tarsolyában ropog.*

Béldi Pál mint előkelő úr, udvari fő étekfogó, főkomornyik, Háromszék főkapitánya s lovassági parancsnok vesz részt a hadjáratban, melynek ha nem is kezdeményező tanácslója, de mint vitéz fiatal ember, bizonynyal pártolója és kedvelője volt. De az első nevezetes kirándulása felette rosszúl sikerűlt. Mert nem veszett el ugyan a lengyelországi posványok közt, sem a harczok küzdelmeiben, de nem is térhetett vissza övéihez; szép felesége, kedves gyermekei hasztalan epedtek utána Bodola várában, őt messze tájakra vitte balvégzete, nyolcz-kilencz ezredmagával rabságra hurczolta a tatár.

Vége lett egy időre a szép erdélyi úri életnek, vége az udvari kegynek, befolyásnak, kényelemnek és örömöknek; vége annak az ezerszálú személyes érintkezésnek az udvari társas életben, mely ha egyszer elfordul, vissza nem igen tér, minden régi viszonynak vége az ő magánéletében s vége a békének, nyugalomnak az országban. Mikor az a tábor szervezkedett (1656), összegyűlt és elindúlt (1657-ben), Erdély a béke országa, a nyugalom, a boldogság földje volt. Mikor Béldi haza tért (1661 junius), kipusztított birodalom, vérrel áztatott harczi tér, nyomor, szenvedés, visszavonás, zürzavar hazája. A lefolyt rövid idő alatt már a negyedik új fejedelem küzdött a trónon, a Bécs pártolta Kemény János, de ez a töröknek nem

* Béldi Pálról mindazok, kik e hadjáratról írtak, nagyon keveset beszélnek, alig hogy nevét eml.tik, mint például Kemény János Önéletírásában; a kik pedig a Béldi életrajzát írták, egyetlen szóval sem említik, hogy Béldi Pál részt vett volna a lengyel hadjáratban s a hadjáratot követő tatárrabságban. Báró Orbán Balázs pedig két Béldi Pált csinál («Székelyföld leírása» III. k. 200. l.), egyiket a ki részt vesz a lengyel hadjáratban *s ott el is vész (?)*, a másikat pedig, a ki Apafy ellen lázong: holott csak egy Béldi Pál volt.

kellett s az ötödik fejedelem már a trón lépcsőin ágaskodott.

Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy tulajdonkép ez időtől fogva kezdjük ismerni Béldi Pál életét részletesebben, minthogy ez időtől fogva bővebben is találhatunk adatokat mind magánéletéről, mind a közügyekben való részvétéről.

III.

1657-ik évben kezdődő s némely szerencsétlenre nézve 15—20 évig, sőt élte végéig tartó — nevezett tatárrabság magában, a 8—10,000 rabnak csupán fogságát illetőleg is sokkal mélyebbre ható esemény, mint sem azt az első pillanatra elképzelhetnők.

Béldi Pál nevét e hadjárattal összeköttetésben először «Kemény János Önéletirásá»-ban találjuk, a hol elszámlálja a capitulatióba beleegyező főurak neveit 1657-ben.

Ugyanezen évből az uzoni egyház jegyzőkönyvébe be van írva, hogy Vitéz Zsuzsánna Béldi Pál felesége az uzoni egyháznak az úrvacsoravételhez szükséges asztalterítőt ajándékozott mint kegyes adományt, bizonyosan azzal a fohászkodással, hogy az Isten jámbor férjét minél előbb haza hozza — a hadjáratból-e vagy a rabságból? nem lehet tudni, mert az ajándékozásnak csak az évszáma van tudva, hónapja ismeretlen.* A táborba szállás január hóban történt, a rabságba esés pedig augusztusban, s az is kérdés, mikor tudta meg a rabság hírét a szegény feleség; de Vitéz Zsuzsánna nemcsak imádkozott férje szabadulá-

* A jegyzőkönyvben ez áll: «1657. Hoc anno. Istenhez való szeretetiből az úr asztalára az nagyságos asszony Béldi Pálné asszonyom adott egy abroszt, reczével és sárga selyemmel varrottat. Egy ládát is, melyben az ecclesia egyetmását szokták tartani». Ekkor az uzoni ev. ref. egyházban *Sáfár János* volt a pap.

sáért, hanem a vett utasítások szerint minden módon igyekezett a váltságra való összeg megszerzésére, mindent elkövetett a birtokok épen tartására s férje váltságának összegyűjtésére.

Tudva van, hogy II. Rákóczy György ephemer diadalok után szövetségeseitől elhagyatva, a tatár kard élére kiszolgáltatva, a reménytelenség rettenetes órájában pár ezred magával úgy szólva haza szökött, hátra maradt csapata a legszerencsétlenebb capitulatióra kényszeríttetve. Nagy reményekkel kezdetett a hadjárat s annál nagyobb volt keserűségük, midőn nehány hónapi csavargás után a sereg maradéka mintegy 8—10,000 ember vasba verve oszlott szét Krimia nyomorult községeibe. Mert a tatár khán és tisztjei s vitéz katonái úgy osztoztak meg a erdélyi rabokon, mintha egy birkanyájat osztottak volna szét. A tatárok politikája az volt, hogy a nagy urakat, Kemény Jánost, Apafy Mihályt, Béldi Pált, Kornis Ferenczet, Barcsait, Mikolát stb. s még nehányat olyan jól tartották, ápolták a mint csak lehetett, óvták, védték, gondozták, tudva, hogy ezek nagy váltságdíja minden költséget, fáradtságot dúsan megtérít. Aztán kiszabta minden gazda a maga rabjának a sarczát — váltságdíját. A rabok pedig azon voltak, hogy mennél hamarább beküldessék a pénzt. Igy jött haza Kemény János egy év alatt, Apafy két év után Almakereket vetvén zálogba, s úgy aztán lassankint a többi is. De Béldi Pál másként gondolkozott, még ott is pereiről s jószágairól adta a részletes utasításokat.[1] Tűrte a rabságot s igyekezett sarczát szép csendesen összeszerezni. Reá, mint egyik vezérre jókora váltságot vetettek: 30,000 tallért,[2] ő azonban nem arra törekedett, hogy a pénz egy-

1 Mint például ama nevezetes levelében 1659-ben, mely a Daniel-család levéltárában van s melyet Daniel Gábor és Thaly Kálmán tettek közzé.

2 Kemény Jánosra 300,000 tallért; Apafyra 30,000 tallért; Sebessi Miklósra 10,000 tallért; Kornis Ferenczre 20,000 tallért stb. Lásd a «Századok» 1885. évi folyam 582. l.



A TATÁR KHÁN.

Wagner «Delineatio» Augsburg 1684 czimű művéből.

szerre előteremtessék akárminémű áldozattal, mert azt hitte — mint többen társai közűl —, hogy akkor szabadsága oly drágába fog kerülni, hogy anyagilag teljesen tönkre lesz téve; jobbnak tartotta tehát feleségének, a különben tevékeny, lelkes asszonynak és hozzá tartozóinak oly utasítást küldeni, hogy csak az évi jövedelmek halmozásából lassankint gyűjtsék össze a pénzt.

Ennek a taktikának megvolt az a haszna, hogy jószágai nem romlottak, nem adattak el s így mikor váltságdíját lefizette, akkor is vagyonos ember volt, szóval ez a terv, ez az okoskodás teljesen illett egy jól számító közönséges gazda emberhez. De ha az forgott fejében, hogy hazájában még valaha politikai szerepet játszodhat, akkor eljárása félszeg volt. Ő épen olyan jól tudta, hogy Erdélyben mi történik, mint Kemény János s a többi tatárrab. Láthatta, hogy Rákóczy nem tarthatja magát az országban s tudhatta jól a portai viszonyokat is, hogy a szultán sem hajlandó vele kibékülni. Tehát Erdély fejedelemválasztás előtt áll. Ismerhette Barcsai Ákost a regényes hajlamú helytartót ép úgy, mint az időközben megválasztott, de félénk jellemű s hirtelen visszavonuló Rhédei Ferenczet is.

Az is csakhamar kiderült, hogy a belföldön otthon levő fejedelmi jelöltek és főbb urak részint tehetetlenségök, részint nagyra vágyásuk, önzésük által úgy elkoptatták magukat, hogy már csak az ideig-óráig félre állított, tatárrabságbeli embereknek vala némi tekintélyük és jövőjük az erdélyi közvélemény előtt. De sőt — hogy véletlenül, vagy szándékosan történt-e, ki tudná elhatározni — magok a közvetlen befolyást gyakorló nagy hatalmak is, mint a török és német császári kabinetek csak olyan emberrel álltak szóba, kik mint martírok vagy áldozatok a lengyel hadjárat gyötrelmeivel s a tatárrabság szenvedéseivel dicsekedhettek. Mindezeket tudva, rossz számítás volt Bélditől, hogy rabsága idejét készakarva nyújtotta. Kemény János

egészen másként fogta fel a helyzetet; *ő mennél elébb otthon akart lenni;* így Apafy, így Kornis. Természetes, hogy a közvélemény sokkal inkább foglalkozott azokkal, a kik haza mentek s ott köztük, előttük s velök éltek, mintsem azokkal, a kik szándékosan távol maradtak.

És ha Béldi daczára ennek mégis jártatta eszét a fejedelemségen, volt oka rá, mert több esze, több vagyona, több személyes szolgálati érdeme volt, mint Apafynak, ki csak azzal volt előnyben, hogy egy vagy másfél évvel hamarább jött haza. Mert csak látszat az, hogy se Béldinek, se Apafynak esze ágában sem volt a fejedelemség, mikor Tatárországban voltak. Kemény János krimi működéséből s levelezéseiből tudjuk, hogy mily élénken folyt Krimiában 1658-ban a fejedelemhajhászás. Lehetetlen, hogy Apafy és Béldi annak tudói ne lettek volna s néha-néha egy-egy sovár pillantást ne vetettek volna a fejedelmi buzogány felé.

Valószínű, hogy Béldinek is ezen időtől fogva egész életén át sokszor jutott eszébe az erdélyi fejedelmi állás, de soha sem volt elég erős akarata, hogy reményeivel, terveivel nyiltan fellépjen. És egy kis késedelem az indulás pillanatában; egy kis tetovázás, hogy merre kell haladni; egy kis halasztás az utolsó órában: s vége mindennek. Apafy 14 hónappal elébb haza kerül, a török vezér, a nagy hatalmú, nagy befolyású Ali pasa fejedelmet keres, rokonai ajánlják, jó ismerősei s a vidékbeliek pártolják s megvan a süveg és buzogány s Béldiről, az okosan számító gazdáról, az eszesebb, vagyonosabb, több szolgálattal biró főúrról szó sincs.

Ott maradt hát védve magánérdekeit, a mint a Bethlenek perrel támadták meg a Kékedy végrendeletét, sőt annak birtokjogát is Bethlen várát uradalmával s ezért, hogy alapos védelemre készülhessen, Barcsai Ákoshoz folyamodik onnan Krimiából, hogy levelei kikeresésére a gyulafehér-

vári káptalanhoz parancsot eszközöljön, a mit — Beszterczéről 1659 márczius 9-ikéről keltezve meg is nyert.[1]

A Bethleneknek Bethlen vára miatt Béldi Pál ellen indított pere a Kemény János fejedelemsége alatt járt le, mikor is a királyi tábla a Béldi részére döntött s az országgyűlés tudván, hogy a jövedelmekből a váltságdíjat gyűjtik, kimondotta, hogy Béldi birtoklási joga többé szóba se jőjön.[2]

De hogy a Béldi párnak főgondja volt a magánbirtokuk jó rendben tartása, és a pénzgyűjtés, bizonyítják Vitéz Zsuzsánnának ez időben kelt ide-oda küldött levelei, melyekben mindenütt a szorgalmas gazdáskodásra és takarékosságra inti az udvarbírákat és tiszttartókat. Többek közt Bethlenből — 1660 ápril 27-én — így ír az uzoni tiszttartónak :

1 Érdekes s mint magyar parancsnak fölötte ritka tartalma részben így következik: «Barcsai Ákos, Isten kegyelméből Erdély országának fejedelme, Magyarország részinek ura és Székelyeknek ispánja stb., az mi híveinknek, az erdélyi gyulafehérvári káptalanbeli letött leveleknek és leveli eszközöknek és egyéb törvénybeli végzéseknek s törvény szerint való parancsolatoknak felkeresőinek és végbevivőinek köszönetünket és kegyelmünket stb. Jelentették mi nékünk uzoni Béldi Pál személyében, mely igen ő minden leveleinek és leveli eszközeinek és testamentum szerint való rendelésinek az néhai tks és ngs Kékedi-Kékedy Zsigmondnak egész jószágáról, részszerint való jószágáról és Bethlen váráról való birásáról, melyet azon megírt Kékedy Zsigmond akármimódon keresett és bírt (e szavakból látszik, hogy Kékedy birtoklási joga is kétségbe vonatott), ez mi birodalmunkban és országunkban Erdélyben, minden helyeken, az kik ő reá néznek és őtet illették, párja nélkül szűkölködnék az ő jelenvaló törvényi igazságának oltalmazására és törvény szerint való igazítására: annakokáért hűségteknek hagyjuk és parancsoljuk erősen, hogy mihelyt ez jelenvaló írásunkat elveszitek, mindjárt ti az felyül megírt leveleket és leveli eszközöket és testamentum szerint való rendeléseket, melyet tött néhai Kékedy Zsigmond minden ő egész jószágáról, részszerint valóról Bethlen váráról, melyet akármi módon keresett, tartott és bírt az mi erdélyi jószágunkban mindenütt ez mi birodalmunkban, az felyül megírt káptalanban szorgalmatosan fölkeresni s feltalálván annak tenora szerint ki- vagy leírni és az káptalanbeli igaz törvény szerint való pecsétekkel megpecsételni és az exponensnek kiadni mindenképen tartozzatok. Mindazonáltal megóvjátok, hogy valami álnokság és csalárdság ez iránt ne következzék, egyébképen ne cselekedjetek.» stb. (A mandatumokat — még az erdélyi fejedelmek közt is — csak Barcsai iratta magyarul; sőt az idézett irat további folyamában még a Rákóczy donatiója [lásd e mű I. fejezetét] is le van fordítva magyarra.)

2 Lásd az okiratok közt Béldi Pálnak a német parancsnokhoz intézett folyamodását.

«Isten sok jókkal áldja meg Kdet Keserű Péter uram. Darvas felől az mint Kd ír, azt írja Henter Ferencz uram, hogy most újabban ismét az urunk tábora volt Selyemberken. Néki nem tudom, mi szükség volt jobbágyságra beeskünni, mert ő örökös jobbágy volt. De ha ugy vagyon, hogy ismét újabban kijött, csak tökéletlenségivel akar tartani. Az buza felől : ha buza nincsen az háznál, azt az árapataki buzát ki kell hozni. Bizony jól költöttek, ha ilyen hamar elköltötték, mert mikor eljövék, nekem azt mondta Kakas Máthé, hogy még másfélszáz köböl buza van. Brassóból is hoztak ki buzát 36. cub. Csíkból is vittek ugyan jól. Kd mondja meg nekik, hogy igen takarékoson költsék az buzát, mert most igen szűk idő van. Ha buza nincsen, ugyan azt az árapatakit kell kihozni, de az csíkihoz s ahoz, az kit Brassóból kihoztak, nem kell nyulni addig, mig a szegényebbik elkél. Itt is az vetések nem igen ujulhatnak, mert esőt az Isten nem sokat adott. Kdet kérem, vigyázzon az tisztekre, az tiszttartókra is, ne az magok hasznokat, hanem az miénket is kövessék. Az királybírákat ugyan akkor kell kérni, hogy fát szállítsanak alá, mikor az emberek honn lesznek. Azt az másik kancza lovat is ha lehet, Kd ne hagyja könynyen, az többit is ki kellene nyomozni, ha háromszéki embernél volna.

Az királybírákat is, ha Kd látja mondja meg nekik, hogy az mi jövedelmünket is ne fordítsák máshuvá, hanem adják ki igazán».

Béldi pedig fogságából egyaránt alázatos leveleket ír II. Rákóczy Györgynek is, Barcsai Ákosnak is, kinek öccse Barcsai Gáspár a helytartó, mikor a Rákóczianusokat büntetni akarja, Béldi Pálnak bodolai kapitányához és tiszttartójához fordul végrehajtásért :

«Mivel — írja — Mikes Kelemen, Tamás és György s Vajna András uramék az mi kegyelmes urunk és hazájok veszedelmére való ártalmas dolgokba elegyitették magokat, kitől féltökben az hazából el is szöktenek, Keteket intem s autoritate locumtenentionis parancsolom is Keteknek «fide mediante» minden némű javokat, valamijök ott lészen, mint hazájok urok árulójáét mindjárást nzts Daczó János uram kezébe adni el ne mulaszsza kevezés nélkül.*

* Tartsa Isten egészségben Keteket. Datum in civitate Alba Julia 26 Julii 1660. Ketek barátja Barcsai Gáspár. *Külczím :* Nemzetes, vitézlő Lajos János és Kakas Máténak, bodolai kapitánynak és tiszttartónak, nekem barátimnak adassék. *Jegyzet a küllapon :* Anno 1660 30. die Julii hozák a locumtenens uram ő keme commissióját, az melyet Daczó János uram extrahált az Mikes uraimék és Vajna András uram egyetmások felől. (A levél eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István úrnál.)

Valószínű, hogy a nevezett urak egyet-másokat ilyen háborús időkben a bodolai erődített kastélyba deponálták volt, de tekintve, hogy Mikes Kelemen mily buzgó barátja Béldinek a legközelebbi időben, azt kell hinnünk, hogy a bodolai tisztek kiadták ugyan Daczónak a parancsolat mását, de az illetők portékáit nem. Mind a mellett lehet, hogy ez a Barcsaiakkal való nagy intimitas a Rákóczy fülébe is elhatott, mert midőn Béldi váltságdíja összeszerezhetése végett Rákóczytól is némi segedelmet kért, tőle igen rövid s bár bizalmasnak látszó, de elutasító választ nyer, mely a szebeni táborból 1660 május hónap 10-ről keltezve így hangzik:

«Csáktornyai Kd levelét megadta vala. Már jó ideje mulatni kellett, voltak dolgai. Kd szabadulását szívesen kivánnók. Saczát szállítsa, mert az tatárjárás országul — de Kdnek elég romlást szerzett, szebeni ebek most is rontattak.[1] Az budai vezér akarná segíteni, de távulrúl kerüli. Szoboszlónál volt, az hajdu városokban égetett el, de emberbeli kárt hétnél többet nem tett, ő pedig sok kárral. Ha Isten engedi tiz nap alatt szembe leszünk vele. Szebent is obsidio alatt hagyjuk, hol már öt száz török ha van; elfogyattuk. Döggel is halnak az ebek, kik benn vannak, 30-t eltemetnek egy nap. Isten szabadítsa Kdet. Rákóczy György m. p.»[2]

Itt ugyan pénzt nem remélhetett Béldi, de lehet, hogy felesége s barátai, kik a pénzgyűjtésben fáradoztak, forgolódtak, nem is tudták e visszautasítást, mert ők szakadatlan folytatták a pénzgyűjtés munkáját s bizony 25—30 ezer tallérnak összegyűjtése még oly gazdag nagy úr barátinak is gondot adott.

Béldinek kiszabadulására nézve érdekes, hogy az utolsó napokban úgyszólva lázasan foly az egész kiváltási ügylet. Bodoláról 1661 ápril 19-én az akkor még valódi hű barát Mikes Kelemen így ír Béldihez a Krim-be:

1 Ekkor Barcsait tartotta ostrom alatt Szebenben.

2 Végveszedelme előtt csak 12 nappal irta e levelet, egészen sajátkezűleg a szerencsétlen II. Rákóczy György, ki úgy látszik csak a jó akarattal volt, de pénzbeli segedelemmel nem igen akarta segíteni Béldi Pál kiszabadulását a tatárrabságból. Eredetije Maros-Vásárhelyt, Béldi István úr levelei közt.

«Nagy becsülettel vettem Kd Rápóti uram által nekem irott levelét. Mit írjon Kd az pénznek beküldése felől, azt is értjük. De uram a meddig Kd magát újabban nem resolválja, félszegen hogy vigyék be, mert az vajda levelét, melyet az kamarásnak írt, megolvastattam s abban azt írja, hogy mihent beviszik az Kd pénzét, mindjárást kezéhez vévén, igyenest vigye Jászvásárra. Igy Kd jól meggondolja, mit cselekszik, mert ha ezt beviszik, igen félő, hogy mind az pénz s mind Kd óda ne maradjon. Ha ezt a pénzt most Kd kárrá vallja, soha bizony nem remélheti szabadulását, mert az vajda nekem is azt irja, hogy kezességet Kdért semmiképpen nem vállalhat magára. Itt azért mi uram a pénzt megolvastuk. Kd azért lássa, ha ugy félszegen be kell

5. MIKES KELEMEN ALÁIRÁSA.

indítani, mindjárást viszik, csak az embert ott ne késlelje Kd. Mert nekem ugy tetszenék, hogy mikor beviszik az mi leszen, Kd mindjárást jöhet. Azért tudom én, erre az szép ezüst s arany műre adnak ott Kdnek vagy pénzt, vagy egyéb árut az boérok, akar pedig az kereskedő rendek, csak Kd kerestessen idein embereket. Nekünk uram egy kis gyűlésünk leszen Beszterczén, im oda kelletik igen postán rugaszkodnom, de ott Isten áldásából semmit nem késem. Ott is Kdnek az mint lehet, igen tiszta szívvel igyekezem szolgálni. Kd ne gondolkodjék, Isten áldásából immár Kd megszabadul. Im az vajdának is megírta az asszony, hogy az pénzt mindjárást megindítja. Mindazáltal ha az szükség úgy kivánja, addig is megindítják. Kd csak egy czédulát irjon Jankó Péter, Székely Bálint uraméknak.*

A következő május 20-án demhényi Kövér Mihály és Benkő Ráfael bizonyítják, hogy «Vitéz Zsuzsánna uzoni Béldi Pál uram szerelmes házastársa és plenipotentiariusa levén Béldi Pálné asszonyom Béldi Pál uramnak, néhai kőröspataki Kálnoki Istvánné asszonyomtól Béldi Annától, édes urának Béldi Pál uramnak mostani keserves

* Szakadozott, rosz irás, eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István úrnál.



BARCSAY ÁKOS.

Cesare Laurentio metszvénye Gualdo Priorato munkájából.

tatárok rabságából való szabadulására sanczában ötszáz oroszlános tallérokat vett fel».[1]

Tehát még 1661 május 20-án Béldi Pál benn van Krimiában, vagy legalább Jászvásáron, de julius 3-án már otthonjában az ősi Bodola várában találjuk.[2] Igy tehát a még hátralevő pénz teljes összegyűjtésére s beküldésére egy hónapot számítván, Béldi kiszabadulását biztosan az 1661-ik év junius hónapjára s fogsága tartamát négy esztendőre tehetjük. Elgondolható, hogy bizony kedves feleségének, szerelmes gyermekeinek, rokonainak s jó barátinak nagy örömére vált a jó férjnek, az édes apának s a hatalmas családfőnek a tatárrabságból való megszabadulása s végre valahára hazaérkezése, s ha nem is végképen, de legalább egy időre nyugadalom, enyhülés szállott Bodola vára termeibe s nehány derék mulatság, rokonok s igaz barátok rokonszenves öröme régi jó borok és vigadó zeneszó mellett feledteté az itt és ott töltött szomorú napokat.

6. BARCSAI ÁKOS ALÁIRÁSA.

De ha végig tekintett hazáján, nem sok vigasztalót találhatott Béldi Pál. Az alatt, míg ő oda volt, elveszett Nagyvárad s a hódoltság benyúlt az ős Erdélybe, Kraszna-, Doboka-, Belső-Szolnok-, Kolozs-vármegyébe. II. Rákóczy György kétségbeesett küzdelmek után már egy év óta a sárospataki sirbolt egyik koporsójában pihente ki fáradalmait. Barcsai Ákos eltorzított testének rémes árnya ott

1 Az eredeti okirat Méhesen gróf Béldi Ákos levéltárában.

2 Lásd Pozsgai szerződését az 1885. évi Századok 586. lapján.

bolyongott a répai mezőkön. Az ő kormányzója Lázár György hűségének lett áldozata. Az ország déli részeiben a török hordák, nyugati és éjszaki tájékain német-magyar vegyes táborai pusztították. Általános kormányzás, teljesen elismert államhatalom sehol sem létezett. Ali pasa a török vezér fejedelemkeresésben töri fejét, semmit sem akarván tudni a német-magyar király által, habár csak lanyhán is pártfogolt Kemény Jánosról. Ali pasát, Nagyváradnak megostromlóját és parancsnokát hű mozlimnak, rettenetes harczosnak, a próféta kedvenczének mondják a török források. Erőszakos, szeszélyes úrnak s nem valami tudós és ügyes, de szigorú és kitartó katonának mondhatjuk mi, a ki nyugodt óráiban humorral is bőven rendelkezett, melylyel kellemesen vegyűlt jellemének szilárdsága. Politikai érzéke sok volt s jól tudta például, hogy Erdély trónjára most a szultánnal szemben szófogadó, engedelmes, — az országgal szemben pedig oly fejedelemre van szükség, a ki az országban egy pártnak se legyen lekötelezve. Az ajándékot ő is úgy megkívánta, mint minden török, de úgy akart intézkedni, hogy urának egy ideig legyen nyugta Erdély felől.

7. LÁZÁR GYÖRGY ALÁIRÁSA.

De hogy olyan hóbortos vagy együgyű ember lett volna, hogy a maros-vásárhelyi derék termetű polgárokat, vagy az elől-hátul talált nemes urakat mind fejedelemmé akarta tenni, részint amolyan «anekdotás szekrénybe» való beszéd, részint az Apafy udvar bosszantására fundált oly naiv mese, a milyeneket a mi igazán naiv krónikásaink tuczat számra tálalnak fel a jámbor és hiszékeny olvasók mulattatására.

A hagyományokból annyit fogadhatunk el, hogy Ali pasa egy pár embert megkinált a fejedelemséggel, de a Rákóczy, vagy akár a Barcsai esete után és szemben a



ALI PASA.

Torenvliet Jakab rajza s Bouttats metszvénye után. Gualdo Priorato munkájából.

vitéz Kemény Jánossal senki sem érzett valami nagy hajlamot a tövises koronához. A pasának azonban különösen nagy kedve lett volna megnyerni az ősz Petki Istvánt, ki akkor Királyhalmán tartózkodott, de ez bár alázatos tisztelettel, sok szekér eleséggel s valószínűleg szép ajándékkal is megjelent a maros-vásárhelyi táborban, semmiképen sem volt hajlandó magán életköréből a sikamlós politikai pályára lépni.

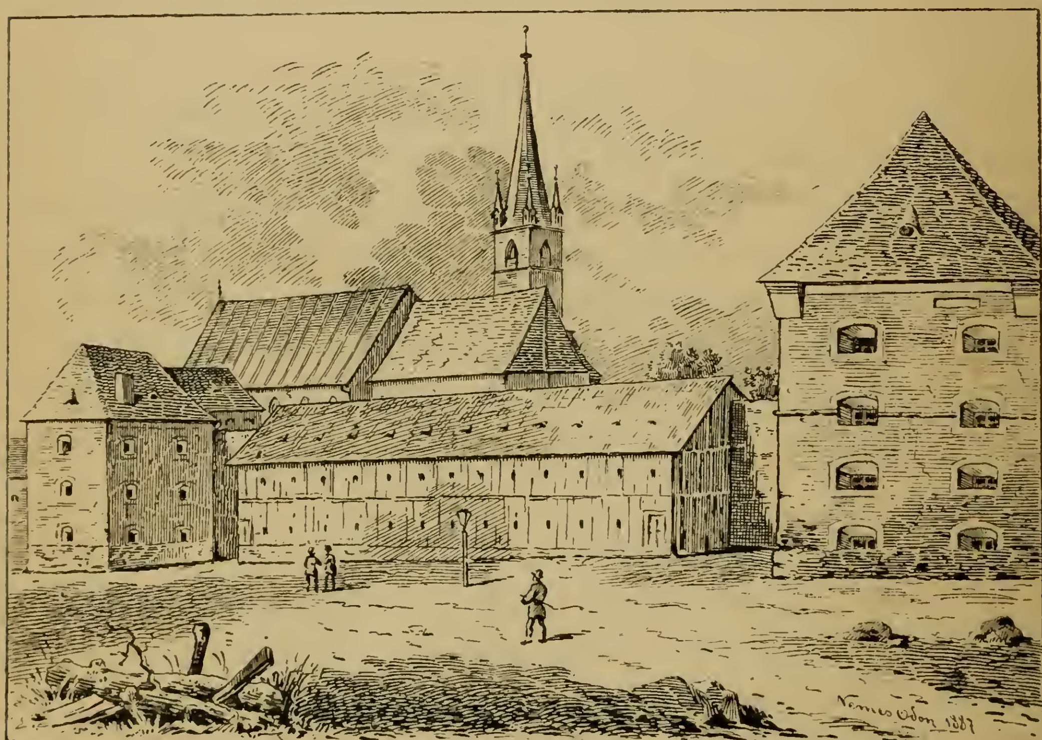
Hanem előállott, hogy van neki egy Apafy Mihály nevű, jól megtermett, derék, fiatal, erőteljes öcscse ura, ki még nem több mint 29 esztendős, de már nagy tapasztalásokat tett, oda volt a lengyel háborúban, a krimi rabságból csak imént tért haza és az erdélyi pártoskodásokban eddig elé semmi részt sem vett. Vagyonos úri családból származott, testvér hugának, Petki Erzsébetnek a fia. — Ezt az ajánló beszédet aztán minden ember igaznak mondta, a kit a pasa megkérdezett s így kérette aztán a derék urat táborába tanácskozásra.

De birt volna bármely fényes tehetséggel a politikai viszonyokon mit sem változtathatott volna.

S ezzel kapcsolatban a magánviszonyok sem voltak valami virágzó állapotban. Tekintélye sehol senkinek sem volt. A személy- és vagyonbiztosság nemcsak mindenütt megrendítve, hanem az ország legnagyobb részében tönkre téve. A jogélet felforgatva, a tulajdonjog megtámadva, mindenki csak a maga erejére hagyatva, támogatást a polgári hatalomtól nem is várhatva, a közélet legfennebb az erős várakba, vagy egyik-másik katonákkal rendelkező vezér táborába szorult.

Béldinek haza érkezése után első teendője az volt, hogy egymás után váltogatta ki egykori rabtársait s mindeniket erősebb-gyengébb szerződéssel a maga szolgálatára kötelezi; lehetetlenség észre nem venni, hogy híveket

gyűjt maga körűl.* Mind ez mutatja, hogy már ekkor «nagyokra tört s azon volt, hogy várait, uradalmait nemcsak gazdasági személyzettel, hanem egyszersmind erős szerződések által hűségre kötelezett, fegyverviseléshez, katonai dolgokhoz, táborozáshoz is értő hálás egyénekkel rakja meg. Ez ugyan bizonyos határokig mindig szükséges volt



8. MAROS-VÁSÁRHELY.

azokban a háborús századokban s azokban a várakkal, erődítményekkel ellátott uradalmakban és ez időtájban inkább, mint valaha, mind azáltal Béldi eljárása a volt katonák és tatárrabok összegyűjtése által lehetetlen, hogy fel ne tünjék.

Béldi már egy pár hónapot itthon töltött, mikor Ali pasa Kemény János kergetéséből vissza térvén és Maros-Vásárhely

* Vitéz Gábort, Pozsgai Jánost, Zsoltai Istvánt, Majos Ferenczet, Márton diákot, Bene Ferenczet, Tarnóczi Andrást, Bessenyei Jánost, Némay Ferenczet, Szigeti Jánost (fejenkint 55 tallértól 100, 200, 380, 1000 tallérig) stb. mind hazajövetele után rövid idő alatt váltogatta ki.



KEMÉNY JÁNOS.

Meyssens metszvénye Gualdo Priorato munkájából.

határán táborozván,* Apafy Mihályt emeli a fejedelmi székre. Vajjon csalódom-e — vagy csalódnék-e bárki is, ha föltenné, hogy midőn Apafy fejedelemmé választatásának hire az országban szétterjedt s Háromszékre is eljutott, Béldi Pál minden megindulás nélkül s megelégedéssel fogadta volna e hirt? És hogy eszébe ne jutott volna a maga személye, főként ha birálgatni kezdte Apafy egyéniségét, ki valamivel tán jobb családból származott, de csak annyival jobból, a mennyit személyi egyénisége és miveltsége könnyen kiegyenlít; nem is gazdagabb mint ő, tudományos hirben

9. APAFY MIHÁLY ALÁIRÁSA.

álló, de a közigazgatásban semmi gyakorlattal sem bír; vadászni, mulatozni szerető ember, de iszákos, ingadozó természetű. Tatár-rabtársa, ki pár évvel hamarább szabadult haza mint ő, s valószínű, hogy ez idő alatt emelte kis körben azt a hirnevet, melynek következtében rokonai, barátai és ismerősei Ali pasa figyelmét reá fordították. De országos névvel, tekintélylyel nem birt. Valóban ez időben az országfőnek tartozó loyalitás tekintetében nehéz viszonyok közt voltak az erdélyi urak; mert 1659-től 1662 január végéig fejedelmi esküt tettek II. Rákóczy Györgynek háromszor, Barcsai Ákosnak, Rhédei Ferencznek, Kemény Jánosnak, Apafy Mihálynak. Ez öt fejedelem közűl ezen idő alatt kettő a csatatéren esett el, egy erőszakosan

* Némelyek szerint a «*Halmok közt*» Koronka és Jedd faluk mellett; mások szerint a «*Libáncson*» Maros-Szent-György és Nagy-Ernye közt; véleményem szerint egy ideig amott s később itt.

öletett meg s ez idő alatt volt egyszerre — I. Rákóczy Ferenczczel — négy élő fejedelem is, legalább kettő pedig folytonosan. Az egyes főuraknál pedig a legnagyobb ingadozásokat látjuk, a mint elhagyogatják Rákóczyt s Barcsai felé húzódnak; az után meg Kemény körébe kényszerülnek; míg évek kellenek ahhoz, hogy Apafyhoz szokjanak. Béldi Pál is már fogságából ír Barcsaihoz kérelmet, melyet pontosan teljesít is a fejedelem. Az után mikor haza jött, már Kemény János uralkodott. Béldinek Petki Istvánhoz Uzonból 1661 aug. 24-én kelt leveléből az látszik, hogy hűséggel viseltetett Kemény János iránt.[1] De egy más levél is maradt fenn, mely az egymás közt fennálló viszonyra érdekes világot vet. Ezt a levelet valami bethleni birtokos írja Béldinek Bethlenből 1661 október 30-án, melyben előadja:

«Urunk ő nga hadakkal jövén tartományunkba, akarván Besztercze állapotját orvosolni, mely re infecta hagyatott, meglátogatta ő nga az Kd várát is szeretetiből és itt volt egy vékony ebédje ő ngának, mely mindazonáltal Kdnek kárára nem lészen. Bánfy Dénes uramnak volt egy hordó ó bora, abból kellett ő ngának mint egy tiz vedret ebédre szolgáltatnom. Itt az kerek bástyában volt én nálam ebéde ő ngának. Ujbor is költ el az Kdéből mint egy 20 veder, az magam boromból kellett gazdálkodnom 30 vedret. Ő nga jó akaratját igéri Kdnek és azt fogadja hiti szerint ő nga, hogy Kdnek vára ellen soha sem praktikál, sőt gyermekinek is holtig hűséggel leszen. Ő nga 56 præsidiumot állatott az várba s annak gondviselésére præficiálta Torma János uramat. Gondja lészen ő ngának azoknak sustentálásokra és az Kd jószágának is oltalmazója lészen Torma János uram. Kd az præsidium felől idegen itéletben ne legyen, meglátja Kd az pariából, (t. i. a felesketési levél párjából).[2]

Végre felemlítem Kemény Jánosnak egy levelét, melyet halála előtt csak egy héttel irt Lázár Istvánhoz[3] kisfaludi táborából 1662 január 16-ról, melyben egyebek közt ez áll: «Fogarasból hozák hírét, hogy Havasalföldéből érke-

1 «A gróf Lázár család» czímű munkájában közli gróf Lázár Miklós.
2 Eredetije aláírás nélkül a gr. Béldi Ákos méhesi ltárában.
3 Eredetije Erkeden a gróf Lázár család egyik leveles ládájában.



KUCSUK BASA.

Bloemart Adrian rajza s Cor. Meyssens metszvénye után.

zett volna valami rész kurtánság az Barczaságra, Moldvából is várnának; . . . annak okáért Kd egyetértvén BÉLDI PÁL és Mikes Kelemen uramékkal, az vitézlő rendet vegye fel mindjárást s azt az Barczaságon levő kurtánságot dissipálja». E levélből az látszik, hogy Kemény János a maga emberének tartotta Béldi Pált.

IV.

Végre a nagyszőllősi csatában az együttes öt fejedelem harmadikja s legéletrevalóbbja Kemény János is elpusztúlván, Apafy Mihály egyedűl maradt a küzdtéren. A személyes érdekek megszünvén, a további harczok élessége elmult s csak az országban maradt török és német sergek — amazok mint Apafy támogató istápjai, ezek mint a Kemény pártja —, családja jogainak s a magyar király igényeinek védői kinozták a szegény föld népét. Ép ezek miatt az Apafy-korszak kezdete senkit sem jogosíthatott fényes reményekre s maga Apafy ha végig tekintett a legközelebbi eseményeken, aggódva gondolhatott a jövendőre. Lám a Rákóczyakat hogy elseperték az események, habár az a körülmény, hogy utóljára s a török ellen harczolva esett el, bizonyos dicsfénykörbe helyezte emlékét; Barcsai ismét kaczérkodott a bécsi udvarral — épen mint Rákóczy, de hivebben tartott a törökkel, még is nyomorult módon, erőszakosan vesztette életét; Kemény János mily hatalmas tekintélyes úr volt, már a két Rákóczy korában főgeneralis, a lengyel hadjáratban neki is szeretett vezére — hogy is levénk vágytársak! — gondolhatá Apafy? — mily hiven osztozott sorsukban a rabságban, aztán ő a német-magyar királylyal tartott, nem a törökkel s még is szintén összetöretett, megsemmisült, — az én országom egyik

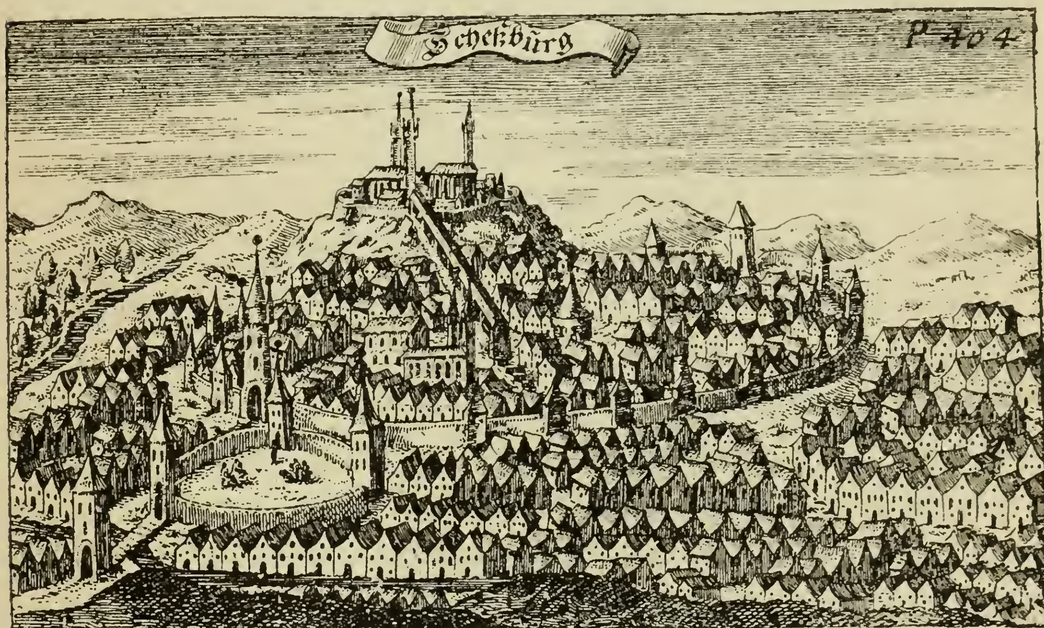
részében a német katonák uralkodnak, a másik részében a törökök, hát én hová legyek, hát én kivel tartsak, kitől várjam a jövendőt, hogy megszabaduljak nyügeimtől, hogy ez örvények közt el ne pusztuljak?

Az ország rendei, kik szintén két, sőt háromfelé csoportosultak, t. i. Kemény Simon mellé Aranyos-Medgyesre; Kolosvár környékére, hol legtöbb erdélyi főúr volt és Apafy mellé Segesvár és Ebesfalva vidékére, mind megegyeztek abban, hogy: első teendő a török és német sergeknek az országból kiszorítása. De a két külellenség közül egyik sem akart tágitani, a kivonulást mindenik a másik eltávozására igérte, a leghelyesebb s az országra nézve legkivánatosabb az lett volna, hogy mindenik s mennél hamarább, egyszerre ugyanazon időben távozzék; de megkezdeni egyik sem akarta. A török azt követelte, hogy előbb húzódjék ki a német s akkor ők is haza mennek, ugyanezt kivánta a német a töröktől s a czívódás az ország népének rettenetes kárára évekig huzódott. Eleget írtak a fővezérhez, írtak a császár-királyhoz s igen a Szepesvárott lakó és ez időben nagy

befolyásu Csáky Istvánhoz,* mint közbenjáróhoz, hogy a császárt vegye reá a hadak kivonására s a várak és városok kiürítésére, majd elbánnak ők a törökkel, de mind ennek kevés haszna volt. Ez ügy azonban egészen váratlan, de az adott viszonyokból természetesen következő megoldást nyert.

11. KEMÉNY SIMON ALÁIRÁSA.

A német őrséget ugyan is nem rendelték vissza, de zsoldját sem fizették. Ennélfogva az őrségbe mindenütt, különösen Kolosvárt és Szamosujvárt belforrongás támadott, a városoktól felcsikart összegeket a tisztek zsebre rakták



12. SEGESVÁR.

A katonák fellázadtak a tisztek ellen. Mit az erdélyi urak — Bánfy Dénes, Béldi Pál, Ébeni István stb. — megtudván, a német katonaságot zsoldjuk kifizetésének igérete mellett magukhoz vonták, az ország és a fejedelem különböző csapataiba szétosztották a tisztek egy részével

* Lásd: «Gróf Csáky István élete» czímű munka 205. s köv. ll

együtt. A többi tisztnek, kik az előtt meg nem szöktek szabad elmenetelt engedtek s az illető várakat és városokat Apafy nevében birtokba vették.

A míg ez történt, Béldinek nem kis aggodalmat okoztak a császári katonák. Amint ugyan is láttuk, Bethlen várába őrséget tett Kemény János s azokat németekkel is szaporította: de oly kis várban, mint Bethlen, 56 katona regularis vezetővel csakhamar kezökbe kerítették a teljhatalmat — miről a tisztviselők érzékenyen panaszolnak Béldinek, hogy «itt uram csak a Torma uram szava áll», «a mit ő parancsol, annak kell történni», később, mikor már Kemény elesett, a szamosujvári német parancsnok rendelkezett Bethlenben is s hire ment, hogy a német parancsnok, ha kivonulnak is, nem Béldinek, hanem az ő peres társainak a Bethleneknek vagy a Hallereknek akarja átadni a várt, mikor aztán nehéz lenne a birtok visszaszerzése. Mert a Bethlenek és Hallerek mikor már látták, hogy a Kékedy végrendeletét nem lehet megtámadni, I. Rákóczy György donationalisát támadták meg, állítván, hogy: Haller Zsigmond 1632-ben nem deficiált és így a bethleni uradalomban lappangó jus regium nem szállott a fejedelemre s annálfogva nem adományozhatta Bethlen várát Kékedy Zsigmondnak. Ez időben (1664) még mind nagy zavar közt folytak úgy a közigazgatási, mint az igazságszolgáltatási ügyek s a míg egy német katona benn volt az országban, mindig volt németpárti erdélyi ember is.

Igaz, hogy az elébb úgyszólva hadtestekké jegeczülő ellenfelek harcz-élei már eltompultak s az előbb külön huzó és szemben álló tömegek olvadozni kezdvén, össze folytak, de ép az ily zavaros bolygókban szoktak halászni a szemes emberek s Béldi megszeppent, hogy valamelyik Bethlen nehány száz forinttal kieszközli, hogy a várat neki adják át, mert hisz a németnek mindegy volt, akár Béldi, akár Bethlen birja azután a várat, csakhogy egyszer a

zsebét megtölthesse. Béldi tehát valószínüleg *jól felszerelt* követét a német sergek parancsnokához küldötte ilyen levél kiséretében :

«Ngdnak én ismeretlen és méltatlan szolgája kényszeríttetem Ngd kegyelmes jóakaratjához folyamodnom, mivel minden emberi reménység kivül római császár ő felsége kegyelmessége és serény forgolódása által ez veszedelemben forgó erdélyi hazának megmaradása még ez úttal is megadattaték ! (kiért Isten ő felsége éltesse !) Szomoru rabságot számos esztendőkig viselvén tatárkéznél, szabadultam akkor meg, mikor Ali pasa Erdély határiban benn volt. Rabságom alatt nem egy vármegye vagy szék, hanem egy egész ország adiudicálta volt nekem Bethlen várát (noha közönséges proverbium volt az Erdélyben . captivi pro mortuis reputantur). Hihető, ha igazságom nem értette volna az nemes ország, quamvis fui ut mortuus reputatus, hihető nem nekem, jelen nem lévén, hanem az kik akkor jelenlévő peresim voltanak, ítélték volna azoknak, úgy mint Bethlen és Haller familiáknak, de Isten és az igazság nekem adván, Kemény fejedelem ő felsége præsidiumát collocálta volt bele, kiről verbo suo principali assecurált, mint ex veris paribus Ngd megláthatja, magam akkor másutt lévén, sőt még ott levő embereimet is valamint maga, úgy magam hűségire eskettette, mint is reversalisuknak igaz párja mutatja. Hogy Ngd irásomban ne kételkednék, az párosokat a végre ki küldtem ; tudván bizonyoson már ő felségétől ez a haza javára presidiumi által erősíttetett várakból kivitetné ő felsége vitézeit és resignáltatná az várakat. Bethlen várában is (ki az fiscalis várak közé akkor is nem számláltatott s ma is nem számláltatik) noha Cobb uram ő nga is engem erről assecurált pecsétes assecuratoriával, nem másnak, hanem énnekem mint bonæ fidei possessornak resignáltatik Bethlen vára. Mivel azért ő felsége is arra igérte magát minden irásiban, hogy legkissebbik nemes ember is szabadságában meg nem bántódik ő felsége protectiója alatt ez házában (mivel némely nyughatatlan elmék hazánk törvénye ellen Cobb uramat is futtatták, hogy magokévá tehessék törvénytelen, minek előtte ő nga engem is assecurált volna), ahoz képest ha azon nyughatatlan elmék, ma is nyughatatlankodván, haza törvényével ellenkező dolgot solicitálnak, vagy solicitáltak volna Ngdtul vagy Ngd által ő felségénél vagy ő felsége körül való nagy embereknél, alázatosan kérem Ngdat, elsőbben gondolja meg az Istent és igazságot és ő felsége kegyelmes igéretit (hogy senki is szabadságában meg nem bántatik), azután nyomorult rabi állapotomat. 25 ezer talléron szabadultam, ma is bizonyítom Istennel, nagy részével adós vagyok, ne priváltassam olyan házamtól mások instantiájára, sinistra expositiójára ; holott minden értékemtől mostan is megfosztattam saczczom miá, hanem méltóztassék igazságomat szeme

eleiben venni, ha szintén bizonyos okokért most haladna is az ő felsége præsidiumának kivitele a várokból, avagy ilyen méltó igazságomra nézve assecuratoriát róla küldeni, hogy ő felsége præsidiumának bevitetésivel az Kemény János fejedelem assecuratiója szerint az præsidium kimenvén, kezemhez és nem másnak adassék».[1]

Ugyan ezen időből van Béldinek a fejedelemhez is egy levele, melyben egy s más közügyi dologról is van említés, különösen a hódoltság terjesztése végett Váradról kijáró törökök visszautasításáról, de végül e levélben is a régeni jószágocskájáról beszél, melyet szintén Kékedy Zsigmond hagyott volt neki s melyet a közügyek igazgatója mint fiscalitást el akar venni tőle. Ő pedig Árapatakáról 1665 aug. 21-én kelt levelében írja a fejedelemnek, hogy ez a portio soha eddig elé sem törvény, sem ítélet szerint a fiscalitások közé nem tartozott.[2]

Szóval ez időben minden irányban megindult a jószágszerzésre, a hol csak valami rokonsága volt magának vagy feleségének, mindenütt résen állott. Amint a szemét behúnyta Ébeni István, Serédi István, Kőrösi Pál, Szalánczi János stb. stb. Béldi és Béldiné mindjárt ott voltak valami képzelt vagy valódi vérjogon, s mint örökösök vagy jogutódok jelentkeztek. Néha persze sikerrel, főként a hol végrendelet volt segítségökre, mint például özvegy Olasz

1 Eredetije Méhesen gr. Béldi Ákosnál. Hiányzik a boríték s azon a czímzés. Datuma: Ebesfalva die 28 mensis Octobris 1664.

2 «Kegyelmes uram, az mint az nemes ország articulusban irá az fiskális jószágok revisióját, nem tudom miért s mire, director és fehérvári káptalan uram engemet szolgabíró által certificáltak szász- és magyarrégeni jószágocskámról, kinek sem az mera fiscalitások, sem azután fiscusnak itéltetett faluk között nincsen semmi emlékezeti. Ngd kegyelmessége s bölcs itéleti, más nemes emberek nem háborgattatnak békességes birodalmukban. Alázatosan megszolgálom Ngdnak, mint kegyelmes uramnak, ne terheltessem én is olyan jószágomról való productióval, kiről az haza articulusai nem szólnak. Noha nékem minden arról való igazságom Ngd méltóságos kezeiben forgott, mindazáltal én ezután is, ha Ngd kételkednék, kész leszek elővinni (az haza törvénye az lévén). Mivel most derék dolog ideje jár, ne fárasztassam az kimenetellel. Megmutatandó az Ngdnak kegyelmességét alázatosan megszolgálom Ngdnak. Ajánlom ezekkel Ngdat Istennek.» (Negyedrét, félív. Eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István levelei közt.)

Jakabné Czeglédi Kata halála eseténél, kinek végrendeletében a következő hagyakozás fordul elő:

«Mivel énnekem mindenem az mim vagyon, szegény édes urammal együtt való acquisitorium keresménye, nem lévén azért énnekem több atyámfia senki az édes asszonyomnál tks nmzts uzoni Béldi Pálné asszonyomnál tks nzts Vitéz Zsuzsánna asszonynál ő keménél, az ki engemet árva állapotomban gyámolított és segített volna, azért minden res mobilisemet, aranyomat, talléromat, pótura pénzemet; ezüst-arany marhámat; köntösimet, fehérruháimat, házi öltözetimet, portékáimat egy szóval mindenemet, valamim vagyon hagyom és vallom ő keménck átok alatt; senki penig atyafiságát holtom után én hozzám javaimért ne mondja, mert az embernek nyomoruságában árva állapotjában válik meg az igaz atyafiság, de ha szintén atyámfia találkoznék is, magam keresménye mindenem, az mim vagyon, senkiről nekem semmim nem maradott, melyeket elhagyhatok, az kinek szintén akarok. Azért még is Ketek előtt mindenemet, valamim vagyon, hagyom és vallom ő keménck megírt Béldi Pálné Vitéz Zsuzsánna asszonynak. Átkozott lévén az, ki ezen én testamentumomat bontogatná vagy bontogatni akarná. Én azért mindenemet leiratom, az mim vagyon, és irásban vagy plébános uramnál vagy penig az pátereknél hagyom. Ő keme megemlített Béldi Pálné asszonyom holtom után ezen böcsületes embereknél keresse».*

Fordult elé azonban oly eset is, a hol fellépésökkel kegyetlen repulsióra találtak, például midőn Serédi István halála után Drág megszerzése végett felléptek, az özvegy Kamuti Kata Oláh-Gyógyról Béldi Pálhoz intézett s 1664 deczember 12-ről kelt levélben kíméletet nem ismerő módon veti szemökre kapzsiságokat:

«Az Kd levelét egy szolgabiró, két nemes ember együtt ide hozák, melyből értem, hogy Kd engemet megnyomorultat akar nyomorgatni, az enyimet szomjuhozza az atyámfia Vitéz Zsuzsánna asszony; mert tudom, hogy Kd tudja az rabságot, az pogány sanyaru kezét; az Isten előtt tött igaz fogadásért is istenesen emlékezik Kd, hogy özvegyet árvát Kd nem bánt, nem háborgat. Én Kdet elsőbben tiltom az élő, mindenható Istenre, ne háborgasson Kd az én édes anyám után én reám osztásomban jutott kevés jószágomban. Mi köze Vitéz Zsuzsa asszonynak én hozzám, az enyimhez, holott nékem fiam, leányom, unokáim vannak, az ki enyimhez közelebb vérek, hogy sem Ketek az Vitéz

* Kelt Kolozsvárt, 1666 aug. 26-án. Eredetije Méhesen, gróf Béldi Ákos levéltárában.

familiával. Nem beszéllett Istennel senki édes sógor uram, én is szakmári kapitány voltam, két vármegyén főispán volt az uram, az mi kegyelmes urunknak házi híve volt, de lám mire jutottam. *Kdnek is fenn az nap, senki ne örüljön az reggeli órának, mert az este mig eljön, más idő találhatja embert.* Ha én az enyim(et) zálogba vetettem az én szükségemre, enyim, nem Vitéz jószág, hanem más. Az kő felől[1] ír Kd, nálam vagyon, enyim, eladom, az mikor áros találkozik, mint önnön sajátomat, mert Kamuti Orsik kiköté az közit belőle, a fiakat is kifizettem fejenként az atyafiak között lött becsü szerint, de Vitéz Györgyné Kamuti Orsik nem adta ki az én részemet a Kolozsvárról elvitt láda tallérból, aranyból, melyet Ketek kezéhez hallom, hogy esett. Öcsém asszony az pénzt vette Bethlenvárt. Én igazán kereskedhetném öcsém asszonyom, de Ketek nem én reám (rajtam). Én Drágot, azt a jószágot ugy birom, mint Serédi Istvánné, az leányommal együtt. Ő úgy birta mint Serédi Anna, mert tudom, hogy tudja Kd, Vitéz György mint bánt Kamuti uramékkal. Soha igaz lelke nem volt, melyért Isten eltörölte. Nem elégedék meg az magáéval, hanem az mit szomjazott, nem adott Isten részt neki, hanem eltörölte. Eleget kéré Drágot, Gyógyot, Baczát, Orbót, de nem nyeré, Kd is elkezdheti, de bizony soha nem nyeri. Nem engedi Isten Kdnek is végben vinni engemet megnyomorítani. Birta Kamuti Balázs, de mint (miként), Kd nem tudja, azt is, mint vagyon az dolga. Kd hallá hogy övék volt, az Kamutiaké. Keresse Kd, az ítélőmester megmondja. Kemény János eszébe vötte, ugy szerezte az szegény uramnak Serédi Istvánnak. Én Kdtől bizony nem féltem, valamit tesz, úgy kezdje Ketek. Engem fáraszthat, kőttethet, de bizony nem nyeri el Kd soha, ha igaz törvényt tesznek igazsággal! törvény ellen meglehet, de ugy is nem illeti az Vitéz familiát, van oka. Kdet ha Isten meghozta, az lelkedre ne sanyargass, nám azért nem koldulok ugy élek».

Az egész levél mint a megtámadott igazságnak feljajdulása ma is megindítólag hat olvasójára s ugy látszik akkor is megvolt hatása, mert ezután az iratok közt nem fordul elő nyoma, hogy Béldiék Drágot keresték volna; s Gyógyot is más alapokon.[2]

1 Az iratok közt többször emlegetett családi drágakő.

2 A fennebbi levélhez hasonlítanak ama levelei is, melyek láthatók a «*Magyar hölgyek levelei*» czímű munka 343. s következő lapjain; különösen a második levél, melyben írja fiának: «fiam, hagyj békét az alvásnak, mert meghólt apád Serédi István, nincs ki szóljon mellettünk». Kamuthi Katáról azonban oly adatok maradtak fenn krónikáinkban is, melyekkel teljesen összhangzanak az erélyes kifejezésekben gazdag férfias levelek. Azt írja ugyanis Wesselényi István naplójában, hogy «Kamuthi Kata a hódoltság török földes urát egy szál

Mikor a sors mintegy kedvezve Apafy szerencsecsillagának útjából mind félre állította elleneit, ő is kezdette benépesíteni udvarát maga embereivel s maga köré gyűjteni a hatalmasokat, mintegy támogatására ujon emelt trónjának. Mindjárt körébe vonta az eszes sógort Teleki Mihályt, ki Kemény Jánost utolsó órájáig szolgálta ugyan, de hát ott volt a jó szószóló, a fejedelem okos tanácsadója, hű felesége, ki unokatestvére Teleki Mihály mellett szót emelt és Apafynak legfőbb uralkodói érdemei közé sorozható, hogy Teleki Mihályt, Erdély legeszesebb emberét már akkor s oly korán felismerte, s habár mint nem nagy eszű, félénk s makacs és ideges ember többször megbosszankodott is reá, mindannyiszor csak hozzá tért vissza s az ő tanácsával élt. Mindjárt is már 1663-ban Fogaras vára kapitányává tette s tanácsaival kezdett élni.

Béldi Pálnak nagy előnye volt az Apafy udvar előtt az, hogy külsőleg Kemény Jánoshoz nem csatlakozott.

Igaz, hogy erre nem is volt idő, mert Béldi 1661 junius havában került haza. s még Keménynek bizonyos hivogatására sem mozdult Bodoláról. Nagy érdeklődéssel kisérte ennek járását kelését, leveleiben gyöngéden emlékszik róla, de csak otthon maradt.

Azonban az adatokból s adott viszonyokból következtetve, Béldinek fentebb is érintett lelki állapotát s épen nem mozgékony természetét ismerve, valószínű, hogy Apafynak sem rohant azonnal ölelő keblére.

Apafy valószínűleg nagy figyelemmel volt Béldire, maga az a hallgató visszavonultság Bodola falai közé imponált az új fejedelemnek, s neki is eszébe kelle jutni, hogy Béldi ha talán hamarább haza jön, most maga űl a fejedelmi trónon s talán több képességgel, mint ő. Vajjon nem haragos, vajjon nem bosszús, hátha fenekedik, hátha

kardra hívta volt ki s a török úr nem mert vele kiállani». (Lásd az 1886. évi november 5-iki «Nemzet» tárczáját. Irta P. Szatmári Károly.)

intricál, conspirál . . . veszedelmes ellenfél lenne, ha most nyiltan fellépne, mielőtt jól megfészkeltem magamat! Tehát le kell csendesíteni, megelégíteni s ha lehet, megnyerni. Béldi agyában is forogtak ennek megfelelő eszmék, de hogy Apafy az első pillanat óta így gondolkozott Béldi felől, arról a legkisebb kétség sem lehet. Sohasem is bizott benne egészen és igazán, mindig tartott tőle. Látszólag nagy bizodalmat s a legnagyobb gyöngédséget mutatta hozzá minden alkalommal; minden módon igyekezett kitüntetni, mint főkirálybíró, főispán, székelyek főkapitánya s végre az ország főhadvezére rangban a fejedelem után következett. Tanácsban, ebéden mellette jobbra az első helyen ült s még is nem ő volt az, kiben véglegesen megnyugodott a fejedelem. És ez mindig szemei előtt lebegett. Ez látszik Béldi minden leveléből. Sohasem tekinti magát teljesen az udvarhoz tartozónak. Azt írja Telekinek sokszor és másoknak is a legtöbb levelében, a legfontosabb dolgokról: «közöljenek velem is annyi ujságot, a mennyit nekem tudnom lehet», «tudósítsanak, a mennyit én is tudhatok», pedig hát, ha igaz valóságon alapulnak az egymásközt való viszonyok, ki tudhasson többet mint a hű barát, vagy az ország fővezére? Az egymással való érintkezés oly udvarias, oly finom, mintha csak hajszál őrzené az elszakadástól. Ez az érzés sugárzik egész életökön át minden tetteikből, beszédeikből. Minden találkozás alkalmával attól lehetett tartani, hogy összekoczczannak, összevesznek és a világ előtt is tudva lesz, a mit mindketten éreztek, hogy egymásnak halálos ellenségei. De ez sokáig nem történt meg, nem addig, míg Béldi nem lett olyanná, hogy vele a kormányzást többé folytatni nem lehetett.

Azonban csak maradjunk a hatvanas években, mikor is a török — Nagyváradot 1660-ban bevévén — csapatait a Szilágyságban s azon keresztül Kővárig s be — a tulajdonképen való Erdélybe Kolos, Torda, Doboka, Belső-

Szolnok vármegyékbe is elküldötte, hogy behódolásokat csikarjanak ki a faluk és helységek együgyű előljáróitól. Bánfy Dénes, ki a török járom mennél gyorsabb lerázásának volt szószólója, a legkeményebb rendszabályokat tanácsolta e jogtalanúl szállingózó gaz török csapatok ellen. Igy gondolkozott Béldi is s a várak parancsnokainak s a mezei hadak künn levő tiszteinek oly értelmű parancs adatott ki, hogy a kóborló török csapatokat irgalom, kegyelem nélkül visszakergessék. A hatvanas években kolosvári várparancsnok Ébeni István volt, Béldiéknek rokona, ki úgy látszik jó katona s a mellett gyöngéd érzésű mívelt ember is volt. Kolosvárról 1666 aug. 21-én keltezve levelet ír Vitéz Zsuzsánnának, mely mind az íróra, mind a körülményekre nézve igen jellemző s főbb részleteiben így hangzik :

13. ÉBENI ISTVÁN ALÁIRÁSA.

«Kd látogató s egyszersmind atyafiságos szeretetinek megmutogatásáról való levelét jámbor szolgái megadák, melyet édes hugom asszony bizony oly szeretettel olvastam, hogy én Kdnek meg nem tudom írni. Ugy tetszik édes hugomasszony, hogy csak az levélnek olvasásán is könnyebbséggel éreztem vala magamat, mivel Kd elmenetele után két-három nap ugyan jól kezdtem vala lenni. De az időre nézve vagy mire két versben megindult vala az vér a sebből és sok vérem mene el, Kd parancsolatára s magam nyavalyájának könnyebbségére bizony oly szivesen mennék édes hugom asszony ha mehetnék, de ily nyavalyásul lévén, félek, azon uton indul meg a vérem s mind elmegyen. Másik, az kézsmárki borbély örömest eljönne, de az kolozsvári, ki az rothadáshoz inkább ért, itt is sebessi lévén, el nem jöhet. Azonban édes hugomasszony, látván már az én Istenemnek ily keserves ostorát, ha ő felségének úgy tetszik, hogy lelkemet magának vegye, azt kívánom hogy jámbor szolgálatom mellett szenvedett — nyomorúságos sok fájdalmakat szenvedett testemet tennék szegény édes feleségem teste mellé, ki is ugy hiszem, hogy azokat az Istennek látogatásit az én sok búval teljes sokszori ártatlan sententiázásomért szenvedé. Mindezek azért édes hugom vannak az én jó Istenemnek elrendelt akarata szerint ; úgy telnek be, valamint ő felsége elrendelte. Ha annyira

való könnyebbségemet érezhetném édes hugomasszony, bizony oly szivvel megyek Ketekhez, hogy Erdélyben senkihez úgy nem. De ily veszedelemben forgó állapotomban kogy mehessek, Kd tegyen ítéletet felőle. Tudom édes húgom asszony, hogy ha nekem más nyavalyám volna, nem ilyen halálos, az Kd mellettem való léte sokat segítene nekem, azért édes hugomasszony Kdet kérem, nekem megbocsásson, hogy ily szívesen való kérésének eleget nem tehetek. Adja Isten, hogy még ez életben Kdet láthassam testi szemeimmel».[1]

Egész rokonszenvünket meg tudja hódítani ez egyszerű, bensőségteljes levél s igaz szánakozással gondolunk a szegény betegre s íme épen tíz nap mulva augusztus 31-ről Véér György így ír Béldi Pálnak: «Adta volna Isten Kdet örvendetesebb hírről tudósíthattam volna, de ha Istennek ő felségének ugy tetszett, nem tehetünk róla, az szegény úr Ébeni uram ő keme az éjjel 11 és 12 óra között meghala, kinek adjon Isten boldog feltámadást». Ugy látszik Ebeni temetéséről rangjához illőleg Béldi gondoskodott, de minthogy deficiált s jószágai legnagyobb részben a kamarára szállandók voltak, a fiscus zúgolódott a költséges temetés ellen, a mit Béldi bizonyosan panaszolt Bánfynak, mert Bánfy Szamosujvárról 1666 szeptember 7-ről így ír Béldihez valószínűleg Kolosvárra:

«Szegény Ébeni uram temetésére való költségeket hogy neheztelik, nagy sordities ez ő kemekben. Mindazáltal Kden lévén az dispositio abban, elhiszem, azt követi, az mi illendő, az minthogy szegény megérdemli az magáéból az tisztességes eltakarítást. Én uram soha ilyen jószágkérést talán nem értem, az mint ennek az jószágát kérik mindenfelé ő ngától. Egyik az másikot ott éri. Akár csak temetését várnák már. Urunk holnap indul meg innen. Ha fiacskám betegsége engedné, én is szombaton Isten kegyelméből Gyaluba akarnék felmenni. Kérem szeretettel Kdet, tudósítson, meddig leszen ott való mulatása. Istennek ajánlom Kdet».[2]

Ébeni temetése azonban nagy tisztességgel ment véghez s a mint a fejedelemnek egy Gyulafehérvárt szept. 23-án kelt, Béldihez intézett leveléből látszik, maga is

1 A levél eredetije Maros-Vásárhelyt, Béldi István úr levelei közt.

2 Az egész levél eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István úr levelei közt.

készült a temetésre. Azonban Rhédei Ferencz már a temetés előtt kineveztetett kolosvári kapitánynak; mert abban az időben a törökök sűrű portyázása miatt fontos állomássá emelkedett ez a kapitányság, minthogy a gyalui, somlyai, almási, szilágycsehi, drági s más kisebb várak felett őt illette a parancsnokság s a török kicsapásokat Váradról csak úgy lehetett mérsékelni, ha e várak jól felszerelve, egyenként jó alvezérek, s összesen jó főparancsnok alatt állanak. Természetes, hogy mint ország generalisát, a legfőbb parancsnokság Béldi Pált illette s mellette mindjárt Bánfy Dénest, ki a végvárak őre volt az ország nyugati részein s leveleiket, melyeket Béldi s Bánfy a hatvanas évek folytán váltanak egymással: csupa bizalom s szeretet egymás iránt s egyetértés, hasonló felfogás, összhangzó ítélet a közügyek felől. A kisebb parancsnokok Olasz Szaniszló szilágysomlyai várnagy, Boros János gyalui kisbiró, Mihály István gyalogsági tiszt Rhédei Ferencznek teszik a jelentéseket. Rhédei és Bánfy Béldinek, szóval az egész ellentállás a váradi pasa kicsapásai és további hódoltatási kisérletei ellen szabatosan s sikeresen volt rendezve, *azonban személykérdések mégegyszer zavarják meg a közügyek csendes folyamát.*

Apafynak első tanácsosai Basa Tamás, Kassai Ferencz, Herman Lukács szász superintendens voltak s csak lassanként tértek hozzá a magyar urak s elég későre két sógora, Bánfy Dénes és Teleki Mihály, sokkal előbb Haller Gábor* és Béldi Pál. Az emberek véleményében két fő irány uralkodott: a német legyen-e a protector vagy a török, s habár az Apafy mellé csatlakozás formailag a török protectio elismerésével egy jelentőségű volt, lényegileg az urak közül sokan régi meggyőződéseiket ápolgatták. Mikor aztán a vasvári béke bizonyos tekintetben meg-

* Ez leghamarább kidőlt a versenyből; talán legnagyobbakra tört, vagy nagyon sietett?

szilárditotta a fényes porta erdélyi protectióját, az erdélyi urak a befolyásért, a vezérségért kezdettek versenyezni; első rangú pályafutók: Bánfy Dénes, Béldi Pál, Teleki Mihály, Bethlen Miklós s aztán a többi.*

A fejedelem Kővárból szept 2-ról szépen emlékezvén Ébeniről, írja Béldinek, hogy tisztességes temetéséről, hol

14. BÁNFY DÉNES ALÁIRÁSA.

maga is jelen akar lenni, gondoskodjanak s hogy helyébe ideiglenesen főkapitánynyá Rhédei Ferenczet nevezte ki. Szeptember 3-ról Uj-Galgóban kelt levelében Rhédei fizetése utalványozását kéri Bélditől. Szept. 4-én Szamos-Ujvárról Bánfy Dénes ír Béldinek az Ébeni testamentumáról s kéri Béldit, hogy az ő érdekeit is védje. Utóiratban irja: «Kolosvárban is az jó vigyázás felől Kd

15. HALLER GÁBOR ALÁIRÁSA.

parancsoljon. Én, látja az Isten uram, azt sem tudom, mint vagyok szegény fiacskám nyavalyája miatt». Ugyancsak Szamos-Ujvárról s hasonlag szept. 4-én Rhédei Ferencz is ír Béldinek s kéri, hogy harmadnapra neki Kolosvárt szállást rendeljen. Utóirat: «Kdnek mint uramnak megszol-

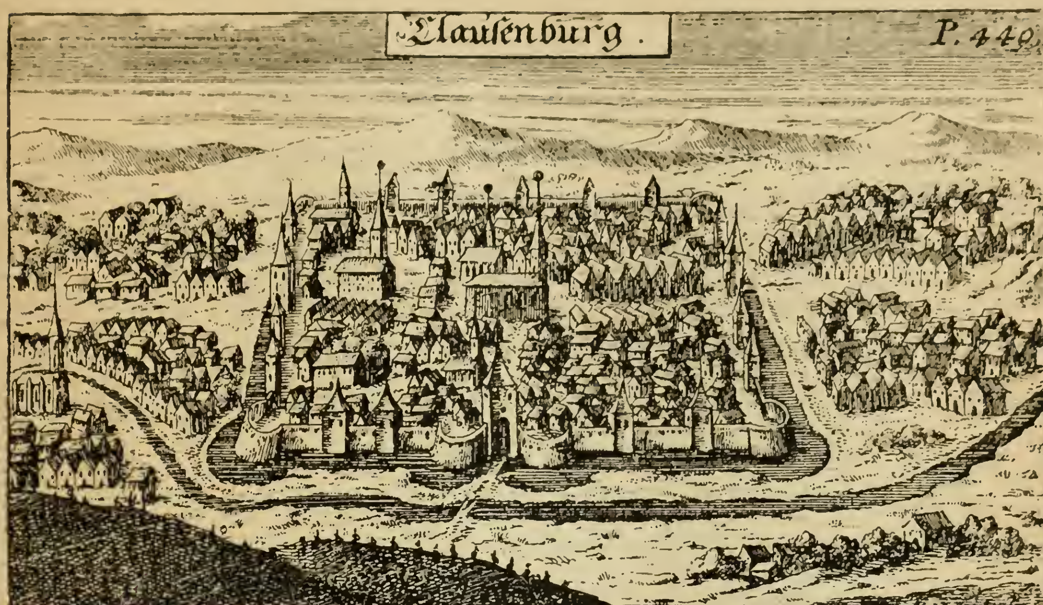
* De Béldi és Bánffy közt — mint ezt Bethlen János korlátnok szerette volna a világgal elhitetni — az ellenségeskedés még nem tört ki.



APAFI MIHÁLY.

Sandrart eredeti rézmetszete után Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.

gálom, ne neheztenljen vagy két szóval tetszéséről tudósítani, mi formában menjek be, azon seregnek előtte-e, utánna-e? hanemha ispánságomra nézve mehetek-e be egy seregben



16. KOLOSVÁR.

véllek? Egyébaránt bánnám, azt mondanák: idő előtt vindicálom az authoritást magamnak.»

Naláczi Istvánnak ugyanott, ugyancsak szeptember 4-én Béldihez intézett levele szerint: a fejedelem szerdáig itt

17. RHÉDEI FERENCZ ALÁIRÁSA.

fog mulatni, tehát czédulát kér Bethlenbe, hogy elhozhassák, a mit igért. A fejedelem szept. 4-ről és 7-ről ismét ír Béldinek: a kolosváriakkal tudassa, hogy Rhédeit nevezte

ki ideiglenesen, míg az országgyűlés főtisztet helyez oda s addig Rhédeire úgy hallgassanak, mint Ébenire.

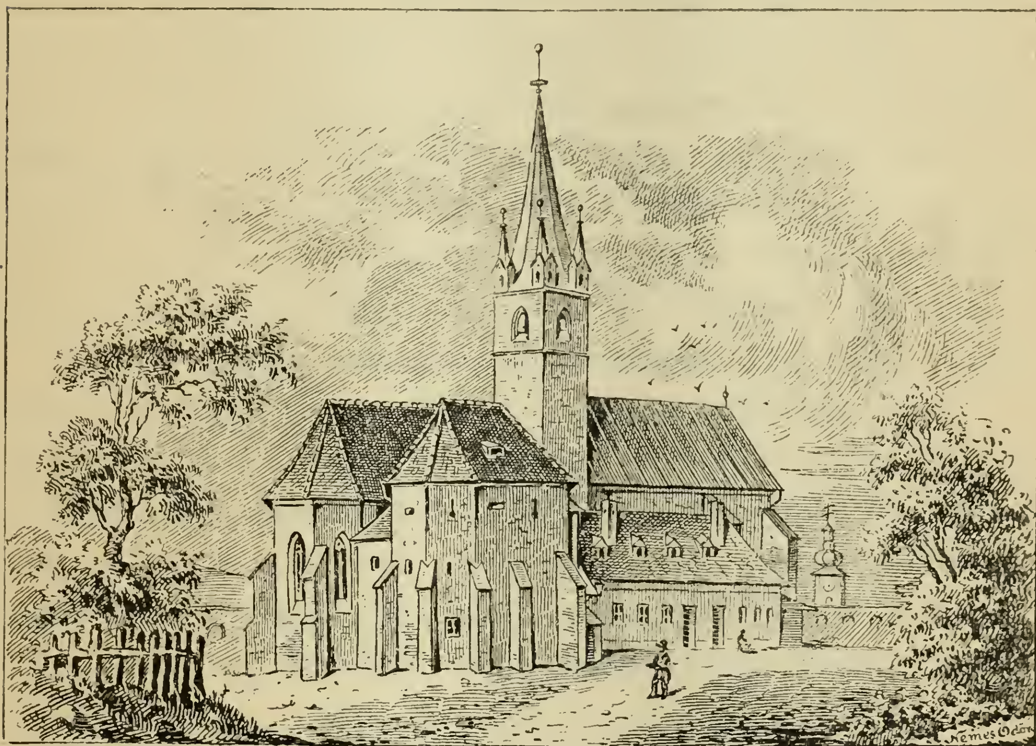
Szept. 12-én Gyaluból Bánfy Dénes ír Béldinek, hogy miként védekedjenek az ebek ellen. Szept. 13-án Gyulafejérvárról a fejedelem Béldinek írja, hogy Haszszán Aga váradi török katonatisztnek meg ne engedje az adószedést, mert ez a fejedelem dolga; most szedik s el is viszik a portára, de hogy oda is, Váradra is fizessen, arra a népnek nincs pénze, fegyverrel is álljon ellent. Szept. 17-én Rhédei Béldihez így ír: «a pogány Zilahon quartélyozik, a kolosvári őrség nem akar mozdulni, soknak a lova beteg, a vicekapitány országgyűlésre ment, hát ő mit csináljon, a törökök száma 120—200».

Szóval ezekből a levelekből Béldi teljesen meggyőződött, hogy Rhédei nem erre a fontos állomásra való ember, úgy ajánlotta helyébe Bánfy Dénest, mert bizonynyal az országgyűlés e dologban első helyen az ő véleményét hallgatta meg és fogadta el (szept. 23-án); de ő maga erre az állomásra nem vágyhatott, hisz hogy csak egy hónapot azon a vidéken kellett töltenie már, alig tudta tűrni, s Béldi és Bánfy közt ezután is a legőszintébb egyetértés van.

A fejedelem Bánfyt Kolosvárt nagy ünnepélyességek közt iktatta hivatalába. E közben a fejedelem elsőszülött egyetlen fia meghalt; s midőn a következő 1667 jan. 5-én Maros-Vásárhelyt tartott országgyűlésen Bánfy szokatlan fényüzéssel, fényes kisérettel lépett fel s a lakomákat egymásra tartá: találkozának, kik úgy vélekedtek, hogy ama halálozás által nyert öröködési reményei nevelték gőgjét ennyire. S midőn a fejedelem e lakomákon Bánfy fiát örökös hiányában saját fiának nyilvánítá, irányában a közirigység még nevekedett.

De nem térhetek tetszésem szerint a köztörténetek tárgyalására: Béldi Pált akarom ismertetni s minthogy ő tulajdonképen csak élte vége felé, mint bevégzett kész em-

ber lépett a történet szinpadára s játszotta el nem anynyira tettekben tündöklő és sikeres, mint inkább feljajdulásokban gazdag s biztos programm nélkül való szerepét — úgy vélem, hasznos dolgot teszek, ha eddig homályban burkolt életének ismeretlen részleteit igyekszem felderíteni, hogy így biztosabban itélhessünk egyéniségéről, tehetségeiről, fellépésének alaposságáról s balsorsának okairól, és hogy mindezek «ez hazának kárára vagy hasznára vol-



18. MAROS-VÁSÁRHELY.

tanak-e?» amint ezt Csernátoni uramnak a Székely-Muzeumban látható naplója kérdésbe helyezi.

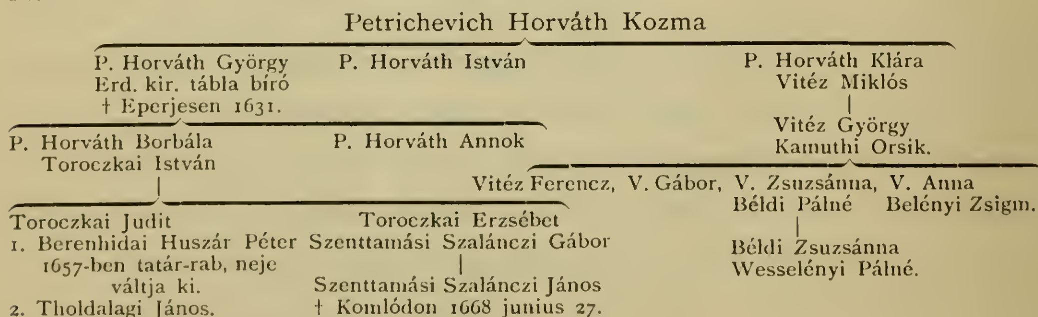
Kénytelen vagyok olykor jelentéktelennek látszó, apró eseményekkel is foglalkozni, mert igen sokszor csakis ilyenek állnak rendelkezésemre, hogy Béldi jellemét s az eseményeket mintegy kerülő utakon tanulmányozhassuk. Igy például fel kell hoznom az ifju szenttamási Szalánczi János halála és végrendelete esetét is. Ez az ifjú Komlódon lakó vagyonos, de beteges földesúr, még

nincs is 24 éves s mellette van úgy látszik testvérnénje özvegy Tordai Ferenczné Szalánczi Kata, továbbá Tordai János és Filschtich Péter szintén. Rendelkezhető vagyonáról érdekes végrendeletet ír 1668 junius 13-án, melyben sokféle hagyakozás van, de főörököse nénje Szalánczi Kata.*

Szalánczi János végrendelete elkészülte után 12 nappal jun. 27-én meg is halálozott s nénje már másnap értesíti Béldi Pált, hogy mint a P. Horváth Kozma féle jus örökösei közt főember, ő határozza meg a temetés napját. Béldi ki is tüzi a napot, de Szalánczi Kata visszaír, hogy ily rövid idő alatt teljes lehetetlen elkészűlni, sem a szükséges czímereket nem tudja elkészíttetni, mert a képíró Magyarországba ment, sem a szükséges oratiókat, s új terminust kér Bélditől, de ez, ki a legkisebb ellentmondást sem tudta tűrni, megharagszik s nem is felel.

Végre október havában a temetés megtörtént. Béldi maga persze nem volt ott, de felesége Vitéz Zsuzsánna jelen volt s úgy látszik, hogy a rokonoktól a komlódi részeket csakugyan összevásárolták, mert pár év múlva már csaknem egész Komlód az övék, mit később leányuknak Béldi Zsuzsánnának Wesselényi Pálnénak adtak.

* Végrendelkezés alá nem eső birtokait az itt közlött rokonsági tábla kimutatása szerint a bikali Vitéz testvérek örökölték:



V.

Tán ideje volna, hogy egy-két szót Vitéz Zsuzsánnáról is szóljak, hisz neve oly nagy szerepet játszik férje történetében s Cserei Mihály és Bethlen Miklós oly jelentőséggel ruházzák fel és oly fontossággal emlegetik minden alkalommal, a milyennek nyomait a realis adatok közt ugyan nem találom. Hogy kortársai is többet hittek és beszéltek róla, mint a valóság, bizonyítja az a körülmény, hogy Béldi szaladása után a fiscus neje után is inquiráltatott, de semmit ki nem deríthetett.

19. BETHLEN MIKLÓS ALÁIRÁSA.

De habár sem jótékony tündérnek, sem gonosz varázslónak nem tarthatom s nem bizonyíthatom — a mint azt kortársai tevék, — mint Béldi Pál felesége s előkelő magyar asszonyság is érdemel annyi figyelmet, hogy személyével nehány sorban külön foglalkozzunk. Édes atyja bikali Vitéz György volt (Vitéz Miklósnak és Petrichevich Horváth Klárának fia), édes anyja Kamuthi Borbála (vagy Orsik). Születése hozzávetőleg az 1630 körűl eső évek valamelyikére tehető. Ha látjuk, hogy férje kiszabadításán — illetőleg a 25 ezer tallér összegyűjtésén mily lelkesen s mily ernyedetlenűl igyekszik, azt kell hinnünk,

hogy férjét nagyon szerette s becsülte, ha látjuk, hogy gyermekeit mekkora ragaszkodással s mennyi szeretettel és gondossággal veszi körűl, nem tagadhatjuk, hogy jó édesanya volt; ha látjuk szép leveleit, azt kell feltennünk, hogy mívelt nő volt s ha olvassuk, hogy Nemes János, az öreg Ébeni István s még igen sok férfi menynyi bizalommal, mily tisztelettel írnak hozzá, biztosan következtethetjük, hogy gyöngéd, nemes szívű, a gyakorlati életben okos és bölcs gondolkozásu asszonynak tartották. Szép dęli termetű asszonynak írja Bethlen Miklós s midőn olvassuk, hogy mily fáradhatatlan szorgalommal vezeti a mezei gazdálkodást Bethlenben, Bodónban s ment tétovázás nélkül vettetni, arattatni, szüretelni, hol oda hol ide, megosztván férjével a családfenntartás, felemelés nagy munkáját, úgy hisszük, semmit sem von le érdemeiből, ha a krónikásoknál olvassuk, hogy mikor udvarhoz ment, szívesen kiöltözött s igyekezett a hatalmas nagyúr Béldi Pálnak méltó felesége lenni. Ha majd e mű lapjain végig kisérjük életét, látni fogjuk, hogy jó tulajdonságai a nagyobb megpróbáltatások között sem fogják cserben hagyni s ha aztán itt-ott talán hibáit is kénytelenek leszünk észrevenni, azok nem annyira bélyegzők, mintsem inkább emberi gyarlóságunk kimaradhatatlan járulékai. Azzal vádolták, hogy fényüző s szerette a pompát kifejteni, hogy fennhéjázó beszédeket folytatott, szabadon beszélt az udvarról s magáról a nagy hatalmu fejedelemasszonyról sem sok kimélettel szólt. Mondják azt is, hogy férje nagyravágyásának nem csitítója, hanem inkább izgatója volt s hogy a fényes jövőt oly élénken képzelte s oly fékezhetetlen módon vágyott utánna, hogy arról józan eszű és észjárásu emberekkel már beszélni sem tudott, hanem csak jövendőmondó kuruzslókkal és veszedelmes csavargókkal. Mind e vádakat azonban a fiscus bebizonyítani nem tudta, midőn tanuvallatást rendezett, sőt még mint

Az Ur Jó Édes [illegible]
Az Alkalmatosságh [illegible]
-resen Leveleimet ab[illegible]
Janos Uramtoll [illegible]
mintsem ámit olis [illegible]
szagalt ugy [illegible]

Az Ur Jsten Edes Feleségem [illegible] [illegible] [illegible]
Kd Alkalmatossagh lévén noha némely napokis [illegible] az Szeke-
-resen lovaimat akarom haza küldeni es elis küldöm Apor
Janos Uramtoll Jt [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
nintsenek, azert [illegible] megh [illegible] [illegible] hogy valami alkalmatlan
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] mint mondad vala hogy az [illegible]
[illegible] bor [illegible] volnai [illegible] [illegible] regestrumot es az
Instrumot [illegible] hoza ki, it valo allapatok [illegible]
nintsenek valamint megh irtam, hozak hirull Banffi [illegible]
[illegible] [illegible] az [illegible] kapitanyok [illegible] volna lovainat
de nem [illegible] az Malmot hagyak [illegible] [illegible] es ha-
[illegible] [illegible] [illegible] megh adgyak Edes Feleségem az Szeke-
-res lovakat [illegible] [illegible] [illegible] az [illegible] es magad
-toll megh [illegible] [illegible] az Foldvari adossagull [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] megh [illegible] [illegible] [illegible]
Jsten ha megh nem valtozik [illegible] [illegible] [illegible]
-var felé [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
25 Aprilis
Kegyelmednek Jgaz [illegible] [illegible] Béldi Pall
az Feleségem

BÉLDI PÁL LEVELE NEJÉHEZ VITÉZ ZSUZSANNÁHOZ

szóbeszédet sem tudták megállapitani. Még arról is vádolták, hogy Bánfy Dénest szerette; erre azonban a kezeim közt forgó teméntelen okiratokban semminémű adatot, sőt még csak alapos gyanuokot sem találtam.

És ha látom, hogy férjéhez mily hűséggel és szeretettel ragaszkodott s hogy épen az ellene hangoztatott vádak szerint is mennyire csüngött a férjének tulajdonított fényes jövendőn, teljességgel nem hihetem, hogy sorsát, állását, — különben is szép, előkelő, boldog anya és boldog feleség lévén — akár hiu kaczérkodással, akár valami vétkes viszonynyal veszélyeztetni vagy csak elhomályositani is kedve lett volna. De a közigazgatásra és kormányzásra nagy befolyást gyakorló s nagy tehetséggel is biró fejedelemasszony sem szép, sem kedves nem igen volt s e mellett a féltékenység is — talán nem is ok nélkül* — gyötörte, a miért is — írja a csacsogó Cserey — férje akárhányszor megverte. Ez ugyan a kor szokásaival nem ellenkeznék, de nem igen valószínű; hogy véleménykülönbségek, szóváltások s tán veszekedések is fordultak elő, ezt elhisszük, de a fejedelmi udvar oly népes, az asszony több gyengesége mellett is oly nagy tekintélyben álló volt, hogy a megveretés, szóval a verekedés fogalmát a fejedelmi pár között teljesen kizártnak kell tartanunk. Azt szivesen elhiszem, hogy mihelyt szép asszonyról volt szó, Bornemisza Anna mindjárt elveszítette nyugalmát, sőt még házi asszonyi tisztét sem tudta kellőleg vinni, mert az udvarnál megjelenő szépségeket is, mint Kapi Györgynét a szép Bánfy Ágnest, vagy Béldinét valóságos ellenőrzés alatt

* Egyebek közt az 1840-es években Ebesfalván az Apafy-kastélyban valami javítást eszközöltek, ablakokat vágtak, falakat törtek s egy napon egy régi falüregben egy s más apróságok közt egy ezüst poharat találtak, melyben több levél volt, melyek azonban később elkallódtak. Én 1857-ben a karácsonyi ünnepeket ama városban töltöttem s akkor dr. Wolf városi orvos beszélte, hogy ama bizonyos leveleket saját szemeivel látta, olvasta s állította, hogy azok Bornemisza Zsuzsa aláírással Apafy Mihályhoz intézett szerelmes levelek voltak, stb. *D. F.*

tartotta. Hogy ő maga nem volt jó véleménynyel a víg kedvű s a kalvinista puritanismussal össze nem hangzó frivol modorú szép asszonyokról, szinte természetesnek találjuk, ámbár később idézendő hivatalos nyilatkozatában teljesen kifogástalan módon beszél, de a besugók, kedvkeresők, hizelgők bizony neki is mondtak Vitéz Zsuzsánnáról is sok olyan dolgot, talán csak mulatság kedvéért, hol tréfából, hol komolyan, melyeket a historia sem igazolni, sem bebizonyítani nem tud. Azután hányszor megesik, hogy fonóban, utazás közben betérve jó vendéglátó embereknél, poharak közt, a terjengő hangulathoz alkalmazva, a víg czimbora, a beszédes utazó minden rossz szándék nélkül olyanokat mond össze-vissza, a mit a kikérdező «homo regius» előtt a világ sürű kincseért sem merészelne ismételni, s a melyeket a társadalom magas regióiban élők, féltékeny asszonyok s ideges államférfiak csak azért hisznek, hogy azok az ő ellenszenvöket s hirtelen fellobbanásaikat mintegy kimagyarázni, igazolni látszanak.

A fenmaradt adatok azonban másként szólanak s sem az általa írt, sem a hozzá intézett levelek, sem az ellenségei által végbe vitt tanuvallatások sehol sem mutatják a boszorkányok társaságát kedvelő Vitéz Zsuzsánnát, de igen a híven szerető feleséget, a gondos jó édesanyát, az erélyes gazdasszonyt.

E mellett mint mély érzésű vallásos asszony is előnkbe lép gyakran, különösen midőn szamosujvári fogságából igaz resignatióval s Isten akaratában való megnyugvással írja Bánfy Farkasnak: «Nagy becsülettel vettem, hogy Kd rólam el nem feledkezett, az Isten Kdnek sok jót adjon érette. Kdet kérem, ezután is ha mi jót tud Kd velünk cselekedni, legyen elkövetője, az Isten is Kdet megáldja érette. Én bizony édes öcsém uram mindezekben ártatlan vagyok, ártatlan szenvedtem mind gyermekimmel együtt

Az ur Isten
el aga meg k
Eder uram im
küttet az jeze
ueletat talalo
kigemed. az n
az leueleet ne
erret meg de
ha kigemed

Az ur Isten ſerences hoszu
elet aggya meg kigyemednek edes uram

Edes uram im Josoruram el
küttet az szeket az meli le-
veleket talaltak meg lathatia
kigyemed. az monostori josagnak
az levelet nem ~~talaltak~~ ker-
estek meg de azt mondgak hogy
ha kigyemed ujra jö meg le-
het akor is kigyemed edes
uram alkalmaztatasa ugy
dolgat hogy mikola uram
oda talam ~~ret~~ falu ugya
ment ujjaron kigyemed
edes uramni Isten hoza
kigyemedet edes uram ham-
ar irtam ma koloz varat
öt orakor szereda 1666

udvarivulis
talaltak levelet
hogy öt ſaz taler-
ban volna de
akor nem velem
talam hogy ſeliamt
mind az alcal nem tudom akoris
öt alkalmaztasa ugy magat kegyenrol

Az kigyemed fe-
esege edes urama
Vitez Susanna

VITÉZ ZSUZSÁNNA LEVELE FÉRJÉHEZ BÉLDI PÁLHOZ.

ezt az hosszú ideig való nyomoruságot, az Isten előtt áll az én lelkem, az ki sziveknek vizsgálója; az én lelkem engemet semmiben nem vádol, mindennek úgy kell lenni, az mint a jó Isten akarta, legyen Istené a dicsőség. Kdet kérem nagy becsülettel, Isten Kdet alá vivén, ezután is törekedni mellettünk gyermekeimmel együtt, az kik előtt illik, ne szünjék, mert nékünk reménységünk több nincs Istennél.»

De nemcsak szavakkal bizonyította vallásos buzgóságát, hanem tettekkel is. Az egyházakat ajándékozta, segítette, a jó igyekezetű ifjakat taníttatta s a papokat mindenképen protegálta. A Magyarországról bemenekült üldözött lelkészeket állandó lakással és élelmezéssel látta el, sőt a melyiknek kedve volt, még parochiát is szerzett számukra. Egyiket például Szaniszlai Miklós (talán Mádról elűzött) lelkészt megválasztatta Bodolára papnak; a mit a Bethlen várában tartózkodó Szaniszlai magán körülményei miatt el nem fogadhatott ugyan, de oly szép levélben mentegeti magát, melyben Béldiné jellemének egyik fényes oldala, a vallásos jótékonyság, minden időkre megörökítve marad.

Később, midőn férje fogságban űl, a politikában való szereplésének is némi nyomaira találunk. Ekkor eget földet megmozdít, hogy férjét kiszabadítsa, és meg fogjuk látni, hogy a politikai légkörben is ép oly kevéssé képzelgő vagy ábrándozó, mint a magán életben.

VI.

El nem képzelhetnők s alig hihetné az ember, mi mindenféle ügyben fordulnak egy-egy magasabb állásban levő emberhez a rokonok, barátok és jó ismerősök, ha nem látnók saját szemeinkkel a százakra menő leveleket, melyek-

ben Béldi jó indulata és befolyásának felhasználása nem csak kéretik, de gyakran követeltetik. Van a többek közt két testvérnénje, egyik Béldi Anna Kálnoki Istvánné, lakik Ádámoson a Küküllő mellett — a másik Béldi Kata özv. Keresztesi Ferenczné, lakik Buzában a czegei tó partjain, s a világon minden kis bajokban a jó tanácsokkal örökké készen álló, minden akadályokat elhárító, minden ellenségeket kibékitő öcsém uramhoz folyamodnak: a béres elszökik, egyiknek jobbágya

20. PETKI ISTVÁN ALÁIRÁSA.

21. RHÉDEI FERENCZ ALÁIRÁSA.

egy kosár méhet felver s ezért üldözik; a másik egy lovat lop, a harmadik a feleségével istentelen életet él, ezekért Béldi írjon a szolgabirónak, Torma uramnak, a tiszteletes urnak stb. A testvérek után jőnek a rokonok: Szalánczi Kata, Kamuthi Kata, Czeglédi Kata, jön a sok tiszttartó, számtartó, gondviselő. A nagy urak: Kemény Simon, Rhédey Ferencz, Bánfy Dénes, Petki István, Teleki Mihály, Kapi György, gróf Csáky László, a Vitéz testvérek, az alvezérek, hát az ugyanazon párton levő politikusok: Haller János, Pál, Domokos, Paskó, Kálnoki, Cserey György, Lázár István stb. s habár tudjuk, hogy Béldi nagyon szerette, ha mások hozzá folyamodtak s benne bíztak

22. KAPI GYÖRGY ALÁIRÁSA.

s bizonyos páthoszszal vitte a békebiró és jó tanácsadó szerepét, valóban kételkednünk kell, ha vajjon volt-e ideje, hogy mind elolvassa a hozzá intézett leveleket, hogy mindenikre tegyen valamit s válaszoljon is. Pedig ő maga is sokat írt, csak a Teleki Mihályhoz írt leveleinek száma százakra megy és saját levéltárának maradványai közt számos levél és más iratainak fogalmazványa látható, melyeket bizonynyal másolatokban küldött az illető helyekre.

Így találjuk például egy hoszszasabb szakadozott — s a mellett nagyon hanyagul, majdnem olvashatatlanul írt utasítását Peselneki Ripóczi Pál számára, kit Bethlenből 1667 jun. 19-én Sárospatakra küldött I. Rákóczy Ferenczhez. Ugy látszik, hogy a Rákócziakkal szemben valami követelése volt, mert 1660-ban még tatár rabságából írt volt II. Rákóczy Györgynek, de ettől nem kapott pénzt. Azt lehetne hinni, csak megvárta volna, hogy váltság díja kiszerzésében, vagy törlesztésében, mint régi jó patronusai megsegítsék, de ez utasítás némely kitételei jogosabb igényre mutatnak; habár még sem lehet tiszta adósságnak tartani a dolgot, mert azt Béldi szigorúbb modorban kezelte volna. A Ripóczi Pálnak adott utasítás némely részlete azonban annyira jellemző s annyira belevág az ama korbeli nagyúri életrajzolásába, hogy érdekesnek tartom nehány sor közlését.

«Egyenesen innen megindulván, ha utazva Panitban találná, megvárhatja Tököli uramat és mintha maga dolga is volna, és ne mintha én dolgomban járna, az utnak bátorságáért egy falkáig együtt járhat vele . . .»

«Oda jutván szálljon meg és azután ha lehet, menjen úgy Kelemen Istvánhoz, hogy ne más vigye meg az hirét, hanem maga Kd mutassa meg magát, hogy inkább hire ne legyen ide be rólluk. Szálljon be az vendégfogadóba s tudom azután máshová adnak szállást. Szóval köszöntvén és levelemet megadván, kérje azon, hogy az mi rajta áll az dologban, az én barátságomért legyen jó törekedő az fejedelemnél ő nagyságánál . . . .» «Kérje azon, ismeretlen lévén az udvarban, szerezzen audientiát s tudom, az mint kivánja, úgy viszi véghez . . .»

«Az audientián szómmal a fejedelmet ő ngát köszöntse Kd, mentől becsületesebben tudhatja, az mellett levelemet alázatosan megadván, (azon legyen elsőbben is, hogy csak maga legyen benn az audientiában). *Megkezdett szóval való izeneti:* «Kegyelmes uram, az én uram alázatosan követi én általam Ngdat, kegyelmesen megbocsásson, hogy az idő alkalmatossági miatt Ngdnak méltóságát ebben is — hogy maga jött volna Ngdnak udvarlására — meg nem adhatá, bizony nem vakmerőség, annál inkább udvartalansága, de az ítélet Ngdnál kegyelmes uram».

«Mégis alázatosan követem Ngdat, satzától is bizony nem háborítaná Ngdat, de mivel az hogy Ngd kegyelmességéhez bízik, naponként solicitálják adóssi (hitelezői!), különben az jóért ha lehetne, boszszúval nem fizetne, az boldogtalan idő sem ereszti elő dolgában, egyik az; második az, a mi arra kényszeríti, az emberek ítéleti. Micsodás szolgája volt az idvezült fejedelemnek, arról való mocskoknak eltisztítását akarná végben vinni, hogy azoknak torkuk dugódnék be Ngd kegyelmessége által. Az mikor az uram kiszabadult, bizony más emberségével hozatott ki Gyászvásárra stb. stb. . . Ezzel tudom szállására igazítják, azért Kd mindjárt kitanulhatja Kelemen István elméjéből, mi lesz az gratia. Ha lehet, ott ne késsék, azt is megértheti ugyan toto, meddig lészen ott mulatása. Tudom hogy itatják, de ha lehet elkerülje s Hunyadival is elkerültesse, kivált az fejedelem asztalánál».

«Mivel penig ezt, miben járjon Kd, vele valók sem tudják, valamig lehet, mind csak magában tartsa, az mellett ha kérdezik is, csak azt mondja hogy: *mások nekem adósok* és azért járna. . .»

«Midőn kitanulja az választ Kelemen Istvántól, mikor lenne válasza, azért hogy lehetne szemben az fejedelemmel és reversalisát megadván Pozsgainak in paribus (mivel ő nga szolgája); kérje alázatosan ő ngát azon, legyen nagyobb az én kicsiny tekintetem ő ngánál, mintsem az az állhatatlan Pozsgai, Isten lészen megfizetője! szavát ez iránt Kd nem kimélvén az dologtól; s talán fogja is menteni, de azokra megfelelhet könynyen azzal: ő nga magát nem itéltetheti maga szolgáitól, annál inkább másoktól, mert az ki itt áruló, ott is az lenne az, ha az szerencse szállna; s ha arra menne az dolog, hogy olyan válasza lenne, szóljon Kd: ő nagysága méltóztassék oly utat követni benne, hogy hadd jöhetne erre Szakmár felé, annál inkább Bányára valami szin alatt, akár ha Patakra hivattatná ő nga maga, kézbe adatván bizonyos ideig, alázatosan megszolgálom ő ngának. Azonban ha mit venne ez iránt való (szándékot) Kd eszébe, inkább igérjen 35—40 tallér áru paripát Kelemennek, csak vigye véghez, hogy hadd kerüljenek kezünkhöz azok.»*

* Eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István úr levelei közt, nehezen olvasható, igen hanyag írás.

Ez utasítás tehát kelt 1667 junius 19-én; a következő julius hónap 11-ikén Sárospatakról két levelet vett Béldi, egyiket Dalmadi István uramtól, a másikat az utasításban is előforduló Kelemen Istvántól, de az utasítás homályos helyeit e levelek sem derítik fel s különösen azt nem lehet megtudni, hogy csakugyan volt-e Béldi kérésének sikere?

Jószágszerzési igyekezeteiben mindamellett ezután is sok szerencsével járt; már fentebb láttuk, hogy Komlódot mily váratlan successióval szerezték, s most csaknem hasonló könnyűséggel jutnak a gyógyi portióhoz, melyhez való igényeiket mikor bejelentik, maga a competens társ Mikola Zsigmond azt írja Béldinek mint kedves sógorának: «a gyógyi jószág felét nekem ítélték, de hogy a másik fele Keteket illeti és mi módon, elgondolni sem tudom, most hallom először az Kd leveléből.» A dolog, a mennyiben Mikola Zsigmond, váradi Csengeri István enyedi professor és Dálnoki Gergely Béldi megbizottjának leveleiből kivehető, így állott:

«Bethlen fejedelem — írja professor Csengeri 1669 szeptember 23-án Béldihez intézett levelében — hagyott volt az kolégyomnak 20 ezer forintot, de az öreg Rákóczy fejedelem az Bethlen Istvánnal való vonakodásának alkalmatosságával, mint az kollegiumtól felvett kölcsön summát elköltötte volt: azután együnnen is másunnan is az kolégyomot apró donatiókkal contentálta.»

«Kamuthi Farkas — írja Béldinek Dálnoki Gergely 1669 szept. 27-én kelt jelentésében — a fejdelem I. Rákóczy György személye ellen szóllott gyalázatos szót, ki miatt az országból kimenvén, evocáltatott, az director per notam megsententiázta, így lett a két Orbó és Gyógy fiscalitas, ezt a két birtokot azután az fejedelem 4000 frtban az kolégyomnak donálta, de a donatióban nincs megemlítve, hogy melyiket mennyibe. Időközben Serédi István uram

II. Rákóczy Györgytől nova donatiót kért e birtokokra s azt meg is nyerte és birta haláláig. A kolégyom semmitsem tehetett. Serédi halálával azonban a kolégyom elfoglalta e birtokokat. Időközben pedig Kamuthi is felszabadult a nóta alól s előálltak a Kamuthi örökösök, de a kolégyom sem maradhatott kárba, így aztán Keresztesi Ferencz lefizette a kolégyom pénzének egy részét s kezéhez vette a két Orbót, Mikoláék pedig Gyógynak egy részét. Béldi Pál, kinek anyósa Kamuthi leány volt s így felesége Vitéz Zsuzsánna egyenes Kamuthi örökös — 500 frtot küldött a kolégyomnak Gyógynak nagyobb részeért. De Csengeri «mint az enyedi kolégyomnak egyik curatora a pénzt nem levälta», azt mondván, mutassa ki Béldi, hogy a kolégyomnak 4000 ftjából mit és mennyit fizetett ki Keresztesi, menynyit Mikola s Béldi ezt a két summát egészítse 4000 ftra; mert ő így egyszerűen nem veszi fel az 500 ftot s nem bocsátja ki kézből az jószágot, mert ha a kolégyom kárba maradna, rajta vennék fel, stb. Béldi igaz, hogy okiratokkal nem állott elő, de valószinűleg szó beszédből, vagy biztos értesülésekből tudta, hogy amazok a kellő összegig azaz 3500 ftig már kielégítették a kolégyomot s szokása szerint rettentő dühbe jött a professor curator ellen, s ámbár fia Béldi Kelemen a keze alatt volt a kollegiumban, valami sértő, goromba levelet írt a jámbor és szabatos eljárást követő tanárnak. E levélnek azonban nem lett semmi kellemetlen következménye, mert a dolgok kitisztázódván, s az erős indulatok a mily hirtelen felforrottak, oly hamar le is csendesedvén, Csengeri* Nagy Enyedről 1670 január hónap 30-ról egy szép, csendesítő és okos levelet intézett Béldihez. Így tehát a gyógyi portio is Béldi Pál kezére ment.

* Erről a Csengeriről írja Bethlen Miklós, hogy paraszt állapotból emelkedett; de ez nem valószínű, mert a váradi Csengeriek már az Árpádházi kirá-

Az évek egymás után teltek, az idő haladott a maga útján s az ember oly észrevétlen alakul át az időben. Béldi belső világában is a feledésnek bizonyos kérge vonódott ama képzelt vagy valódi sérelmekre, hogy nem ő az első s más ül abban a székben, melyben ő is ülhetne, ha több szerencséje lesz vala. Az élet mindennapi tevékenysége szép csendesen magával viszi az ember lelkét s mintha a véglemondás hideg hamurétege borítaná az egykor szikrázó, izzó szenvedélyeket, úgy látszik, mintha az ember elfelejtené nagyra vágyódásait s önkénytelenül lemondana fényes ábrándjairól. Sőt még az is megesik, hogy a mindennapi élet is kisebb rangú, de szép s fáradságra méltó szerepet nyújt az embernek, mintegy alkalmat adva, hogy tehetségeit, befolyását a közönségesnél nagyobb érdekű dolgokban is megmutathassa. Béldinek humanismusra törekvő, okoskodó, az igazat, helyest folytonosan kereső, a szépre, az öszhangzatosra, a békére, egyetértésre mindig hajlandó természete bizonyos tekintélyt szerzett kortársai között, melynek volt is némi komoly alapja. De mintha Béldi bensejében két ellenkező lény lakott volna. Egyik a mindig jót akaró, jót kereső, igazságra, méltányosságra, szépre, kellemesre törekvő, elméleti humanus szellem; másik a hirtelen felgerjedő, erőszakos, kapzsi, makacs, ellenmondást nem tűrő, XVII. századi zsarnok nemes ember, mely saját akaratát, törik szakad okvetetlen érvényesíteni szándékozik. Politikusnak mind két csoport tulajdonság egyaránt igen rosz, az érzelmes bölcselkedés, az örökös elméleti zöldség, lágyság ép úgy, mint az alkudni nem tudó, mérsékletet nem ismerő erőszakosság.

Hogy Béldiben mennyire megvoltak a humanistikus hajlamok, feltünően mutatja a következő eddigelé teljesen ismeretlen episod, mely 1671-ben Bánfy Dénes, Béldi Pál

lyok korából bírnak okiratokat s nem igen volt lehetséges, hogy valaki ha paraszti állapotban lévő volt, a hasonló nevű családnak prædicatumát is viselhesse.

és Teleki Mihály közt folyt le s mely röviden ebből áll. Hogy ez időben Erdélynek e három kitünő fia a külpolitikában nem értett egyet s Teleki és Béldi a magyarországi bujdosók megsegítését óhajtották, habár nem ugyanazon módon s nem is egyforma mértékben, Bánfy pedig ellenezte ezt, azt mindnyájan tudjuk. De azért köztük a baráti viszony, az úgynevezett «entente cordiale», elég türhető volt s köztük a diplomatiai állapot nem volt megzavarva. Történt azonban, hogy Kajántóban és Tiborczon egy husz ház jobbágyot számláló kis portio szállott a fiscusra s lett adományozás tárgyává, melyre a fejedelemnek mind két hatalmas sógora t. i. Teleki és Bánfy egyaránt sovárgott, mi kettejök közt nagy felindulásra és szóváltásra is adott alkalmat. És midőn a kérdéses jószágot csakugyan Bánfy nyerte meg, kinek némi ősi joga is mutatkozott, Teleki haragra gyuladt s végképen szakítani akart Bánfyval.

És olvasóim, kik a történetet nagy vonásokban és végeredményeiben ismerik, alig fogják elhinni, hogy Apafy Mihály fejedelem veszekedő sógorai, a lassan de biztosan emelkedő Teleki s a három év mulva 1674-ben fejét vesztő Bánfy Dénes között Béldi Pál volt a békéltető, még pedig oly látszattal, mintha kimondaná, hogy a fenforgó ügyben csak ugyan Bánfynak van igaza. És most lássuk Béldinek ama levelét, melyekből mind a czivódást, mind a Béldi Pál közbenjárói szerepét alaposan megtanulhatjuk, sőt Béldinek békülékeny szelleméről kedvező adatot szerezhetünk. Béldi Pál ugyanis minden valószínűség szerint Bethlenből 1671 augusztus 8-án így ír Teleki Mihályhoz:

«Micsoda Kd ellen való igyekezetit értette Kd Bánffy Dénes uramnak ő kemének, nem érthetem, ha Kd meg nem magyarázza, kire kérem is Kdet. Úgy hiszem, a Ktek közt kereskedő valamely rossz ember híre ez is. Az Ketek egyessége, atyafisága ez hazának az magyar nemzetnek sokat használna, de ha a jó intés, sok szép szó nem használ, arról én nem tehetek. Senki kénytelenségében nem vagyok, de az Isten lelkemet ne boldogítsa, ha ezen Ketek között levő nehézségnek

lecsendesitésére az közjó és az Kd becsületire való vigyázás nem vitt, Kd köteles affectusu jóakarói kérvén, interponálnám magamat. Nehéz az szívemnek, Kd affelől más ítélettel vagyon. Azonban az is, Bánffy urammal sokat beszélvén, minden jóra vettem, Kdet sok szavaimmal is nem birhatom meg. Lelkem uram hiszen az közjóért, nemzetiért, hazájáért, vallásáért embernek sokat kell cselekedni, hát miért Kd semmit nem akar hajolni? Isten ugy áldjon meg, szegény legény vagyok, de Kd kérésére eddig husz ház jobbágybeli prætensiómat is letettem volna, és ha valaki arasznyit vágott volna rajtam is, de Kdért véle megbékéllettem volna. Itt penig az kár semmi, mert Kd soha azt nem birta, ő kemének penig őse ;[1] hogy elidegenedett és pénzen rehabeálta, abban nem vétett oly (nagyot) Kdnek ; ha alatta valói ő kemének vétettek, azért ő kemére miért kell neheztelni? De ha mind ezekben egészen szántszándékkal vétett volna is, az az rendi, Ketek között örökös harag, ránkor legyen? Egyébaránt is lelkem uram, vagyon Kdnek szüksége az ő keme atyafiságára és az mint Kd ő kemének, ha akar szolgálhat, ugy ő keme is Kdnek. Bizony ha az közjó, hazája, nemzete, vallása, szolgálatja nem izgatná is Kdet, de csak az maga mostani haza dolga is arra indítaná Kdet, hogy olyan atyjafiát kevés kárért ne vetné el. Micsoda jó módot mutathatok én Kdnek az megegyezésben, elmémmel fel nem érem, mert én interpositor és nem solicitator lévén ez dologban, mivel engem egyik is Ketek közül erre nem kért, hanem magamtól inditódtam ez jó dologra, de bezzeg megnyerém, másszor én is okosabb lennék. Hogy Bánffy uram Kajántóból, Tiborczból közit kivegye, nem hiszem, kettős igazsága lévén rajta ; örökös jussát gyermekétől elveszesse, nem hiszem.

Higyje Kd, az mióta Kddel Radnóton beszéltem, én ő kemével ezen materiáról egy szót sem szóltam. Az előtt ő keme azt mondotta : valakik előtt Kd kívánja, referálja Kd is, mikben prætendálja ő kemétől való megbántódását, ő keme is eleikbe adja és a miben itélik, hogy Kdnek vétett, kész Kdnek illendő satisfactiót tenni. Az mikben Kd Keczeleitől[2] prætendálja megbántódását, azokból vallattasson Kd, kész azokat is megorvosolni. Hiszen uram, lenne meg Ktek között az szives szeretet, atyafiság, ő keme is szolgálhatna még Kdnek husz ház jobbágyságot érő dologban. Lám az előtt is nem eleget átkozták-e ő kemét és engemet Kdért.[3] Bánom, már ennyire terjede irásom, de minthogy hozzá fogtam, kénytelen már egy felé el kell választanom az dolgot. Kdet kérem, reám ne nehezteljen. Bizonynyal irom, az Kdhez való igaz affectióm bátorított ennyire. Ha uram az Ketek közt való nehéz-

1 Azaz *ősi vagyona.*

2 Talán *Keczeli?*

3 E mondat értelmét és horderejét nem derítik fel a kezeink közt forgó adatok. *D. F.*

ség in totum nem sopiálódik, hogy, és micsoda szívvel mehet Bánffy uram Kd házához? nehéz embernek oly helyre menni, az hol tudja, egész szívvel, olyannal, mint az előtt látták, nem látják. Hiszen uram sem Kd, sem ő keme nem az megveszett Barcsai Ákos világában tanulták az atyafiságnak rendit, ne kövessétek az szép bátyátoknak példáját. Az ki akárkit akármint megbántott is, de tettetheti-e, hogy jóakarója? Ha atyafiságosan akar Ketek élni egymással, tegyenek le minden nehézséget egymás ellen szivökből. Másképen is sokszor volt Bánffy uram Kd házánál, de Kdet egyszer sem tudom, hogy lött volna az ő keme házánál. De mi haszna ennyit írnom Kdnek, . . . két ízben eleget mondtam Kdnek. Ha azért uram Kd az közjót, nemzete, vallása javát szereti, olyan atyjafiának szolgálatjával élni kiván, ki nélkül nehéz ellenni, tegyen le minden nehézséget és vegye fel az előbbi confidentiát. Tőlem pedig vegye ez írásomat Kdhez való kötelességem jeléül. Az sok írásról Kdet meg is követem. Isten éltesse Kdet. P. S. Mikes Kelemennek az nyelve, nem az keze kell, csak elhozza szekeren is.»

Öt nappal később azaz aug. 13-án ily szavak fordulnak elő Béldinek Telekihez intézett levelkéjében : «Én ugyan az úrral Bánffy urammal szemben nem lehettem, hanem írt ő keme nekem ; írja, Kd őt is hivatja, melyet igen akarok. Isten tartsa meg Ketek között az atyafiságot. Kurva az anyja, az ki tovább izgágaszerző lészen Ketek közt»... «Úgy látom uram, már az atyafiság Ketek közt szívesebb lészen. Bánffy urammal szemben lévén, ujabban tudósítom Kdet». . . .

Merőben elméleti téren mozgó naiv levél, melyet maga Béldi *sok szónak* nevez. Mennyiben békült össze Teleki Bánfyval, s hogy e kibékülés valóságos, vagy csak ideiglenes és színleges volt-e, mutatják a következő események. de a patheticus véralkatú s jó szívű Béldi hitte, hogy köztük az atyafiság közbenjárására csakugyan helyre állott.

Mint új adatról azonban, erről az egész versengésről csak annyit mondhatunk, hogy a husz ház jobbágy annak nem oka, hanem csak ürügye volt s egyik bizonysága annak, hogy az a Teleki és Bánfy közt támadt nagy harag és gyűlölet, mely az országos ügymenetre is bénítólag hatott, s mely Bánfynak a vérpadra hurczoltatásával végződött, nem rögtön támadt, hanem lassanként fejlődött s nőtt oly hatalmassá, hogy azt csak a kiontott vér enyhíthette.

Ezekből látható, hogy Béldi bizonynyal egy perczig sem

veszté szem elől a politikát, de mégis voltak életében napok mikor neki is a napi élet apró eseményeivel kellett foglalkozni, mintha a nagyobb dolgok nem is érdekelnék.

Egy pár adat, mit e helyen említeni akarok, puritán erkölcsösségét helyezi világításba. Ugyan is a mezőbodoni evang. reform. predikátor Sükei Ferencz 1670 julius 31-dikén tudósítja Béldit, mint a helység földes urát, hogy milyen veszedelmes asszony a bodoni *majorosné*, ki az egyik legénytől, mint mátkájától elcsábítja a leányt s a másik legénynyel boronálja össze, sőt gyűrűt is nyom a markába s így a leány, kinek két mátkája van — az esperes úr rendelete szerint is — egyikkel sem eskethető össze, míg valamelyik alól fel nem szabadíttatik. Aztán kiáll az utczára és azt kiabálja, hogy: egész Bodonban egy becsületes asszony sincs, és csak ő az igaz s ő nem fél senkitől. A kulcsárné mikor férjét temették, így síratta urát: jaj édes uram addig mondád, hogy nekem a majorosné adta pogácsával kell meghalnom, míg beteljesedett! Persze a pap jól ismerhette Béldit s a rémület és elszörnyülködés hangján ír s bizonynyal lehet hínni, hogy Béldi szigorúan megvizsgáltatta ez ügyet, mert az ethikai szigort saját családjában is kimélet nélkül fentartotta. Nagy Enyeden tanuló nagyobbik fiáról Kelemenről olyan hireket hallott, melyek neki nem tetszettek s 1672-ben okt. 30-án fiához a következő villámokkal terhes levélkét intézi:

«Isten veled. Leveledet az estve vettem, mit írj, értem. Hogy sokat ne írjak választ, ím tudtodra legyen, csak egy írásodat láttam még, ettől menten kihozatlak és bizonyos légy benne, az seggedre tétetem leveledet s a míg elszakad, bizony addig veretem. Disznó azt tudod, nem érti más, miért kivánod szolgaságát te annak. Isten haza vívén, leszen annak is leczkéje, meghallod. Jól vagyon, hogy panaszkodol ételedről, hiszen a véred gonosz, jó rendben valál, mikor ott tartám Miklóst, nem tudád megbecsülleni, szenvedd már. Az nagy becsületes embert Árkosi uramat is mind busítod, irásából látom. Valóban felszeded Pünkösti uramtól az költséget, de költs bár ezután, megtudom ember.

Bizony megrántják az zaboládat. Vale. Bodon 1672, 30. Octobris. Béldi Pál. U. I. Hiszen szép, válogasson Kd az szolgában. Mendicans te hozzád nem teszi magát, csak te ne elegyitsd közikbe magadat.»[1]

Béldi Kelemen ez időben 17—18-ik évében lehetett, valószínű, hogy kedvencz szolgájával együtt követett el valami csint, és hogy sokat költött s ezért oly haragos az apa, de már az utóiratban engesztelődik. A kis levél azonban érdekes emlék XVII. századi családi életünk illustrálására.

Béldi Pálnak második fia Dávid volt, ki férfi kort ért s feleségűl is vette Torma Klárát, de azért mondhatni, korán gyermek nélkűl halt el. Krónikáink nagy reményű eszes fiatal embernek írják, de úgy látszik, beteges ifjú volt, mit bizonyít kora halála s egy levél, mely körülbelől husz éves koráról szól. Váradi Mátyás ugyanis Fogarasból 1677 febr. 4-én, mikor Béldi Pál fogva volt a fogarasi várban — így ír Vitéz Zsuzsánnának :

«Én édes asszonyom az elmult hétfőn indulván meg Uzonból, az úrfiakat szenvedhető állapottal hagytam. Igaz dolog, Csekében megbetegedvén Dávid úr, bizony igen kevés reménység mutatódék vala megmaradása felől, de az jó Isten megkönyörülvén ő kemén, felgyógyult és most jól eszik és iszik, tanul is. Nyavalyájának rendi ez : elsőbben megfázlaltatta ; utánna nyughatatlan éjszakáját eltöltvén, pénteken reggel fekete sárral elegy, aludt vér formát hányt, egész pénteken ereje elszakadt, forrósága érkezett, azonban az oldala nyilalása éktelen huruttal, fulladozással és szomjusággal jelentette ki magát, jelen lévén az főnek szörnyü fájdalma és esze nélkül való beszélése. Ezek szerint látván nyavalyáját, küldöttek utánnam és felmenvén, ezeket találtam ő kemében. Melyekből, Istené a dicsőség, az orvosság által kimenekedett, naponként élvén azzal annak szabott idejében.»[2]

Béldi Pálnak még egy József nevű fia is volt, ki valószínűleg a tatár fogságból kiszabadulás után született, de aztán még gyermek korában elhalt, mert a hetvenes években már nem fordúl elő a neve.

1 Külczím : «Béldi Kelemennek adassék Nagy-Enyeden». Ívrét, félív, eredeti Béldi Pál-szerű írás. Béldi István levelei közt, Maros-Vásárhelyt. — 2 U. o.

Negyedik gyermekök Zsuzsánna volt, jó hirben álló szép leány. Bethlen Miklós írja *Önéletírásában*, hogy mikor ő 25 éves korában (1667) házasodni akart, neki két leányt ajánlottak: Béldi Zsuzsánnát és Kun Ilonát. Ő mind a kettőt meg akarta nézni oly szándékkal, hogy a melyiken Isten elméjét megnyugotja, azt aztán az atyja megkéreti neki. Brassóban megtudta, hogy a Béldi kisasszonyt nem apja neveli, hanem Vargyason van Dániel Ferencznénél, a

23. BETHLEN FARKAS ALÁIRÁSA.

ki Béldi Pálnak testvérnénje vala. Ő aztán ment először Kun Ilonához Zabolára s az annyira megtetszett, hogy ő aztán nem is ment tovább. Egy újabb adat szerint Bethlen Farkas Bethlen-Szent-Miklósról 1671 jun. 26-án írja Bánfy Dénesnek: «Urunktól értem Wesselényi Pál uram mátkásodását. Béldi uram azt, mint ő nga beszéli, akarja, nem bánja. LÁZÁR IMRE *állapota az iránt végbe nem ment.*» E hir azonban nem volt újság Bánfy Dénes előtt, mert hisz épen ő kérte meg Béldi Zsuzsánnát Wesselényi számára Bethlen várában. Bethlen Farkast pedig érdekelte a házasság, mert a szép leány után az ő öcscse is járt. BÉLDI ZSUZSÁNNÁ-ról még csak azt kivánom megjegyezni, hogy atyja Bodolán az ősi kastélyban a következő 1672 évben oly fényes lakodalmat tartott számára, mely ritkította párját; oly pompát és gazdagságot fejtett ki,

24. WESSELÉNYI PÁL ALÁIRÁSA.

mely ellenségei irigykedésének és megszólásának bő táplálékot nyújtott. Jelen volt azon Apafy fejedelem feleségével együtt, Bánfy Dénes, Teleki Mihály s az ország minden előkelője s a fényes társaság nem hogy mentségéűl szolgált volna a kifejtett csillogásnak, de még a sok vendég megjelenését is kárhoztatták. És ha jól meggondoljuk a dolgot, bátran mondhatjuk, hogy a bodolai szép lakodalmi ünnepélyek utolsó boldog órái voltak az erdélyi fejedelmi társaságnak.*

* A miket eddigelé Béldiről elmondottam, mostanáig nagyobbára ismeretlen volt s bár nem országos fontosságú események, de az egyént határozott körvonalokban mutatják s mintegy jelzik a jövendőt, mely felé az ember haladni fog, ha egyszer az események házi, hivatali és magánköréből a közélet tevékenyebb színpadára vezetik.

Bethlen Farkas 1671 jun. 26. Bánfy Déneshez intézett levelét így kezdi: «Udvarnál az este Balázsfalván adá egy jóakaró uram értésemre, hogy mihelyt urunk Radnótra érkezik, Béldi Pál becstelenítése és megbántódási felől való nagy panaszért menyen udvarhoz menten, melyeket akárki által láthat mik légyenek». Fájdalom, mi egész határozottsággal által nem láthatjuk, mert az adatok eddigelé hallgatnak róla s ha akkor mindenki könnyen kitalálhatta, valami oly csekély dolog lehetett, melynek híre kétszáz évig nem maradt fenn. De azt határozottan mutatja, hogy mikor Béldivel találkozunk a krónikák és történeti adatok lapjain csaknem mindannyiszor meg van sértve, el van keseredve.

Az volt hite és meggyőződése, hogy ifjú korában, mikor csupán pénzügyi tekintetek miatt a tatár rabságból minél későbbre jött haza, politikai botlást követett el s habár ezt csupán maga saját ösztönéből és elhatározásából tette, még is egész életében búskomor volt miatta, magát nagy mértékben szerencsétlennek érezte s ennek okát örökké másokban kereste. És így történik, hogy minden kis dologban oly ingerlékeny, oly rohamosan kitörő, oly engesztelhetetlen, mint egy éreztetve, a mit ő maga is érez, hogy az egyszer elkövetett hiba soha többé helyre nem hozható.

Természetes, hogy mint nagy úrnak, nagy vagyonú. nagy befolyású embernek voltak hizelgői is elegen, kelleténél bővebben s úgy látszik, ezeknek szava hatott reá, míg másfelől a legkevésbé mérséklő vagy csendesítő hangot sem volt képes elhordozni. Az utóbbi 1672—1673. éven kezdve már aköztörténeti munkák is foglalkoznak vele s neve kezd előfordulni a közügyi levelezésekben is, szóval megkezdődik ama nevezetes szereplése, mely 1674-ben oly csattanós történettel, Bánffy Dénes lefejeztetésével veszi tulajdonképen kezdetét s rövid négy év alatt a Jedikula szomorú sírjába vezeti az egykor cly hatalmas Béldi Pált.

A XVII. század hetvenes éveiben emelkedik hatalma tetőpontjára, minha az egész ország kormányzását kezében tartaná, hozzá intézi levelét mindenki, a kinek valami jelenteni, kérni vagy értesíteni valója van. Szabó Péter a csíki állapotokról tudósítja, Nemes János, a háromszékiekről, Kéri Gergely, Torma István, Ugrai Gergely Deésről, Somlyóról, az ország nyugati határszéleiről, Bánffy Dénes intézkedéseiről, a töröknek behódoló faluk állapotáról és lajstromozásáról. Bethlen János kanczellár az adózási viszonyokról, a befizetett adókról s természetesen mindenütt van baj, nyomorúság; minden felől kérik, keresik se-

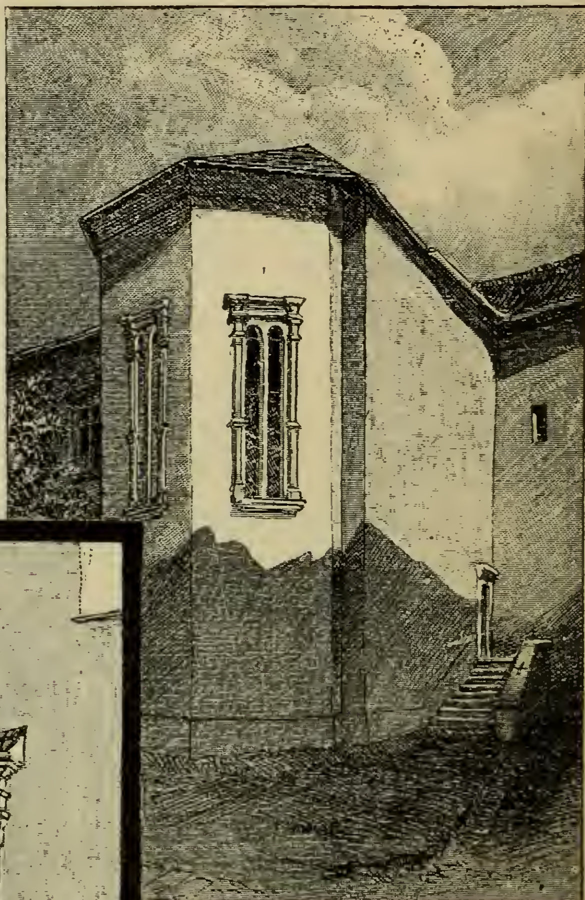
VI.

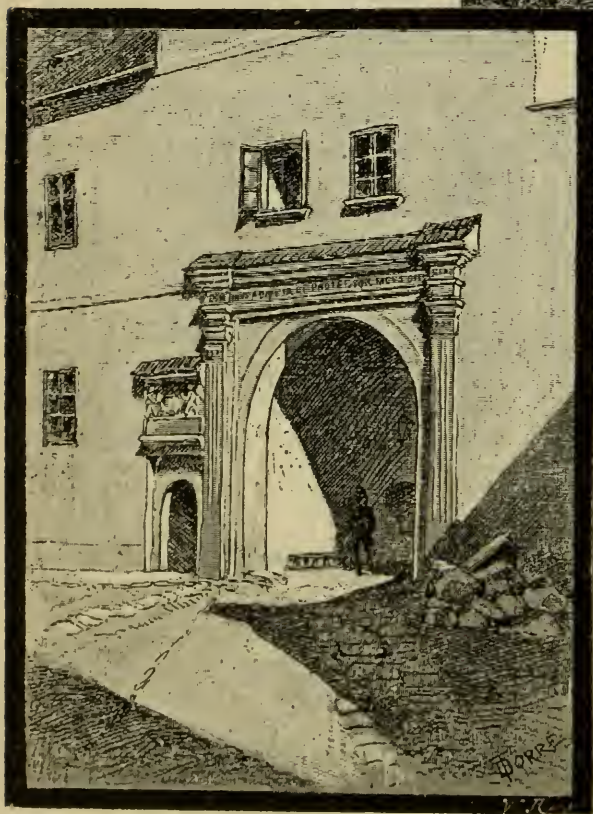
A régi Erdély végenyészetének kezdete ama megdöbbentő katastrófa, mely kétségtelenné tette a kormányzás tehetetlenségét, s mely bizonyságot tett a félelemről és gyávaságról, mely — egy-egy nagyobb egyéniség kiemelkedésével — az elsatnyúlt nemzedék fölött uralkodott. Az országban minden ember a végpusztulás eszméjével foglalkozott, de még voltak, kik hittek a jövőben: Teleki Mihály, Béldi Pál, Bethlen Miklós, csakhogy mindenik a maga vezérségétől feltételezte a boldogító sikert — különben miért ölték volna meg Bánfy Dénest? Mindhárman bele markoltak a sors kerekébe; s habár közvetlenül más más okok miatt s egymás után következő időkben is, de mindeniken uralkodott a végzet hatalma. Míg Béldit valóban semmivé tette, Bethlen Miklóst félig elsodorta; Teleki uszott az árral, irányt szabott a féktelenűl csapongó hullámoknak s nevét a késő századok a gyakorlati honboldogítók sorában diadalmasan fogják emlegetni. Az erdélyi politikai élet gordiusi csomója ezen 1674-ik évben vágatott szét, midőn az ország egyik legnemesebb, legbüszkébb s leggazdagabb főurát a többi úr üldözni kezdte, vadászatot tartott rá, elfogta és fejét vétette. A törvény rendes útja

gítségét, jó akaratát; ilyenkor omlik a bókolás, tömjénezés a sok alárendelt ember leveléből s még a tanács urak is, például Bethlen János, Nemes János szép szókat mondanak neki s Kapi György Hunyad vármegye főispánja, tanács úr, híres gazdag ember így ír hozzá: «vajha beszélhetnék Kddel. Sok dologról tudom, hizony ha Kd venné kezébe, jobbra fordulnának vagy ha continuálhatná Kd az udvart, mint sok más némelyikünk, megváltoznának a dolgok, de sapienti satis etc.»

És Kapi uramtól szép ez a nagy bizodalom Béldi Pál iránt s habár sok tekintetben mi is rokonszenvet érzünk e mindig tettekre kész, de mindig késlekedő, e nagy érzésekkel teljes, de mindig kételkedő, e sérülékeny, de mindig az igazságot hirdető főúr irányában, de jobban ismerjük őt, mint Kapi uram s nem hiszszük, hogy ő, ha a dolgok élére állana vagy ha tán épen ő lenne is a fejedelem, a dolgok megváltoznának, vagy hogy éppen jobbra fordulnának.

mellőztetett, a közigazgatás rendes organumai sem használtattak fel, sőt még a fejedelmi hatalmi szó sem vétetett igénybe, mert ezeknek külön-külön már rég nem volt oly hatalmuk, hogy Bánfy Dénes ellen sikeresen működhettek volna, jelenleg talán együttesen sem tudtak volna czélhoz jutni s lehet, hogy Bánfy Dénes hibái nem is voltak az ezek tevékenységét felhívó és igazoló formák közé illeszthetők: annyi bizonyos, hogy addig és azután is példátlan módszerhez, azaz olyan ligához folyamodtak, melyhez a fönnálló hatalom, a fejedelem csak később, úgy szólva csak a siker pillanatában csatlakozott.





25. SZAMOS-UJVÁRI KAPU S MARTINUZZI-KÁPOLNA.

Általán véve ha végig tekintjük az Apafy kor áldozatainak névsorát, úgymint HALLER GÁBOR megöletését a

török táborban 1663 nov. 14-én; BÁNFY DÉNES feje vétetését Bethlen várában 1674 decz. 18-án; Béldi Pál, Bethlen Miklós fogarasi fogságát 1676 ápril 23-tól 1677 márczius 31-ig; KAPI GYÖRGY halálát fogságában Déván; LÁZÁR ISTVÁN meghaltát fogságban Fogarasvárában; BARCSAI MIHÁLY fogságát Görgényben; ROZSNYAI DÁVID fogságát Szamosujvárt, CSEREI JÁNOS-ét Görgényben; HALLER JÁNOS-ét Fogarasban; Vitéz Zsuzsánnáét Szamosujvárt stb., egyikről sem tudjuk kimutatni szabatosan és tüzetesen, sem büntetőjogilag, sem politikailag, hogy ezért vagy azért a tényért kellett meghalnia vagy szenvednie — legfennebb a történet távolabb fekvő adataiból írhatjuk körűl a büntetés okát. Csak azt mondhatjuk, hogy az önálló fejedelemség hanyatlásának végső folyamában mintha minden emberből kiveszett volna az igaz hűség és loyalitas, senki sem beszél őszintén, minden ember agyveleje hóbortos terveket forral. Mindenki telve hátsó gondolattal s mindenkinek titka van mindenki előtt, s néha úgy tetszik, megzavarodtak a fogalmak s megváltozott a tisztességes szavak régi értelme. Ma valaki hűséget esküszik a fejedelemnek s ugyanaz nap összeesküvési nyilatkozatot ír alá s mindkettőt ájtatos igaz lélekkel teszi. Ma egy követiutasítást ír alá Haller János, Kapi György, Keresztesi Sámuel, Vitéz Ferencz azok számára kik Béldi Pál ellen működni Konstantinápolyba küldetnek (1678 márcz.) s a hold kétszer sem változik s mind a négyen megtámad-

26. BARCSAI MIHÁLY ALÁIRÁSA.

27. HALLER JÁNOS ALÁIRÁSA.

tatnak, bepereltetnek s el is ítéltetnek, mint Béldi Pál törekvéseinek titkos, de lelkes pártolói.

Cserei Mihály és Bethlen Miklós élénken s részletesen írnak a Béldi és Bánfy Dénes dolgairól, de egymással határozottan ellentétes dolgokat állítanak. Például Cserei állítja, hogy a Bánfy Dénes ellen szövetkezett ligában Teleki legelőször a fejedelmet nyerte meg (77. lap); Bethlen pedig azt mondja: a fejedelem semmit sem tudott róla mindaddig, míg nov. 15-én Bánfyt Koppándról meg nem ugratták. Az okiratok tanulmányozása ez esetben Bethlent igazolja, de történetírói hitelét mindkettőnek megingatja. Látjuk, hogy Bánfy, Béldi hosszú éveken át egymás iránt a legszeretetreméltóbb barátságban, bizalomban

28. TELEKI MIHÁLY ALÁIRÁSA.

élnek s mindketten úgy Teleki-vel. Mi az az ok, mely miatt a viszonyok megváltoznak? Fejedelem akar-e lenni mindenik? Hisz ez hazaárulás, nota infidelitatis, s akkor mindenik méltó végzetes sorsára. De hát hol volt eszök, szemök, ítéletök? Hisz saját koruk viszonyait, kortársaikat sem ismerték! Bánfy csak egyedűl Béldit gyanúsítja, s Béldiné még szamosujvári fogságában is csak Telekit tartja egyetlen igaz pátronusának! Bánfyt Koppándon a keresztelési mulatságon felverik csendes családi körből, mint valami szép ligetben legelő szarvast s ő neki első gondolatja, hogy ezek valami Béldi által össze toborzott zsoldosok s utánna bizonyosan Telekit és a fejedelmet fogják megtámadni s ily értelemben komolyan inti a fejdelmet, hogy magára s Telekire vigyázzon.* Miért gondol azonnal Bél-

* Lásd levelét a Török-Magyarkori államokirattár, v. köt. 271—273. lapján, Szamosujvárról 1674 nov. 19-ről keltezve.

dire, mint neki, a fejdelemnek és Telekinek halálos ellenségére, kit a fejdelem pár nap múlva kelt levelében *kedves bátyjának* nevez? Hogy van az, hogy eszébe sem jut, még csak megse gondolja, hogy főellensége Teleki? s úgy száll dicstelen sírjába, hogy «*szegény Teleki sógor*»-nak egyéniségéről, szerepléséről s az ellene intézett tervekben való vezérkedéséről még csak sejtelemmel sem bír? Valóban nehéz a történetkutatónak eligazodni.

Az általános demoralisatióból, mely akkor Erdélyben uralkodott, könnyen kimagyarázható az egyesek jellemgyengesége, kapzsisága, napról-napra változó meggyőződése s az igaz becsületességnek csaknem teljes kihalása, de azt a butasággal határos rövidlátóságot egyfelől s azt a kicsiszolt álnokságot és kétszínűséget másfelől valóban alig vagyunk képesek megérteni. Igaz, hogy a mi a politikát s a diplomatiát illeti, nem lehettek jobbak az erdélyiek, mint az iskola, melyben felnőttek és tanultak s mint a mindennapi élet, melyben forogtak. A hol a kormányzás oly erőszakos emeletekre van osztva, mint akkor Erdélyben a fejdelem, az országgyűlés s Konstantinápoly és néha Bécs között, ott soha sem fejlődhetik ki az államhatalom iránt való komoly tisztelet. A kit Fehérvárt vagy Fogarasban megsértettek, az azzal sarkantyuzta ellenzékieskedését, hogy majd appellál Konstantinápolyra s a ki ott amaz utolsó forumnál kitanulta és kikémlelte az otthon valók gyengeségeit, Fejérvárt és Fogarasban verte be polgártársai koponyáját. Aztán Bécsben vagy Sztambulban egyaránt divatozott a megvásárolhatóság; ez utóbbi helyen minősítve szemtelen cinismussal, az előbbi helyen minősítve arczátlan kétszínűséggel. Hát XIV. Lajos s követei és küldöttei valami igazmondó, tiszta erényekkel tündöklő egyének voltak-e vagy általában valami erkölcsös példányszerű nemes alapokon állottak-e, vagy az a czigány-vajda,* Szobieszky

* Lásd a «Századok» 1881. évi folyam 234. s köv. lapjait.

János jobb volt-e, mint Moldova vagy Oláhország akármelyik kalandor hospodárja? Hol láthatták volna erdélyi uraimék a nagy emberek példányait; hol tanulták s tanulhatták volna a nagy jellemek, az önzetlenség, a tiszta lelkiismeretesség és hősiség elméleteit? Csak az volt a kérdés, ki viheti tovább, ki menekűl meg a vérfürdőből vagy a várak tömlöczeiből s végre kinek nyilik fel a szeme, hogy rápillantson s rámutasson az igaz útra. Bánfy s később Béldi mindketten ellenezték az erdélyi hagyományos politikát, hogy t. i. a magyar nemzetiségi képviselőket — a *bujdosókat* az ország hivatalosan, nyilván pártolja, amint azt Apafy fejedelem s főként Teleki óhajtották, de egymástól eltérő, sőt egymással merőben ellenkező okokból. Bánfy

29. BORNEMISZA ANNA ALÁIRÁSA.

azt mondta, a bujdosók pártolása nyilt szembe szállás a bécsi-pozsonyi kormánynyal. Béldi pedig úgy okoskodott, hogy a bujdosók pártolása nyilt megszegése a török császár egyenes kivánságának és parancsainak. Tehát leghelyesebb otthon ülni s nyugodtan élvezni a még fenálló békét, csendességet s erre a jó politikára bizonnyal könnyű lett volna megnyerni a fejedelmet, de ki legyen az *első*, ki legyen a *második*, hol maradnak akkor a politikai mozgalmak, az egyéni szenvedélyek, az izgató tevékenység, a nagyravágyó tervek, a befolyás, a tekintély után való küzdelmek? Hová lesznek Bornemisza Anna sürgetései, ki férjét mindig a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György példáival sarkan-

tyuzta? Mi lesz Teleki Mihályból, ha a bujdosók abdicálnak s eltünik a nádorság szemkápráztató reménye, ha fejdelem a Bánfy vagy Béldi tanácsán jár? Ez a két ember pedig a míg élnek s a hol lesznek, mindig azon fognak törekedni, hogy elsők legyenek. «Ezek miatt — gondolá Teleki — sem az én belátásom szerint való politikát folytatni, sem biztosan erős kézzel kormányozni, sem nekem előhaladni, virágozni nem lehet.» — Tehát a zárszó az, hogy ennek a két embernek veszni kell. Ezek után alig térhetünk ki amaz erős meggyőződés elől, hogy a mindig érzései után induló s e miatt százszor tévedő Csereinek ez alkalommal, midőn tudniillik állítja és Vitéz Zsuzsánna szájába adja, hogy a két hatalmas úr elvesztése, láb alól elállíttatása legalább elméletileg és feltételesen egy és ugyan azon órában született meg Teleki Mihály agyában. Az első pillantásra az embernek önként eszébe jut Aesopnak a sas, a vaddisznó és a macskáról írt régi meséje ... de nem: Bánfynak és Béldinek az összekocczanásra még közbenjáróra sem volt szükségök. Teleki csak nézte, míg össze robbannak s legfeljebb az utolsó pillanatban szólt egy biztató szót, míg úgy nyersen úgyszólva egymást felfalták. Mert Béldi lépésenként ugyanazon az úton-módon — és ugyan azon szenvedélyek miatt veszett el, mint Bánfy. És Telekinek volt mentsége: szilárd meggyőződése, hatalmas keze és éles politikai belátása, melyet a jövendő utolsó pontjáig fényesen igazolt.

Bánfy Dénesnek az ország rendeivel — s bizonyára az országtanácscsal is — első összeütközése 1666-ban volt, midőn Zólyomi notáján Gyaluvárát nyerte. Zólyomi azonban a portára menekülvén, megnyerte magának a fővezért, ki az országra parancsolt, hogy amannak hunyadvármegyei főispánságát, melyet Kapi György bírt, Vajda-Hunyad várát, melyet Thököli bírt és Gyalu várát, melyet Bánfy Dénes

kapott, adják vissza. Irván a fejdelemnek is: «Barátom a mit tettetek, nem volt helyes, mert a nemesi birtok nálatok fiúról fiúra száll.»

Ennek a meghagyásnak természetesen engedelmeskedni kellett s az 1668-ik évi jan. 10-én megnyilt beszterczei gyűlésen a fejdelmi propositiók egyike az volt, hogy Bánfyt Gyaluért ki kell elégíteni Szamosujvár fiscalis vár és birtok eladásával. E birtokkal több izben kinálta a fejdelem Bánfyt, de ő csak a rendektől, a rendek beleegyezésével akarta elfogadni. Azok pedig határozottan kimondották, hogy ezt az országos várat soha sem fogják magán ember kezébe adni s a fejdelem Bánfyt elégítse ki másként a maga kezei közt levő fiscalitásokból, mert annak idejében az a 10,000 tallér, mit Bánfy Gyaluért letett, nem az ország pénztárába, hanem a fejdelmi pénztárba folyt be. Erre a fejedelem kimondta, hogy: a kezeim közt levő fiscalitások szükségesek az udvartartásra, de törvényjavaslatot terjeszt be, hogy a ki fiscalitást bír kezei közt, tartozzék az ország rendelkezése alá visszabocsátani.

Volt aztán ezért országos boszszankodás, mert alig volt főúr, kinek birtokában kisebb vagy nagyobb fiscalitas ne lett volna s mind ezért egyedűl Bánfyt okozták. A dolgok azután úgy fordultak, hogy Gyalu Bánfy kezén maradt, sőt pár év múlva midőn a portán Zólyomi tekintélye- és befolyása nagyot csökkent, Bánfy rávette a fejdelmet, hogy a Zólyomi notáztatása alkalmával a fiscusra szállt Huszt várát az inscriptionalis summába adja neki. A fejdelem hajlott volna reá, de az ügy a rendek erélyes ellentállása miatt megbukott s a szakadás Bánfy és a főurak közt e tény által is növekedett.

Ennek volt aztán következése, hogy Szamosfalvánál 1671-ben jun. 18-án, a fejdelem egyenes parancsát félre téve, a vármegyék és főurak katonái nem akarták engedni, hogy Bánfy Dénes felettök szemlét tartson, ámbár végre



SZAMOS-UJVÁR. MARTINUZZI-HÁZ.

Dörre Tivadar eredeti felvétele.

a kolosvári fegyveres őrségnek s Bánfy szép szavainak engedtek s igen főként annak, hogy Teleki Mihály is jelen volt e mustrán, mint fejedelmi kiküldött.

Telekinek mind erősebb meggyőződésévé lett, hogy a magyarországi bujdosókat Erdély részéről segíteni kell, Bánfy pedig mind hatalmasabban dolgozott Leopold császár érdekében. Béldi pedig a statusquo mellett izgatott és a mellett, hogy a bujdosókat csak kéz alatt kell támogatni, csendesen kell ülni, míg jól van dolguk. A fejdelem pedig a szerint változott, a mint egyik vagy másik főúr környezetében és udvarában ideig-óráig győzelemre jutott. Telekit a bujdosókkal való komoly czimborálásra több ok vezethette: *egyik az*, hogy némelyek határozottan megigérték, hogy ha fellépése sikerre vezet s a vallás szabad gyakorlatának és az alkotmányos szabadságnak kérdései győzelemre jutnak, őt a nádori székre segítik; *másik az*, hogy ezeknek a bujdosókkal tartó főuraknak Bocskai István uralkodása óta mindeniknek megzavarta nyugalmát és felkelté nagyravágyását az a gondolat, hogy a Bécsben lakó magyar király és az erdélyi fejedelem közé egy harmadik országot is lehetne kihasítani s felső- vagy közép Magyarország ura és királya név alatt egy harmadik fejdelmet is trónra emelni. Ez eszmétől a török szultán sem volt idegen, mutatta Bocskai István, Bethlen Gábor és Thököli Imre példája. És ez eszmének főként közigazgatási szempontokból volt is jogosultsága akár a behajtandó adók ügyét, akár a személy és vagyon biztosságát s ezekkel kapcsolatosan a kormányzást, igazságszolgáltatást tekintsük, volt a fennálló két hatalom közt Magyarországnak olyan tiz-tizenkét fékezhetetlen vármegyéje, melyekből tisztességes kis fejdelemség telt volna ki török észjárás szerint. De a török, habár protegálta is Erdélyt a maga módja szerint, a dolog természete szerint nem kedvelhette, hogy az erdélyi fejdelem hatalmas nagy úr legyen s az ő politikáját akár észszel és pénzzel, akár

néha fegyveres erővel is kijátszodja. Ez alkalommal tehát élő szóval is megizente a fővezér, hogy: «nem ellenzi ugyan egy új királyság létesitését, de az új király és az erdélyi fejdelem nem lehet egy és ugyan azon személy». Ez a fényes portai nyilatkozat nagyon lehűtötte Apafy Mihály és Bornemisza Anna buzgóságát, de miért ne vágyhatott volna e helyre Teleki Mihály százszor több joggal, mint Bethune marquis úr vagy a Szobieszky János uram fia s még ki tudja hányan? De egészen más oldalról tekintve, azt is lehetne mondani, több esze volt Teleki Mihálynak, hogysem efféle hóbortos ábrándok után szaladgált volna s az ő kezében az egész bujdosó ügy arra való volt, hogy az által tekintélyt szerezvén, befolyást gyakoroljon dolgaikra s köztük szerzett jó hirneve legyen visszahatással erdélyi állapotára. Elég az hozzá, a nézetek eltérésének megakadályozása, s az összeütközések elkerülése lehetetlenné vált. 1672-ben Teleki és Béldi a bujdosók ügyében egy kézre dolgoztak s megnyerték tervöknek a fejdelmet is. Bánfy ép a Béldi leányának lakodalmán gyanakodni kezdett, hogy ki van játszva s Székely László főpostamestertől annyit kivett, hogy a fejdelem nagy pecsétjével két iratcsomag állíttatott ki s az egyiket Szepessinek, a magyarországi bujdosók követének adták át. Béldi nehezen állott ily szorosan a bujdosók mellé, de a bujdosók is tudták, miként kell eljárni, egyenes követséget küldtek hozzá, irtak igen szép levelet s mindenképen kedvébe jártak; így sikerült aztán Telekinek a hadsereg indulását elrendelő parancsot Béldi támogatásával a fejdelemnél kieszközölni. E nagy pecsétes levél tartalmát azonban Bánfy nem ismerte; úgy tudta meg tehát a valót, hogy a fejdelem előtt sajnálkozni kezdett a bujdosókon s az üldözött reformatusokon, a jámbor lelkű fejdelmet beszédbe hozta s negyed óra alatt megtudta, hogy a hadfelkelésre már alá vannak írva és ki vannak adva a parancsok. Ekkor Bánfy köpenyt fordítva mondá: «csak bolondok

tanácsolhattak ilyet, «s addig susogott esküdözött, míg a fejdelem az ő szavára hajolt, összehívták a jelen volt tanácsurakat s Szepessitől visszavették a már kiadott parancsokat. Képzelhető, hogy ebből sok harag és sok zürzavar támadt. Teleki és Béldi furiában voltak s hangosan beszélék, hogy ily viszonyok között lehetetlen az ország kormányzása. Bánfy gúnyolódott s győzelmét kizsákmányolva, úton-útfélen beszélte, hogy nem a fejdelem hibás, hanem az olyan tanácsosok, kik ilyen tanácsokat adnak a fejdelemnek, egy alkalommal aztán összeszóllalkozott a tanácsurakkal s főként Béldivel, ki szavait magára vette s ki ekkor mondotta volna amaz ismeretes fenyegetését: «Vigyázz magadra Dénes, én nehéz székely vagyok s ha rád esem, úgy összetörhetlek, hogy többé fel nem kelhetsz.» Később a rendek határozatot hoztak, hogy Kolosvár, Somlyó- és Sebesvárak — melyek felett Bánfy Dénes volt a főparancsnok — ügyvezetése, költségvetése, kiadásai, szóval pénzügyi kezelése megvizsgáltassanak. Bánfy ebben sértést látott s maga ellen intézett sujtásnak tartotta, s ennélfogva kieszközölte, hogy az országgyűlési végzések megerősítésénél a fejdelem e pontot a rendek hangos bosszúságára kitörölte. És hogy nemcsak a főrendek s az országgyűlés tagjai zugtak Bánfy ellen, hanem a közép rend sem valami nagy előszerettel viseltetett iránta, erre nézve egy érdekes adatot hozhatok fel. Váralyai István diák 1674 jun. 2-án valami peresügyben így írt Béldi Pálhoz: «Bánfy Dénes uram nem akarja, az mint nekem udvarbíró Gombos Mihály írja. Isten oltalmazzon, hogy ő nga méltósága ellen írjak, de bizony sok dologban nagy métely ő nga.»[1]

Ehez járult, hogy Bánfy sógorasszonya az 1673-ban el halálozott[2] Szentpáli Jánosné, született Bornemisza Zsuzsánnának báldi kastélya felett Szentpáli Ignáczczal ösz-

1 Béldi István levelei M.-Vásárhelyt.
2 Lásd a «Keresztyén Magvető» 1886. évi folyam utolsó füzetében közlött temetési adatok.

szeperelvén s a rendek Szentpáli Ignácznak fogván pártját, ki az épületet magának követelte, az illető kastélyt széthányatta s azt beszélte, hogy «ha olyan készek a rendek Szentpáli Ignácz uramon segíteni, építsék fel neki újból a kastélyt». Mikor ennek a dolognak hire érkezett az országgyűlésre, akkor lépett a terembe Teleki Mihály jelentve, hogy: Bánfy Dénest a hazája iránt tanúsított nagy szolgálataiért és érdemeiért a fejedelem ő nagysága *méltóságos* czimmel ruházta fel. Mit a rendek mély hallgatással fogadtak (1673).*

Azonban a dolgok a megérés állapota felé siettek. Bánfy már akkorára nőtt, hogy miatta többé nem lehetett

* Mintha a légkör hónapokon át az elégedetlenség és felháborodás elemével lett volna telve, HALLER JÁNOS 1674 ápril 3-án írja Béldinek: «Mostanában holta történvén Makai Mihálynak, mind árváinak, mind az én nemesi szabadságomnak præjudiciumára urunk ő nga Gerőfi Györgynek, (Bánfy Dénes kegyeltje) hallom conferálta, sőt elfoglalása felől is parancsolt ő nga Gerőfi számára, holott azelőtt néhány nappal az én törekedésemre iratott commissiót a vicetisztekhez, hogy foglalást ne engedjenek idegennek.»

BÁNFY ZSIGMOND, az országgyűlés elnöke, május 19-ről írja Béldinek: «Oda küldtem Dénes uram második levelét, Kd a kettőből immár eleget gondolhat, sok mesterségek vannak az emberekben, de ez mindeneknél nagyobb és keservesebb, hogy sem embereknek megválasztásában, sem ország articulusa végzésc ez hazában semmi, hanem csak az emberek ductusának kell meglenni, coram plura. Én míg élek, maradok Kd atyjafia, kész szolgája».

KAPI GYÖRGY május 20-án írja Béldinek, hogy: az udvarnál alig kap audientiát; hívja leánya lakodalmába, «de ha ez fenn nem volna is, úgy tetszik, valóban csak nagy szükségünk volna minékünk egynehányunknak az egymással való beszélgetésre, mert ha most de permansione nem beszélgetünk, félek rajta, azután magunk kárával ne tapasztaljuk s ne tanuljuk. Csak azért is nem kellenék Kdnek ezt az jó alkalmatosságot elmulatni, hogy emitt inkább minden zavar nélkül beszélhetnénk, mert lelkem uram, ha nem præveniáljuk, félő bizony, magunk veszedelmével és kárával ne tudjuk hamaridőn meg. Ezeket Kd tudom nálamnál jobban általérti, és talán megorvoslásában is igyekezik.»

SZENTGYÖRGYI MIHÁLY Béldinek egy hű szolgája junius 5-dikén írja Szinnye faluból — mely felett Bánfy és Béldi pereltek — hogy: elűzte a László uram (ez Bánfy megbizottja volt) embereit. «Mikor haza ment volna innen László, bement Bonczhidára s kérdezte Bánfy Dénes uram: Hogy s mint jártál László, s mondta, hogy: kevés haszonnal. Egy pohár bort adatott neki — mert asztalnál volt — annak utána pirongatta, hogy mit nyebelyeg. Immár színből-e, vagy szívből, én azt nem tudom.»

Az utolsó levél, mely a koppándi katastrófa előtt Béldihez intéztetett, Kornis Gáspár marosszéki főkapitányé volt Maros-Vásárhelyről, november 12-ikéről, hétfőn este, melyben lázas idegességgel hívja: kérem az Istenért, Kd jöjjön Band felé, kedden-szerdán helyt leszek Bándon stb.

kormányozni. A fejedelem idővel mind tehetetlenebbé lett. Nemcsak, hogy szavában s igéreteiben nem lehetett bízni, de írott s kiadott rendeleteit sem tudta végrehajtani, sőt szentesített törvényczikkeinek sem tudta érvényét fenntartani. Bánfy mindent tetszése szerint változtatott meg és forgatott fel. A fejedelem után nem Teleki következett s nem Béldi, hanem Bánfy, sőt sokszor és legtöbbször a fejedelemnél is hatalmasabb volt. Baja azonban abban gyökerezett, hogy a mi politikájában helyes és okos volt, tudni illik a Leopold királyhoz való csatlakozás eszméje — még akkor, mikor Budán a török uralkodott — népszerűtlen, éretlen és kivihetetlen volt. Ennél fogva mind ez ideig úgy viselte magát, mintha Telekivel s Béldivel egy politikát űzne, sőt a bujdosókat és törököket is etette, itatta és sokáig ámitotta, de 1674 tavaszától kezdve álarcza lehullott.

Levelei egymás után kerültek kézre, kiderült, hogy évek óta titkos összeköttetése volt a német udvarral s levelezéséről maga megvallotta, hogy: «czélja volt a haza és nemzet állapotját jobb karba hozni; magyarországi jószágait vissza szerezni».* Népszerűségének teljesen vége volt s Teleki midőn észrevette, hogy vagy a bujdosók ügyére alapított terveinek, vagy Bánfynak veszni kell, határozott s Bánfy Dénes elveszett.

Cserei így adja elő Teleki eljárását: «Midőn Teleki Mihály ennyire vitte a Bánffy Dénes ellen való dolgot, tudván hogy ha Béldi Pál contrarius leszen, semmire sem mehetnek miatta; *alattomban a fejedelemmel úgy végezének*, *hogy a fejedelem Bánfy Dénes ellen való akaratát tegye irásban subscriptiója s titkos pecséte alatt*, *mely irással Teleki Mihály menjen el Béldi Pálhoz és vele* —

* Hogy ez időben Leopold bárói czímmel ajándékozta volna meg — habár Cserei és Apor mondják is — semmi alappal sem bír. Furcsa is lett volna egy külföldi urat tiltott és titkos levelezésért ily nyilvánosan agyon czímezni.

s annak utánna a több urakat rendre eljárván, azokkal is subscribáltassa. Teleki Mihály, mintha egyéb magános dolgai volnának, Béldi Pálhoz elmegyen, ki akkor Bodolán a maga várában vala. Bemenvén hozzája, mondja, hogy csak magával volna igen nagy dolga, azért még a külső palotáról is minden embert kiküldvén, sőt az udvaron is fegyveres gyalogok strázsálván, hogy senki közel az ablakhoz ne mehessen, *megmutatja a fejedelem levelét* és kéri, hogy azon ligát Bánfy Dénes ellen approbálja. Amaz, noha már egy darab időtől fogva ugyan Teleki Mihály factiója miatt Bánfyt gyűlölni kezdette vala, mindazáltal olyan nagy hazafiának romlását, kivált azon az úton, semmiképen javalni nem akarja, sem a ligát subscribálni. Teleki Mihály felkél és térdre esik Béldi Pál előtt s kezét az ég felé felemelvén, azt mondja: «Esküszöm az élő mindenható Istenre, a ki idvességemet úgy adja meg; életemet, feleségemet, gyermekeimet úgy boldogítsa, hogy én uram Kdnek igaz tökéletes barátja és szolgája vagyok. És mivel hogy tudom Bánfy Dénesnek minden intentióját, hogy Kdet egész házával együtt el akarja veszteni, azért jelentem meg Kdnek: ha maga életét, gyermekeinek, feleségének megmaradását szereti, præveniálja a magára következendő veszedelmet és subscribálja ezt a ligát. Különben én megmentem Isten előtt is a lelkemet, mert a mit mind a Kd javára, mind a fejedelem és az ország megmaradására tudtam, magam veszedelmével sem gondolván, kimondottam.» Béldi Pálné minthogy okos gyanus asszony vala, noha a dologban semmit sem tudott, de mind az előtt Teleki Mihálynak az urához való gyakor járását nem javalván, mind penig az mostani odajöveteléhez és titkos beszédéhez gyanakodván, alattomban igen lassan az ajtóhoz mene és fülét a kolcslyukához tartván, noha csak suttogva beszélnek vala odabe az urak, megérté, hogy Bánfy Dénes felől beszélnének és a kolcslyukán benézvén, meglátá, hogy az ura előtt Teleki

Mihály térdre esett. Megijedvén az asszony, kiáltani kezde: «Uram szerelmes uram, szivem uram ne adj hitelt a Teleki Mihály szavainak, mert bizony megcsal s elveszt tégedet is.» Amazok odabe conturbálódván, felkel Béldi Pál, megnyitván az ajtót, mondja feleségének: «Eredj dolgodra, ha asszony vagy.» Amaz pedig annálinkább kezde könyörögni: «Szivem uram, a hatalmas Istenért, ne higyj ennek a gonosz embernek, mert hallám én, hogy Bánffy Dénes ellen akar ingerelni, de ha azt elteheti általad láb alól, bizony tégedet is elfogyat. Vajki jól ismerem én Teleki Mihályt, ne hidd, akármint esküdjék, mert nincs nálla jó lelki ismeret, itt vagyok, ha megölsz is, lássad, de nem javallom dolgotokat.»

Teleki Mihály elszégyelvén magát, nagy haraggal mondá: «Ha az én feleségem ezt cselekedné velem, kiverném a szemét is az agyából. Mikor valaki az én megmaradásomra nekem jó dolgot mondana, megköszönném inkább neki, mintsem ezeket engedném meg, hogy a feleségem rajta elkövetné». Béldi Pál megriogatván feleségét, az asszony nagy sírással s átkozódással vissza megyen; amazok esmét bezárván az ajtót, addig esküvék Teleki Mihály, lecsalá lábáról a nagy okos embert és subscribáltatá vele a ligát, oly conditióval mindazonáltal, hogy: nem ellenzi, ha Bánfy Dénest megfogják, de meg ne öljék, hanem törvény szerint procedáljanak ellene. Teleki Mihály nagy örömmel onnan elmene gróf Csáky Lászlóhoz, a kit igen könnyen rávőn mind a vadászatban rajta esett bosszúságért, mind pedig azért, hogy alattomban örült vala azon, hogy olyan nagy reformatus ember veszedelembe esék. Onnan a Haller és Bethlen urakhoz menvén, azok is ráhajlának, mert Bánfy Dénest mindnyájan gyűlölik vala».*

Eddig tart Cserei leírása, melyről első tekintetre kimondhatjuk, hogy ez elbeszélésnek a történetíráshoz

* Cserei Mihály Históriája. Kiadta Kazinczy Gábor. MDCCCLII. 77., 78., 79. lapokon.

semmi köze. De sokan hitték és hiszik ma is, mert regényes; pedig az egész Cserei czélzatos meséje, mely hemzseg az ellenmondásoktól. Ha a fejedelem előre beleegyezett volna, nem lett volna szükség ligára. Béldit pedig nem úgy egyszerre fogta Teleki, mint valami vidéki kortes a szavazót, hanem egyetértésük lassanként és biztosan fejlődött, s ha az utolsó napokon csakugyan összejöttek oly félre eső helyen, mint Bodola, ott bizonnyal csak a módozatokról, a megkerítés tervéről stb. lehetett szó. Vitéz Zsuzsánnáról a későbbi tanúvallatásokból tudjuk, hogy házánál a politikai társalgásokban rendszerint részt vett, még pedig nem a kulcs lyukán keresztűl, hanem személyes megjelenés által, s valószínű, hogy ez ez esetben is így volt, de természetesen, mint asszony megdöbbent a készülő nagy esemény előtt, s kifejezte félelmét és aggodalmait. A többi mind Cserei uram képzelődésének szülöttje a térdeplő Telekivel. Előadásától eltérően Bethlen Miklós *Önéletírásában* meglehetős tárgyiasan adja elő, hogy Teleki fogalmazta a *liga* oklevelét s Macskássi Boldizsárral két példányban leíratta és legelőször Béldivel iratta alá, állítólag az lévén az erősebb motivuma a hagyományok szerint, hogy Bánfy Béldi nejét is elszerette volna. Ennek hivői szintén azt hiszik, hogy Béldi aláírása egyszeri találkozás és rábeszélés eredménye. Az egyik példány Béldinél maradt s azt írták alá Haller Pál és János, Kapi György, a másikat gróf Csáky László, Bethlen Miklós Sorostélyon, aztán atyja Bethlen János, Bethlen Gergely, Elek és Farkas a keresdi kastély tulajdonosa stb.

30. BETHLEN JÁNOS ALÁÍRÁSA.

Mint fennebb is említém, azt hiszem, hogy a kézrekerí-

tés tervét is Teleki és Béldi együtt készítették, mert tudták, hogy Bánfy meg van híva és készűl az országgyűlésre, mely november 18-án volt Fehérvárt összeülendő. Bethlen Miklós ugyan azt beszéli, hogy Béldi a bekerítésben nem vett részt, csak hátul kullogott s késón érkezett Koppánd környékére. De a Béldi család levelei közt a maros- és udvarhelyszéki felkelőknek előírt úti terve olvasható, még pedig Béldi Pál saját kezeírásával és ez épen az a terv, melyet Bethlen önéletírásában leír, hogy útjokban követtek, hogy tudniillik Bethlen Miklós az udvarhelyszékiekkel haladjon a Maros balpartján egész Ujvárig (Maros) s ott vágjon át az Aranyos jobbparti vidékére, Kornis Gáspár pedig a marosszékiekkel maradjon a Maros jobbpartján, s aztán tartson Egerbegynek. Ez úti tervben nincs említve ugyan Koppánd neve, de látszik, hogy annak környékére készült. Béldi, Teleki tudták, hogy Bánfy a tájon fog járkálni s az volt elterjesztve, hogy Bánfy erős csapattal jön, hogy az országgyűlést szétverje s a fejedelmet letegye; de már az a körülmény, hogy Koppándon csak nehány lovasa volt vele, eléggé bebizonyította a hír és vád alaptalanságát.

Bánfy feleségével együtt minden gyanakodás nélkül elindul Kolosvárról Gyulafehérvár felé az országgyűlésre. Pár órai utazás után betér Koppándra a Vitéz Ferencznél tartandó keresztelőre (1674 november 15-én) s mikor asztalhoz akarnak ülni, érkezik a hír, hogy ellenséges katonák veszik körül a határt, sőt minden valószínűség szerint valaki az üldöző táborból egyenes tudósítást küldött Bánfynak, mert ő különben bizonnyal el nem menekűl. Bánfy Vitéz Gábor erősebb épületébe viszi feleségét s maga az utolsó pillanatban pár hű szolgájával Kolosvár felé vissza lovagol.

Ez az a szomorú koppándi történet. Ezek a nagy lármával támadó csapatok nem a törvényszékek végrehajtói,

nem az alispán hajdui, nem a fejdelem személyének testőrsége, még csak nem is udvari pretorianusai, hisz ez mind érthető volna! Semmi idézés, semmi parancs, egy szó írás sincs kezökben — csak fegyveres ember. Rablók-e ezek, vagy idegen ellenség, kik megtaszigálják Bánfy Dénes feleségét, a fejedelem asszony testvérnénjét, leszakgatják, letépik ékszereit, sőt életét is fenyegetik s csak a vezér Kornis Gáspár menti meg, eltakarván hosszú palástjával. Miféle nép ez, kérdezheté magában Bánfyné s kérdezhette volna bárki is, mely az országúton jár — vagy a legszebb s legártatlanabb családi ünnepet tartó békés országlakókat — nem nézve paraszt, nemes, főúr, zászlós úr — megtámadja, kirabolja s biztos vérpadra vezeti?

Ezek összeesküdt főurak lerészegített zsoldosai! Nem mondhatjuk, hogy Marosszék és Udvarhelyszék rendei, mert mint olyanok fel sem kelhettek, fel sem ülhettek volna ország végezése vagy fejedelmi parancs nélkül; itt csak az a kalandkereső, zsákmányt hajhászó nép volt, kik azt sem tudták, hová viszik s így a mezei munka végeztével csak főtisztjeik jó kedvéért egyszerű szóra is felkeltek.

A fejdelem eddig mit sem tudott az egész ligáról. Lehet, hogy az udvarban suttogtak egyet mást, de csak akkor lett bizonyossá a dolgok állásáról, mikor a koppándi eseményről értesült. Lehet, hogy a hirek hallatára s megtudva, hogy mily hatalmas urak s mily sokan irták alá a ligát, kissé meg is döbbent s eszébe jutott, hogy ebből a társaságból nem lesz jó kimaradni s így írta e rövid, de valóban ritka s legalább a mi történetünkben páratlanúl álló csatlakozó nyilatkozatot, mely így hangzik:

«Én Apafi Mihály Erdély országának fejedelme, Magyarországnak fejedelme, Magyarország részeinek ura és székelyek ispánja.

Birodalmunkban levő minden igaz hazafiait, böcsületes most mellettem lévő úr híveimet és másutt összegyülekezett tanácsúr híveimet és hazánk fő-fő tisztjeit és fő-fő rendeit assecurálom keresztyén hitemmel és az Isten úgy idvezítse lelkemet, hogy ő kegyelmek mellől

Bánffy Dénes kedvéért el nem állok, ellene mindenekben ő kegyelmekkel egyet értek ; szavainak, írásinak hitelt nem adok, sőt ha kézhez keríthetem, Isten úgy áldjon meg, mindjárt megfogom. Minden ez haza megmaradására néző dolgokban birodalmamban levő becsületes híveimmel egyet értek, melyről adom ez assecuratoriamat, magam kezem írásával s pecsétemmel megerősítvén. Fehérváratt die viginti Novembris 1674. Apafi Mihály.

P. S. Ide értem pedig minden szolgáimat, vármegyékben, székekben, városokban, várakban levő nemesi rendeket és vitézlő rendeket».*

E sorokat bizonyára a liga aláírói mind lemásoltatták magoknak. Valóban mintha a fejedelem érezte volna a bizalmatlanságot, mely abban rejlett, hogy a ligát nála nélkül alkották s nála nélkül, az ő tudta s beleegyezése nélkül oly előre haladtak, hogy egész vármegyéket felzaklattak, a ki vállalkozott, fel is ültették s meg is támadták, meg is riasztották Bánfyt. Mintha feltámadott volna — s a fejedelemnek elibe állt volna saját gyávasága s pirongatta volna, hogy országlása oly gyenge, hogy liga nélkül meg sem lehet zabolázni egy nagyravágyó főurat. Mintha tehát mulasztásait ki akarta volna pótolni, utólagosan ugyan (november 18-án és 19-én), de egymásután küldi intéző parancsait Marosszékhez, Csikszékhez, Háromszékhez s mindenfelé röviden, szabatosan, határozottan s gyorsan mintegy mutogatva, tüntetve s mintha elhítetni akarná, hogy ő intéz mindent s minden az ő parancsára történik.

Még csak egy írat van, mely eddig szintén ismeretlen volt, s mely valóban sajátságos és vélekedésem szerint nagy árnyat vet különben tekintélyes írójára. Bánfy nem lehetett oly naiv, hogy ne tudta volna, hogy hatalmas, erős embereknek kell lenniök, kik ilyesmit tesznek, de joga volt felsikoltani, hogy mi ez? Kik ezek az emberek? Irt ilyen érte-

* *Eredetije* Méhesen gr. Béldi Ákos levéltárában; *másolata* Maros-Vásárhelyt a gr. Teleki cs. levéltárában, ily záradékkal hitelesítve: Lecta et cum originali suo comparata per me Franciscum Lugosi illustrissimæ principalis suæ celsitudinis secretarium. Fasc. 253. o.

lemben a fejdelemnek, utóiratában így szólva: «Én az szegény sógort Teleki uramat is féltettem, elhiszem eddig feljött Ngdhoz a több keresztyén hazafiakkal, azért Ngd ő kegmekkel beszélgetvén, tudósítson engem, én csak Ngdtól várok». Ez a levél kelt nov. 18-án s a fejdelem fentebb közölt nyilatkozata nov. 20-án. Irt azonban a kedves sógornak Telekinek, írt Tordavármegye közönségének, írt a főuraknak.* Ez utóbbi levélnek feleletére Bethlen Miklós vállalkozott, ki a szerencsétlen, üldözött vadhoz hasonló barátjához a következő levelet intézte:

«Szolgálnék ha lehetne, mint uramnak Kdnek. Az mint az tegnapi tragedia és az mostani egész dolog Kd előtt csudásnak látszatik méltán, úgy talán ezen is csodálkozik, hogy most az irásomat látja, de akármire magyarázza Kd, álljon szabadságában. Én mint keresztyén hazafia irtózván az vérontástól, mely akármikor is igen káros, de most az szegény magyar nemzetnek és abban vallásunkon levő rendeknek szűk voltára nézve ugyan megsirathatatlan, mivel az környülöttünk levő hatalmas nemzetekre nézve is ez civile bellum szegény hazánknak nem egyebet, hanem utolsó veszedelmet igér, tartoztam keresztyén kötelességemből Kdnek megirni, hogy ha mi jóra hozhatnám mind az haza s mind abban az Kd siralmas állapotját. Talán úgy vélekedik uram Kd, hogy mi egynehányan vagy magunktól, vagy Béldi uram kedvéért insurgáltunk Kd ellen, de bizony megcsalja Kd magát, mert az egész ország fő-fő rendeiben alig tanálnék kettőt vagy hármat, az ki az Kd megaláztatásában nem consentiált volna, melyet ha Kd nem hiszen, küldje hiteles emberét hozzánk, — assecuratoriát szerzek de salvo passu számára, — oly dolgokat mutatok meg nékie, melyet Kd megértvén, tudom nyilván azt fogja mondani: «Obmutui Domine quia tu fecisti et bonum est quod me humiliasti». Istenért uram, gondold el hazádnak következhető veszedelmét, szép régi familiádnak hírét, vagy jószágodnak virágzó állapotját, az egy gyermekednek szerencséjét, feleségednek fogságát és ez világi mulandó dolgoknak utánna az örökkévalóságot, ne légy oka az vérontásnak, ne fegyverkezzél, mert mit nyersz véle? Isten ugy áldjon meg, hogy egész ország van fegyverben ellened; jobb az dolgot könyörgésre fogni, édes anya Erdély magát megalázó engedelmes fiának meg tud kegyelmezni. Isten vezérelje maga dicsőségére Kdet. Lona

* Mind e leveleket lásd a Török-Magyarkori emlékek V. kötetében. Bánfy Dénes életrajzában e levelek részletesebben lesznek méltánylandók, itt csak fölemlítésükre kell szorítkoznunk.

(Aranyos) nov. 16-án Anno 1674. Kdnek a mennyire kötelessége engedi kész szolgája öcscse Bethlen Miklós».*

Ha e megdöbbentő levelet összehasonlítjuk ama sorokkal, melyekben Bethlen Miklós — Önéletírásában — ez eseményeket elbeszéli, sok ellenmondást találunk. Egyebek közt állítja könyvében, hogy ő a *ligát* aláíratta Bethlen Gergelylyel s ez Bethlen Farkasnak és Eleknek elbeszélvén, ezek azonnal értesítették Bánfyt, de már későn. Ez utóbbi állítás nem lehet igaz, legalább is nem valószínű. Csak azért van componálva, hogy a Bethleneket s főként Eleket léhának fesse. Mert ha ezek értesítették volna Bánfyt a ligáról, akkor Bánfy nem megy oly könnyűszerrel Koppándra s tudja, kikkel van dolga, Bethlen Miklós levele nem szükséges, sőt egészen felesleges. Igaz, később azt írja, hogy Bethlenék küldöttje a koppándi esemény után érkezett — honnan, tudja ezt Bethlen Miklós? s ha ő megtudta, még inkább megtudhatta Kornis Gáspár, s az ott alá s fel járó Teleki, Bánfy Zsigmond s aligha szó nélkül elhallgatták volna a Bethlenek ily eclatans divergentiáját; de fel sem lehet tenni, hogy a Bethlenek fel mertek volna lépni a liga ellen.

Munkájában azt is mondja Bethlen Miklós, hogy Bánfynak a menekülést tanácsolta. Ez állítással levele merőben ellenkező: itt a hazának, mint édes anyának kegyelmét helyezi kilátásba a megtérő, kérelmező számára. Ily igérethez pedig neki semmi joga sem volt. És ha jól meggondoljuk a dolgot, az egész levélírás jogtalan beavatkozás Bánfy dolgába s igen könnyen támadhat bárkiben is az a kérdés: valjon nem e levél okosnak látszó, de csalfa szavai vitték-e Bánfyt a vérpadra? Hát még, ha veszszük, hogy Bethlen emlékiratában mind azt beszéli, hogy milyen kénytelen kelletlen elegyedett a dologba, s hogy félt, hogy

* Ívrét, félív, az egész sajátkezű írás; eredetije Maros-Vásárhelyt a gr. Teleki cs. ltárában.

őt magát is megcsipik, bizony e levelet olvasva egyetlen szavát sem hihetjük. És ha meg volt győződve, hogy Bánfyval együtt nem lehetett az országot tovább kormányozni, s az ő megaláztatására s hatalmának leszállítására okvetetlen szükség volt, mért nem beszél directe Önéletírásában is, a posteritas és fiai előtt miért akarja csavarni facsarni az igazságot?

Ismerve Bethlen Miklós fontoskodó és hiú természetét még az a gondolat is eszünkbe jut, hogy e levél születésének oka az a legyőzhetetlen hiúság, hogy mindenbe beleszóljon, mindenütt szerepeljen, mert az bizonyos, hogy azzal a befolyással, mely e levelet jogossá s Bánfyval szemben igazságossá, méltányossá és alapossá tehetné, Bethlen sem akkor, sem azután soha sem birt. Ily levelet csak egy — a polgári ügyekben is — teljhatalmú hadvezér írhatott volna jogosan, nem egy dubiosus alvezér; s egy két nap itt döntő volt, úgy hogy később hiába mondja, hogy szóval egyebet izent Pályiktól. Sőt, hogy levelének e helyen még a bonafideséében is kételkedjünk, maga Bethlen szolgáltatja az okot, a mennyiben Önéletírásában azt mondja, hogy ha Bánfy az első pillanatokban erélyesen ránk jő, könnyen szétkergetheti vala a liga egész seregét t. i. a hirtelen felszedett vetett székely és szász népet.

De Bánfy bár elindult velök szembe, talán épen Bethlen Miklós levelére Ajtonból visszatért Kolosvárra s ezzel eljátszta az egyetlen pillanatot, melyben túlsulyra vergődhetett volna. Abban a hitben, hogy biztosabb helyen lesz, Szamosujvárra vonult hűnek tartott katonái közé. A drága időt fegyverfogás vagy menekülés helyett habozással, ingadozással, megfoghatatlanúl érzelgő levelezéssel vesztegette el; mintha egy valóságos, sereggel működő *liga* tetteit és szándékait szenvelgő levelekkel lehetett volna meghiúsítani. Meg volt rettenve. Levelei, melyeket e nehány válságos nap alatt írt, változott hangon, alázatosan, de hol

érzelgősen, hol idegesen vannak fogalmazva. Nem hiheti, hogy halálra üldözzék : «ezt ugyan nem érdemleném Kegyelmetektől», írja a szövetkezett uraknak. A református püspököt küldte Fehérvárra a fejedelemhez közben járónak, de ezt nem bocsátották útjára; Csánból visszatérítették. Majd az őrségből nehány tisztet küldött Fehérvárra, de ezeket az urak elcsábították tőle s mikor megtudták, hogy az egész ország Bánfy ellen van, a hogy visszatértek Szamosujvárra, magok fogták meg Bánfyt s fogva vitték Kolosvárra.

Nem sokkal ezután megérkezett a fejdelmi parancs :

1. Az őrség esküdjék meg a fejdelem s az ország hűségére. 2. Bánfy *Bethlenbe* vitessék fogva s ott Kornis Gáspár őrizze. 3. Nejét is vigyék oda hozzá. 4. A székelység Nemes János parancsnoksága alatt jószágain helyeztessék el. 5. Béldi s a főurak menjenek Fehérvárra gyűlésre.

A Szamos völgyének hatalmas ura, Bánfy Dénes, kitől félt a fejedelem, kitől rettegtek az urak Telekitől s Bélditől kezdve mindannyian, kinek felesége, Bornemisza Kata, testvére volt a fejedelemnének, ki a német császárral levelezett, nagy sereget tartott saját költségén, kinek lakomái fényesebbek voltak fejedelmökéinél, kinek öltöny, fegyver darabjait és lószerszámait most két század múlva is csak bámulni tudjuk, mint a gazdagság és jó izlés remek műveit, szóval ez a középkori véralkatú, de rokonszenvünkre sok tekintetben igényt tartó főúr saját őrségének tisztei által elfogva, Kolosvárt saját házában tartatott s ült nehány napot mély szomorúságban ; aztán november 30-án Nemes János közvetlen parancsnoksága és Kornis Gáspár alparancsnoksága alatt, kétszáz lovas kiséretében útnak indíttatott az utolsó hely, Bethlen vára felé. Első napon Iklodon háltak s másnap Szamos-Ujvár alatt állottak meg. Beküldvén a várba, kérdeztették : ki számára tartják a várat? E kérdésre a főporkoláb és az udvarbíró s az őr-

ség főtisztei kijövén, kihozták a vár kulcsait, és átadták Nemes Jánosnak, mondván, hogy: «Ők a várat ő nga s az ország számára tartják». Mind ezt végig hallgatta Bánfy Dénes s aztán a menet újból megindult s az nap decz. 1-én szombaton Szent-Benedekig haladtak, mely Kornis uram birtoka. A szerencsétlen fogoly az éjt itt töltötte legbuzgóbb üldözője várában. Másnap Nemes János a szamosújvári tisztekkel visszatért Bonczidára, ezek pedig állomásokra. Bánfyt pedig Kornis a 200 lovassal Bethlenbe vitte, honnan osztán nem is ment tovább* soha többé.

A parancsok teljesíttetvén, a főurak a fejdelem köré Fehérvárra mentek, Béldi és Gyerőfi még hátramaradtak, hogy Bánfy jószágait és felkelhetőit összeírják és irassák. Béldi nagy buzgóságot fejtett ki az utolsó napokban, mindenütt ott akart lenni, szigorú pontossággal kutatta fel a kastélyokat, a kolosvári házakat, mindenütt megnézték a pinczéket, kéményeket, s az utolsó sarkantyúig mindent felírtak. Béldi különben nagy rendet tartott s a hol ő ott volt, nem is raboltak. Boszúsága és haragja nagy volt a csikiakra, kik Örményest, Bánfy egyik gazdagon felszerelt jószágát, mint valami ellenséges birtokot kikémlelték, megrohantak és még a konyha edényeket is elvíve, teljesen kirabolták. Még tanúvallatást is tétetett, hogy a kezdőket s biztatókat megbüntesse. Végre aztán deczember első napjaira megbízatását végezve, ő is megérkezett Fehérvárra, hol az országgyűlés még november hó 17-én megnyilt volt. Béldi megérkezvén, az ő és a Bánfy Zsigmond szállásán azon törték fejöket, hogy a legyőzött Bánfy Dénessel mit tevők

* Lásd ez utolsó útra nézve, mely valóságos gyászmenet jellegével bírt, Nemes János levelét Béldi Pálhoz, kelt Szamosujvárt, 1674 deczember 2-án. Az okiratok közt. Írja azt is, hogy Bánfynak Szamosujvárt egy boltban sok egyetmása van; de készpénze nincs. Egy vasas ládába 3000 frtja volt, de két ezret az őrségnek osztott ki s ezret elvitt magával. Mondja, hogy Budára megy s itt (Szamosujvárt) hagyja Imecs Pált. Ajánlja a hadak leszállítását, mert a nép szegény; a hely fátalan s mind elégetik a kerteket.

legyenek. Egy rész le akarta hozatni Fehérvárra az ország-gyűlésre, hogy személyesen védje magát, de féltek, hogy felesége és a fejdelemné befolyása és saját ügyessége által *megszabadúl!* Mások minden kihallgatás nélkül való ki-végeztetését sürgették. Végre abban állapodtak meg — fő-ként Bethlen Miklós indítványára, hogy írásban küldik meg neki a vádpontokat s felhívják, hogy azokra mennél gyorsabban megfelelni igyekezzék. A vádpontok elkészíté-sének nehéz munkájára Teleki vállalkozott s el is készí-tette 31 pontban de ez a munka sikerültnek nem mond-ható; lehet, hogy az az emberi érzés, mely a vérpadra lépő iránt még a legnagyobb ellenség rokonszenvét is le-foglalni igyekszik, s mely még a történet elbeszélőjét sem bocsátja ki hatása alól, Telekiben is működött, elég az hozzá a 31 pont 31 lappalia, többnyire olyan tendentiosus szóbeszéd; okirattal való bizonyítás sehol semmi. Bánfy pontról pontra, szóra szóval felelt, miben segítségére volt Pataki István kolosvári professor, egykori alumnusa, most Bethlenbe kisérője, mellette lévén a zord halál legnehe-zebb — a nagyra törő élet utolsó pillanatáig. A felelet sem remekmű, de sokkal nemesebb munka mint a vádirat. De ennek semmi hatása sem volt, akármit s akármiként felelt Bánfy, neki halnia kellett. Deczember 17-én a sen-tentia kimondatott s ennek fogalmazása sokkal erélyesebb, sokkal sikerültebb, mint a vádpontoké. Elbeszéli az itélet, hogy Erdély jámbor fejedelme alatt mily csendesen, bol-dogúl élt s élne, «de magunk közűl kirugódozott Bánfy Dénes, akarván mindnyájunk nyakára ülni, a ki egyedűl kivánt uralkodni minden törvényeinken, uralkodott is egy ideig. A ki magához képest mást semminek tartván, sokak-nak régi határokat elfoglalta, ki előtt szegény atyánkfiainak igaz ügyét sem volt szabad megjelenteni, ki előtt a tör-vények könyve úgy be volt kapcsolva, hogy akárki is per-leni elfelejtette véle, nem a törvényes igazságtól, hanem

hatalmától és kegyetlenségétől félvén». Kevésbé sikerült az a vád hogy a fejdelemségre törekedett. «De ha ezek kevésnek láttatnának némelyek előtt, noha a nemesi szabadságot szerető nemzetnek nem látszik kevésnek, voltanak oly vétkek is benne, melyeket nem csak káros lett volna, de veszedelmes, sőt lelkiismeret ellen való dolog is elszenvedni, holott régi birodalmában már megállapodott fejedelmünket méltóságos székiből oly szemlátomást akarta kifordítani s igyekezett, hogy akárki is általlátja». Az itélet csak nem egyhangúlag *nota* volt s bevezető indokolását, mely úgy látszik, mintha egyenesen az utókor számára készült volna, a mint Önéletirása 414-dik lapján mondja, maga Bethlen Miklós írta.

Kimondatván a halálos ítélet, végrehajtása Bánfy legnagyobb ellenségére, a bosszúvágygyal teljes gróf Csáky Lászlóra bizatott, ki váltott lovakon azonnal Bethlenbe indult s éjjel érkezvén meg, az alvó rabot felesége mellől felkeltette s az ott levő Pataki István reformatus pap által értésére adatta, hogy azonnal készüljön az halálra. Bánfyt egy előterembe vitték, hol le volt terítve egy szőnyeg s azon állott egy tőke. Ott állt egy czigány hóhér a fényes bárddal. A szegény elitélt meghallgatta a sententiát, imádkozott, aztán csak járkált a szőnyeg körűl, mintha remegett volna a véres pillanattól. «Uram, ennek meg kell lenni», szólt végre Csáky türelmetlenűl. Bánfy letérdelt, Pataki imádkozott s a czigány sújtott, de csak több csapás után tudta elválasztani a főt, a vérben fetrengő testtől, mert gyakorlatlan volt, s mert «elijedt oly nagy úri embertől.».

Az állampolitika Bánfy halálát követelte, s hogy a végrehajtás több kevesebb barbarismussal történt, az a dolgon keveset változtat.

De az bizonyos, hogy halála nagy részvétet gerjesztett az országban. Az afféle nagy hatalmú, fényűző, pompa kedvelő urak, ha a balsors által sújtatnak, részvevőkre, siratókra

mindig számíthatnak. Reverend abbé franczia ügynök hátrahagyott irataiban azt jegyezte fel: «Bánfy Dénest az ország egyik fele elitélte, a másik fele megsiratta». Különösen a néptömeg valóságos legendává alkotta az egész történetet. Hogy t. i. Bánfy Dénes ártatlanúl veszett el, hogy Bethlen vára kapuit keményen elzárták, hogy a jó fejedelemné az egészről nem tudott semmit, de mikor megtudta, kegyelmet eszközölt s azzal egy bejáró ifjú lovag, nagy jutalommal biztatva, fejdelmi száguldó paripákon — épen mint a balladákban szokás — vágtatott Bethlen felé, de óh fátum elkésett, a zárt kapun be nem juthatott; a második ifjú lovag vitte a fekete bársonyt, melybe göngyölték a holt testet, ezt is a fejdelemné küldte stb. És az élénk képzelődésű nép mind ezt elhitte s hiszi mai napig is. Pedig hogyan volna lehetséges, hogy a fejedelemné, az a nagy befolyású, tevékeny, okos asszony ne tudta volna, hogy Bánfyt elfogták, Bethlenbe zárták, hogy az országgyűlés felette tanácskozik. És azt ne tudta volna, hogy az országgyűlés napokon át (decz. 7-től decz. 17-ig) minő hangúlatban van, mit végez? De hát sok év múlva, mikor Bethlen és Cserei műveiket írták, a halálos ítéletek szokásos legendája és részletei már ki voltak bővítve, ki voltak dolgozva szépen, hatásosan.

És Bánfy Dénes vére omlásának családja s utódai vették hasznát, mert a mindenképen szomorú és megható eset után a nép azzal bővítette a legendát, hogy fejedelmi nimbuszszal övezte Bánfy Dénes utódait.

VIII.

Olyan országban mint Erdély, mely nem volt teljesen független, de Bécstől is, Konstantinápolytól is elég messze volt, melynek akár a nagy szabadságszeretet, akár a nagyra-

vágyás miatt nyughatatlan polgárait hol a hatalmas szultánnal, hol a keresztyén császárral lehetett fenyegetni s s olykor meg is fenyíteni, s melyet különben a természet ezer áldásaival s a történet életrevaló népekkel ajándékozott meg: ha olyan ember ült a trónon, *a ki érti magát*, boldogúl kormányozhatott akár hoszszas éveken át; boldogság alatt nem a paradicsomi egyszerű állapotot s nem is valami mesterséges Eldoradót értvén, hanem az állami boldogságot, a fejlődést, gyarapodást, azaz a bel- és külbékességet.

Ilyen boldog kort töltött Erdélyország az 1613-dik évtől az 1657-ig terjedő 44 esztendő alatt, azaz Bethlen Gábor trónra lépésétől egész addig, míg II. Rákóczy György országa s családja politikai hagyományairól megfeledkezve, eltékozolta az országnak szép hadseregét, temérdek pénzét s békés nyugodalmát. Ez időtől kezdve pedig éveken keresztűl török, tatár és német ellenséges hordák húzódtak az ország egyik részéből a másikba, kipusztítván a földet lakosaiból, a megmaradt lakosokat élelmi szereikből, marháikból, vagyonukból. Megzavarodott az egészséges világnézlet, felfordultak a törvények, lesülyedett a tekintély, lábra kapott a féktelenség, demoralizálván az ország rendeit az által, hogy útat nyitott minden csélcsap ambitiónak a fejedelemségre, s mindez a hűség, a kötelességérzet s más keresztyén erények meggyengülését, sőt ezek teljes megsemmisülését vonta maga után.

A magánélet is nagy változásokon ment át. Az erdélyi főbb birtokosok és a városok polgárai Bethlen Gábor és a két Rákóczy idejében oly gazdagok voltak, hogy bármely hasonló terjedelmű és népességű országgal bátran versenyezhettek. Felgyült az arany-ezüst, megszaporodtak a drága fegyverek, ékszerek, prémes, selyem és bársony ruhák, kocsik, hintók, hámok, lószerszámok; minden istálló telve volt szép lovakkal, paripákkal. Csáky

István idejében egy szép ló ára 500—1000 darab aranyig terjedt.[1]

Temérdek volt a ménesbeli lovak, szarvasmarhák, juhok, disznók száma, úgy hogy a levéltárakban bámulva olvassuk azok nagy számát az egyes birtokokon. Bor, buza s más vetemény oly bőségben termett, hogy Moldvát, a lengyel tartományok egy részét, két Oláhországot Erdély ellátta borral, gabonával. S mind ez elolvadt, midőn 1657 végén a 9000 tatár fogoly kiváltására került a sor.

Az ipar, kereskedés a virágzás magas fokára emelkedett s például az ötvesség Mátyás király korától 1657-ig érte el legvirágzóbb korát. A kolosvári ötvös czéhben 1532-től 1656-ig minden évben beállott 2—3, sőt nehányszor évenként 5 mester is. 1657-ben egy sem; s ez így tart 1665-ig; azután évenként ismét 1—2. Hogy az ötvösség az Apafy korszak alatt ismét némi virágzásra emelkedett, mutatja Czák Dávid brassai polgármester levele Béldi Pálhoz, melyben jelenti, hogy a moldvai fejdelem ezereket érő ezüst edényeit Brassóban készítteti. Teleki Mihály aranyszélű ezüst tálait Fehérvárt s Bornemisza Anna ékszereit és arany ezüst edényeit Kolosvárt.[2]

Az *aczél feldolgozása* nem volt oly kedvelt ipar Erdélyben, mint azt a sok háborús időből következtetni lehetne. Csak is Brassóban találjuk a pánczél késztésnek positiv emlékeit. Bethlen Miklós, 1663-ban Kassán csináltat magának ezüsttel ékesített pánczélt, mely oly feltünő s szép volt, és valószínűleg ritka is, hogy mikor 1676-ban fogva volt s neje férje szabadulásáért mindenét felajánlotta, Teleki Mihály semmit sem fogadott el, hanem eredeti árában ama kassai pánczélt.

Mikor Telekit 1671-ben a bujdosók vezérnek kérték, úgy látszik, nagyon is a háborúskodásra adta magát s min-

1 Lásd: gróf Csáky István élete. Budapest, 1883. 160. lap.
2 A mint ez a kolosvári ötvös-czéh iratai között bőven olvasható.

den ismerősitől pánczélt, fegyvert kért. Mikes Kelemen Apoldon 1671 jun. 25-én kelt levelében így ír hozzá:

Az mit penig Kd az szegény édes bátyám uram pánczéla felől parancsol, úgy vagyon uram, megvallom, Erdélyben hütömre nem volna olyan ember, az kinek oda adnám akárkinek Kden kivül, de ha Kd elébb írt volna, most magammal együtt kihoztam volna, de uram bizony Brassóban az boltomban vagyon, de az uram nem czifra; az sisakját anyám asszony mai napig is nem küldötte meg, arról izenek ő kemének, az szebbik karvas is még ő keménél vagyon. Én uram az Kd állapotját, ha mivel lehetne, bizony igen jó szívvel díszesiteném, melyet, hogy Isten Kdnek sok esztendőkig szerencsésen s boldogul engedjen viselni, nyomorult nemzetünknek javára szívből kívánom. Ugyan most uram igen jókor esett; mivel — úgy hiszem Kd jobban tudhatja nállamnál, hogy új tatár chámot is tettek.» — jul. 10-én így ír: «Az pánczél után én uram elküldök, csak várom hogy feleségem haza jöjjön, az anyjához ment, mivel ő tudja, micsoda ládába tette.» Szeptember 18-án pedig e pár szót írja: «a karvasat is itt küldöm.»

Nemes János ugyancsak ez évben ír Telekinek bizonyos pánczélokról. Hidvégről jun. 15-én így ír: «A karaczélt a *brassai pánczél csináló* késziti, de kell egy hónap a míg elkészül, mert sok a dolog vele».» — Jun. 23-án: «a kar-aczél még nincs meg, de ha meglesz, személyesen adom át.» Julius 18-án. Ez a levél is mind a pánczélokról szól; «egy pánczélt vasingestől, sisakostól, karvasokkal (noha ez csak paraszt katonának való) száz forinttal alkudtam meg; Kdnek ha tetszik, megveszi, ha nem, nem.» Aug. 18-án két levelet is ír a pánczélok dolgáról, hogy szépen csinálták, kövekkel kirakták. «A karvasokat tegnap elküldöttem, 3 pánczéllal együtt. Én bizon nem hiszem, ez a pánczél csináló csinálja azokat; csak adtan adja örökösön s még is mentest (hamar), ő dolga, hun veszi.»

A mi az ipar többi ágait illeti, majd mindenik városnak volt kedvencz iparága. Igy például *az arany ezüst művességben* első volt Kolosvár, azután Brassó, Szeben, Beszterczе, Maros-Vásárhely, Fehérvár, Segesvár.

A *szíjgyártó mesterségben*, a *gombkötőségben* és *csizmadiaságban* első volt Maros-Vásárhely.

A *szabóságban* és *szőcs munka készítésében* Szeben, (a leghiresebb rókatorkos mente ott készült) Brassó, Kolosvár, Vásárhely. (Már János király még vajda korában döntött a marosvásárhelyi szabó czéhnek egy pár tagiával való nagy perében, egyszersmind megbővítette szabályait és megparancsolta, hogy az országban minden czéh ahoz tartsa magát.

A *czink és ólom edények* és *más tárgyak készítésében* Brassó, Kolozsvár, Besztercze.

Az *asztalosságban*, *esztergályosságban* Szeben, Brassó, Segesvár. (A magyar városokban csak a XVIII. század második felében jelentkeznek az asztalosok és esztergályosok).

Az építkezés szintén szép fejlődésnek indult a XVII. században különösen a fejdelmi udvarokban. E részben már a Báthoriak sokat tettek, de aztán Bethlen Gábor oly hires palotát építtetett Fehérvárt, melynek nagy messzeségben sem volt párja, melyben a keleti fényűzés az olasz elegantiával egyesült. A régi stylszerű várkastélyok, mint Vajda-Hunyad, Keresd, Vécs, Fogaras, Radnóth, Nagy-Almás, Bonczhida, Szent-Benedek, Bun stb. több-kevesebb izléssel, mind virágzó állapotban voltak; s kisebbszerű, de kényelmes kastélyok újból is épültek, mint pl. Bethlen-Szent-Miklós, Fejéregyháza, Szent-Pál, Gerend; vagy gyökeresen átalakíttattak, mint Bethlen, Bodola, Küküllővár, Teremi, Fintaháza stb. Egyházi építészetünk azonban inkább csak a régi remekművek fentartására szorítkozott, mint pl. a fehérvári székesegyház, a kolosvári, brassai, marosvásárhelyi, szebeni, beszterczei, harinai (tiszta románstylű), nagy templomoknál láthatjuk. Újabbak is épültek, de közel sem oly ékesek, mint a régiek, mert a protestantismus szelleme nem kedvezett az ékeskedő egyházi építészetnek. Ámbár síremlékeinknek nehány szép példánya ez időből is maradt reánk, mint ezt a fehérvári, szebeni, segesvári templomokban, az almakeréki Apafy s a

nagy-teremi Sükösd emlékekben (ez utóbbit Diószegi kolosvári műfaragó készítette) ma is láthatjuk. Az építészetben kevés kivétellel (Fehérvár, Vajda-Hunyad Harina) a szászok jártak elől s néha egészen ők uralkodtak, mint például az alsó-rákosi kastély merőben a szász templom kastélyok mintájára készült. Az építészek legtöbbnyire németek és olaszok voltak. Szóval Erdély szépen beépült s e részben kellemes külsővel biró ország volt a XVII. században akár a városokat, akár a főuri várakat, akár a nemesi udvarházakat vegyük tekintetbe.

Sőt a népies építészetnek is megvolt, mint maig is megvan a maga sajátságos stylusa, melyet ugyan nem tanítanak még sem a lipcsei, sem a müncheni és bécsi műegyetemeken, de a ki nem vonakodik komolyan utána járni, ma is jól látja a magyar-székely, a szász és oláhfalvak s házak közt lévő építészeti különbségeket, melyek bizonyára a különféle stylusban rejlenek és ezeknek tanulmányozása fogja kimutatni a magyar építészeti stylusnak félreismerhetetlen törvényeit.

A mezei gazdaság alig képzelhető magas fokon állt. A franczia követek Forvall és Reverend abbé, kik egymásután több évet töltöttek az országban, egyhangúlag bámulattal jegyzik fel, hogy egyszerű falusi embereknél mily rakott gabonásokat és kamrákat láttak; és Bethlen Miklósnak 1675-ben Béldi Pálhoz intézett leveléből azt tanuljuk, hogy Moldovát is Erdély látta el gabonával.

A mi a társas együttlétet illeti, van példa rá, hogy csupán az egymás látás kedvéért is tesznek látogatást. Azt írja ugyanis Vitéz Zsuzsánna a férjének Béldi Pálnak Bethlen várából 1668 szept. 30-ról hogy: «Csákyné asszonyom (gróf Csáky Lászlóné, lakott Buzában), Haller Jánosné (Kornis Kata, lakott Szent-Pálon és mezei gazdaság idején tartózkodott Gerebenesen) Kapi Gáborné asszonyom jöttek vala hozzám», s tudjuk, hogy ugyancsak

Bethlenben többször volt látogatáson nála a sokkal idősebb Mindszenti Krisztina is özvegy gróf Csáky Istvánné, ki Somkeréken Bethlen szomszédságában lakott.

Máshelyt írja Keresztesi Sámuel Béldi Pálnak (1677 nov. 13-án Gergelyfájáról), hogy az estve nála mulattak Barcsai Mihály, Csulai Gáspár és Sebessi Benjámin uraimék. De mégis az összejövetelek legszokottabb alkalmatosságai voltak egész a XVIII. század végéig: a lakodalmak, keresztelők, temetések. Érdekes részletekkel bir Kapi Györgynek Béldi Pálhoz Fehérvár 1674 május 20-ikáról intézett levele, melyben leánya lakodalmára hívja, megírván, hogy már a fejdelem is eligérkezett feleségével együtt s magyarázván, hogy milyen jól kibeszélgethetik magokat, ha együtt lesznek, s azután a komoly dolgokról más tárgyakra térvén mulatságos apróságokat hágy emlékezetünkre:

«Én bizon igen rendetlen gazda vagyok, megszolgálnám Kdnek, ha mind jó tanácsával éltetne, mind penig az lakodalomról való azokat az jegyzéseket, kiket én láttam Bodolán,* nem neheztelné elküldeni, minden dispositiókat, noha én azokat nem értem, mindazáltal akárcsak nyomoznék valamit bennek. Ez mellett mivel a féle virágok csinálására való szakácsra is igen nagy szükségem volna, Kdnek megszolgálnám, ha nem neheztelné Kálnokiné asszonyomnak írni mellettem, én is írván ő kemének, elküldök ő keméhez, azt az ő keme szakácsát ne neheztelné ide adni az virágok csinálni, mindjárást elbocsátom. Ha Isten életemet megtartja, megszolgálom ő keméneк. Én minden jóakaró uraim és atyámfiai felett Kd atyafiságába bizom lelkém uram, meg ne fogyatkozzam az Kd és az asszony eljövetelébe. Ez mellett Kdnek feleségem (Bánfy Ágnes) mint kedves bátyjának ajánlja nagy szolgálatját, a vizslát megszolgálja. Igazán koronát tészen az asszony fejére, ha megalázza magát s compareál. Lelkem uram győzze meg Kd kevés alkalmatlanságáért és az én örökkévaló szolgálatomért. E mellett édes bátyám uram én ma ő ngával szóló lévén, ujabban instálék, ő ngok pro 20-ik Julii terminálának. stb. stb. Kérem tudósítson Kd, fehérviaszszat honnét hozatott volt, mivel szaporátlan, úgy látom, itt csinálni stb.».

E korszak második felében, látva a sok háborút, a sok izgalmat, forradalmat, a politikai és társadalmi kétszínű-

* Csak két év előtt volt Bodolán Béldi leányának híres lakodalma. Mily érdekes volna a lakodalmi szertartásokról egy ily jegyzést feltalálni!

séget, igazán csodálkozunk néha, hogy az embereknek csakugyan maradott-e még jókedvük, hogy még lóra ültek vadászat, vagy látogatás végett, mikor annyit ültek rajta csatákon, hadjáratokon a külellenségek ellen s bennt az egymást üldözések alkalmával; de hát az emberi természet olyan, mint a madáré a kalitkában, fogságában, szenvedései közt énekli a legszebb s néha a legvigabb dalokat. Mert bizonyos, hogy olvasva a XVII. század krónikásait, naplóiróit, Kemény János, Bethlen Miklós, Cserei, Thököli tudósításait s az ezerekre menő magán leveleket, soha társadalom tagjai jobb s szebb napokat nem töltöttek, mint az erdélyi urak e század második felében, úgy szólva egész a frivolitásig. Fogarasban mikor az urak ebéd után komoly szóvitába elegyedtek a fejedelem közbe szólt: *inter pocula seria non sunt tractanda*, s azt írja Nemes János Teleki Mihálynak, 1671-ben Bethlenben vigan valánk, *szokása szerint Béldi uram mondta a rithmusokat* stb. No, hogy *a vadászat* kedvencz szenvedélyök volt ez uraknak, azt mindnyájan tudjuk s természetes tehát, hogy a vadászkutyákat nagyon kedvelték, egy pár kopó, egy jó agár vagy szép vizsla a szivesebben fogadott ajándékok közé tartozott, de annyira mentek, hogy a hütlenséggel vádolt s halálra menendő főurtól vadász kutyáit kéregetik. Mikor Bánfy Dénes 1674-ben Bethlen várában halálos ítéletét várja, egyik ellenfele Bethlen Miklós vadászkutyáit kéri el tőle. Mikor Béldi Pál 1678-ban mint üldözött kiszalad Oláhországba, maga Apafi fejedelem ír a földön futó bodolai tisztjének, hogy: «a Béldi uram agarait azonnal Fogarasba expediáltassa». Székely László udvari főpostamester pedig örökös ellensége lesz Cserei Jánosnak, hogy két kopóját, kérésére sem ajándékozta neki. Szóval sűrűen fordúlnak elő a vadászatra vonatkozó értesítések, mely az igazi testedző, férfias mulatság, igen sok ügyességet, ismeretet, sőt szellemi képességet feltételez, de

tulozva, örökké csak azt űzve, el is fajulhat, mert ugyancsak Bethlen mikor panaszolkodik, hogy 16—17 éves korában nem tanulhatott, utána teszi, hogy elcsavarogta az időt, s csak *hitván vadászással* mulatozott.

Az időben a tanítás és tudományosság ügye Erdélyben meglehetős virágzó állapotban volt. Hisz ez időnek kezdetére esik Bethlen Gábor fénykora, ki maga körűl európai tudósokat gyűjtött. Alstedius, Piscator, Bisterfeld hires tanárok a Gyulafehérvártt felállított főiskolában tanítottak; ezekután következett az angol Basirius, Keresztury Pál, Apáczai Cseri János, Crispinus János, valamint később Csengeri István, Posaházi János és Buzinkai Mihály stb. nem kevésbé fényes kora. Hisz Bethlen Miklósnak egyik életírója mondja: «ritka szerencsében részesült, mert Keresztury Pált és Apáczai Cseri Jánost számíthatta tanítói közé», s nem csak e még az utókorban is nagy hírnévnek örvendő férfiak lobogtatták a felvilágosodás és tudományok fáklyáját, hanem a már akkor virágzó többi collegiumokban is sok jeles tanító és pap működött, kik mindenfelé jótékony magvait hintették el a tudományoknak. I. Rákóczy György udvari nemesi iskolát állított Fehérvárt. Ott tanultak kezdetben: II. Rákóczy György, Rákóczy Zsigmond, Béldi Pál, Úz Gábor, Lázár György, Nyári Miklós, Ország Mihály stb. Itt tanult később Bethlen Miklós, mint maga elbeszéli, Lázár Ferencz (L. György fia), Simén Gábor, I. Rákóczy Ferencz, Kemény Ferencz, (Kemény János második fia) mindezek az 1650-es években. (Kereszturi a hires tanár meghalt 1655-ben).

Nagy gondot fordítottak a gyakorlati jogra. Erdélynek két hires törvénykönyve az Approbaták és a Compilaták is e korszakban készült el. 1653-ban II. Rákóczy György parancsára, Bethlen Ferencz kanczellár elnöksége alatt: Kemény János (magyarok), Basa Tamás és Petki István (székelyek) s Reisner János és Literati János (szászok) szedték

össze az 1540 óta keletkezett országgyűlési végzéseket az u. n. *Approbatákat.* Tizenkilencz évvel később 1669-ben Apafi parancsára pedig: Sárpataki Márton, Petki István, Béldi Pál és Fleischer András a Compilatákat gyűjtötték össze.

Nehány kedvencz latin munkán kívül állandóan legnépszerűbb olvasmány volt a Biblia, latinul és magyarul egyaránt, melyet divat volt 10-er 15-ször átolvasni és főleg a fontosabb helyeket még könyv nélkül is tudni. A magyar olvasmányok között első helyen állott a *Heltai krónikája,** melyet még asszonyok is olvastak. Bizonysága ennek az, hogy korunkban a nevezetes könyvből mintegy 40—50 példány maradott, melyből teljesen ép alig van 4—5, de mindeniken látszik, hogy sokat forgatták, olvasták.

Hogy voltak olyanok is, kik a franczia nyelvet értették, az mutatja, hogy sok franczia ügynök járt ez időben Erdélyben és férfiakra úgy, mint nőkre találtak, kikkel lehetett francziául társalogni. A mi leginkább abból magyarázható, hogy nem csak a papságra, professorságra készülő ifjak járták a németországi, hollandi, akademiákat, hanem a főurak gyermekei is sűrűn látogatták a külföldet. Bethlen Gábor fejedelem két öcscse, gróf Bethlen István és Péter, Csáky István és László, Haller Gábor mind a század elején voltak külföldön; Bethlen Miklós, Bethlen Sámuel, ifj. Petki István és Petki János, a Kornis testvérek stb. a század második felében, mikor már a franczia nyelv úgyszólva európai nyelvvé lett, velök mindig voltak a közép nemességhez tartozó kisérők is, kik aztán mind megtanulták a franczia beszédet.

Ha valaki már most azt kérdezné, hogy mi az a kü-

* A legszebb és ép példányok: 1-ső a marosvásárhelyi evang. ref. kollegium könyvtáráé; 2-ik a báró Radvánszky családé, a radványi könyvtárban; 3-ik Koncz József, marosvásárhelyi ev. ref. tanáré; 4-ik Deák Farkasé, kézi könyvtárában.

lönbség, mely mássá tette a XVII. századi erdélyi társadalmi életet, mint a milyen a mai? E kérdésre bizony egy szóval bajos volna felelni. Legelső különbség a nemesi rend kiváltságos állása s az országnak ebből folyó gyengesége, habár igaz, hogy a nemesi uralom ez időben már sokkal mérsékeltebb volt a paraszttal szemben, mint a megelőző századokban s nem annyira a személy vad üldözésében, mint inkább csak szolgálata és munkája mennél nagyobb felhasználására való törekvésben nyilatkozott. Még jellemzőbb, hogy a főnemesekkel szemben az elszegényedett s tekintélyében alá szállott falusi kis nemes csaknem oly védtelen volt, mint a paraszt s védtelenebb, mint a városi polgár s Bánfy Dénes, Béldi Pál, Kapi György s a Bethlenek, Hallerek, Wesselényiek várainak tömlöczeiben tíz nemesre is találunk, míg városi polgárra egyre is találnánk; megjegyezvén, hogy a nyilvánosság s az úgynevezett közvélemény is, melynek a bűnöket kellett volna ellenőrizni, mint például a vármegyei közgyűlések és a gyakori országgyűlések mind a nemesség kezében volt és hogy e hatalmával gyakran visszaélt.

Csakis a városok piaczain, korcsmáin, vagy a táborok sátor utczáin, ha lehetett egy-egy halovány nyilatkozatát észrevenni a szabad véleménynek, de ezt is egy komor tekintetű úr szétpillantása úgy megsemmisítette, mint a hogy a szél elhordja a szárnyaira kapott pelyhet.

A nemesi uralom kicsapongásaival és korlátlanságával szemben semmit sem tehetett a vármegye, sőt az országgyűlés is felette keveset. Csakis, ha valakire erősen rátámadtak, mint Bánfyra, Béldire, Barcsai Mihályra stb. akkor aztán másod, harmad sorban a kis nemesek üldözése, gyötrése is előhozatott a vádak közt. Még a legtekintélyesebb fejdelmek sem erősködtek ezen a téren. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György oly tekintélyt tudtak gyakorolni, hogy úgyszólva megremegett előttük a legna-

gyobb úr is, de főuraik tömlöczeit nem kutatták azért, hogy egyik, másik szegény nemes embert fogva tartanak; s ha az illető úr máskülönben sok vagyona, helytelen nagyravágyása, vagy túlterjengő hatalma miatt per alá nem került, szabadon űzhette apró zsarnokoskodásait.

Ezeknek a nemesi kinövéseknek a kiváltságosság kertjében csak egy nyesegetője, egy ostorozója volt, az egyházi szószék. Valóban néha oly erős kitöréseket olvasunk az udvar, a főurak bűnei s kicsapongásai ellen, melyek a XIV. és XV. Lajos korabeli udvari papok nagy szónoklataira emlékeztetnek. Néhol példálózva, leplezve, de néha oly híven mutogatva, oly egyenesen czélozgatva, hogy senki sem kétkedik a személyben és tárgyban, a kiről és a miről szó van.

Tofeus Mihály erdélyi püspök, 1663 óta Apafy udvari papja, a mást nyomorgatók ellen egy prædicatiójában így kiált fel:

«Halljátok ezt ti kegyetlen fejedelmek, kegyetlen fejedelemasszonyok, kegyetlen tanácsurak, kegyetlen tanácsasszonyok, kegyetlen hopmesterek, kegyetlen kapitányok, kegyetlen ispánok, vérszopó hóhértermészetű udvarbirák és halljátok-e mindenek, valakik mást ártatlanúl nyomorgattok?» Máshol így szól: «Innen vannak a sok számtalan nyuzó-fosztó tisztek, a kik a szegénységet nyuzni, huzni, vonni meg nem szünnek addig, mint a farao fartatói, palléri, mig magok is el nem vesznek, meg nem halnak». . . .

«És az Istennek itéleti vagyon az mi urainkon, kiknek annyi van, hogy az egerek s az ebek el nem fogaszthatják, mégis jó ízűt addig nem ehetnek, míg a szegény embernek valamiét el nem veszik, tyukját, ludját, malaczát el nem vétetik, s az a legjobb ízű falat». Máskor ismét így menydörög:

«Bizony rámára vonszon az Isten benneteket, ha most nincsen is senki, a ki megbüntessen. Valami rossz alávaló diákokból, tudatlan mendicansokból urakká, nagy emberekké, öt-hat esztendő alatt országbiráivá lésztek, gazdagságot, pénzt, jószágot, köntöst, tisztet, böcsületet annyit ád az Isten, hogy sem magatok, sem más nem reméllette volna; huztok, vontok uratoknak, magatoknak. De meghigyjétek, hogy bizon megítél az úr Isten benneteket, magatok sem élhettek keresményetökkel; maradékotokra sem száll; idő nap előtt elerőtlenedtek, betegesked-

tek, sárgultok, sem ehettek, sem ihattok, az halál kinéz a szemetekből; a mi pedig maradékotokra szállana is, olyan lészen mintha az aspis-kigyó mérgét nyelte volna el!»

Béldi Pált pedig egyenesen a szószékből így támadta meg: «Nem üres a tömlöcze soha diáktól, mestertől, jámbor istenfélő embertől, emberséges nemes emberektől, a sok ügye-fogyott nyomorultaktól, a kiket is oly inségben tart, hogy fél esztendeig is alig volt szabad hozzájok menni, éhel is csakhogy meg nem haltanak.»

Így tett intéseket — mondja Bod Péter *Szent-Polikarpussában* — serkentéseket, lelkökre, cselekedetökre való alkalmaztatásokat. A szólások formái pedig, a melyekkel élt, hathatósak voltanak, mint a vasszegek, érezhetőleg szúrosak. Még most is érzi az olvasó azoknak ösztönző erejöket, hát még mikor szólotta élő nyelvvel az Istennek az a nagy embere. És ez a körülmény amaz idő kornak nagy előnye, t. i. hogy az egyház nagy hatással gyakorolta hatalmát, felbátorította a törvényes hatóságokat és az igazakat, megdöbbentett s visszatérített sokakat a féluton és siettette a gonoszok büntetését.

A XVII. századi társaséletből hiányzott a rokon szellemű és gondolkozású emberek egyesülése. Akkor csak az ugyanazon, vagy legfeljebb rokon mesterségűek egyesültek czéhekké s elég nagy hatalmat is tudtak kifejteni. Egyleti élet, a társulatok élete a szó divatos értelmében — hiányzott s igen ezekkel a szabad vélemény és nyilvánosság; a czéhek élete zárt körben s előre megirt szabályok határai közt mozgott.

Oly értelemben mint ma, ismeretlenek voltak a mulató helyek, vendéglők, kávéházak, casinók, olvasó-termek. Fürdőház az egész Erdélyben, a XVII. század elején csak egy volt, melyet egy olasz állított és rendezett be Fehérvárt, s kinek Báthori Gábor fejedelem privilegiumot adott, hogy másnak Fehérvárt fürdő nyitást nem engedélyez, azért, hogy ő «hazánkban ily hasznos és jeles intézetet állított.» Feltünő, hogy a fürdés szokása s a fürdő-intéze-

tek állítása nem keletről jött hozzánk, hanem egy olasz állította fel a fővárosban az első fürdőintézetet.

Haj és szakáll viselet, kéz és száj mosás naponta többször is, merőben keleti szokás volt; ez utóbbit azonban szükségessé tette az asztali evő eszközök hiányossága, nem elegendősége s az azok használatában való járatlanság. Nagy befolyása volt ez időben a törökségnek a ruház-



31. FŐURI VISELET A XVI SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

kodásra, innen vannak egyfelől a kaftán szabású másfelől a bő és hosszú ruhák; a szőnyegek, kárpitok használata s nemkülönben látjuk a török befolyást a fegyverzeten, a lótenyésztés körül; a lószerszámokon, nyergen, kantáron, kengyelvason, csótáron, zsábrákon stb.

De a mi e kornak, s általában az erdélyi fejedelmi kornak főtulajdonsága, az a *magyarság*. A történeti kiad-

ványokban s különösen a Török-Magyarkori állam okirattár hasábjain már eddig is százakra megy az olyan magyar okiratok száma, melyeket a török nagyvezérek, ministerek, pasák, a tatár kánok, a moldvai és oláhországi vajdák az erdélyi fejedelmeknek hivatalosan írtak.* Ehez hasonló jelenséget sem az Árpádkori fejedelmek, sem a Nagy Lajos, sem Mátyás kora nem képes felmutatni. Zólyomi Miklós, fejedelemség kereső Konstantinápolyból 1673 decz. 1-én azt írja egy Budán lakó török ismerősének: «ha azt akarja, hogy leveleit én is elolvassam és választ is tegyek, *magyarul* írjon nekem.» Mikor pedig valami olasz vagy dalmata kalandor, Zrinyi Miklós a költő fiának adta ki magát, az erdélyiek főként azért nem adtak hitelt neki, hogy *magyarul* nem tudott. Szóval a társasélet oly magyaros s annyira magyar volt, a mennyire csak Erdélyben lehetett, hol is a magyarság legmagasabb tetőpontját épen ez időben érte el. Tisztán magyar társasélet, ugyanis mióta e magyar birodalom fennáll, csakis Erdélyben fejlődött. Csak itt volt társalgási, tanítási, közigazgatási, politikai, egyházi s egyszersmind családi nyelv a magyar. Erdély külön állásának jogosultsága azon is alapul, hogy midőn a nemzetiség és királyság — a magyar birodalom e kettős palladiuma — egymástól különválni volt kénytelen, a magyar nemzetiség bizton menekülhetett Erdély bérczei közé, mert ott nem csak ápolást nyert, de oly fejlődést is ért el, milyent az anyaországban sem fővárosában, sem bármely vidékén soha talán megközelíteni sem tudott.

Magyar volt teljesen a János király és a János Zsigmond királyi udvara s nagy részben az Izabella királyné udvartartása is, magyar legnagyobb részben a Báthoriaké, magyar különösen a Bocskaié, Székely Mózesé, az iktári Bethleneké és magyar teljesen a Rákóczyaké, Barcsaié,

* Kiadatlanokat láttam közelebbről a Béldi-, alcsernátoni Domokos-, b. Bálintitt, gróf Teleki cs. leveles ládáiban.

Kemény Jánosé, Rhédei Ferenczé, Apafyaké, Thökölié. Mit mondjunk a fejedelemasszonyokról, Palocsai Mária, Károlyi Zsuzsánna, Lorántfi Zsuzsánna, Bethlen Druzsiánna, Báthori Zsófia, Szalánczi Erzsébet, Bánfy Ágnes, Kállai Zsuzsánna, Lónyai Anna, Zrinyi Ilona, Bornemisza Anna, bethleni Bethlen Julia, vajjon milyen nyelvű udvart tartottak magok körül? Magyarok voltak a főurak és asszonyok, magyar volt nemcsak az uralkodó egyház nyelve, hanem a római katholikusok és unitariusok egyházi nyelve is, és sem a szász, sem az oláh atyafiak elődei más nyelven nem leveleztek, nem társalkodtak a mi őseinkkel, csak is magyarul. Magyar volt minden miveltebb társadalmi osztályban az érintkezési nyelv. És magyar volt a benső családi nyelv minden nemesnél, minden honoratiornál, lett légyen az magyar, székely, oláh vagy szász. És nemcsak hogy így-úgy tudtak magyarul is valamit, hanem magyarul beszéltek a bölcső gyügyögő nyelvétől kezdve a halottsirató versekig minden időben és minden alkalommal, minden körben és családban. Ugy is gondolkoztak, úgy is éreztek — minden egyéb nyelvnek a használata teljes lehetetlen volt. A magyar főúr, a magyar nemes Erdélyben a XVI. és XVII. században nem beszélt, nem levelezett oláhul vagy szászul, mint a felső magyarországi Pongráczok, Mariássiak, Radvánszkyak, Révayak stb. tótul; a Zrinyiek, Draskovicsok, Erdődiek stb. dél szlávul.

Ezért van azután, hogy Erdélyben nem csak irásra lett alkalmassá a magyar nyelv, mint azt Mindszenti Gábor, Nagy Szabó Ferencz, Kemény János, Haller János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Apor Péter, Mikes Kelemen stb. müveiben, a hátra maradt remek praedicatiókban stb. és a fenn maradt sok ezerre menő levelezésekben láthatjuk, hanem alkalmassá fejlődött a társalgásra, annak százféle árnyalatára, alkalmassá szépen zengő dalokra, balladákra s más költői művekre is. Ilyenekre voltak példák a magyar-

országi részeken is, mert hiszen itt is voltak egyes magyar emberek és asszonyok, egyes helységek, sőt vidékek is, de nem volt központ, nem volt fejedelmi udvar, nem volt központosított társaság; és nemzetiség tekintetében a magyarországi nemes ember a XVI. és XVII. században nem Bécs felé kaczérkodott és sóhajtozott, hanem egész gyönyörűséggel az erdélyi udvaron és környezetén legelteté szemeit s az onnan jövő forrásokból elégítette szomját, melyet megkapó hűséggel rajzolt a költő Zrinyi Miklós II. Rákócy Györgyhöz intézett leveleiben, sőt műveiben is.*

* Mai napig is érzik az erdélyi magyar társas életnek jótékony hatása összes magyarságunkon s ezt minden szabadon gondolkozni tudó s emelkedett gondolkozásu ember elismeri, közéjök számítva Berzsenyit, Kölcseyt, Kazinczyt, Kisfaludy Sándort, de tán senki sem mondta ki Erdély befolyását és jelentőségét a magyarságra oly hatásosan és oly alaposan, mint Széchenyi István, midőn Pesten. 1835 aug. 22-én kelt levelében; gróf Teleki Domokosnak ezt írja: «Erdély tartá fenn eddig nemzetiségünk szellemét leginkább. Erdély hölgye nem szégyellette magyar létét. Erdély fejté ki szebb társalkodás kellemei által eredetünk sajátságait és annyi visszaemlékezések varázsolnak minden hű magyart, ki korcs lenni nem tud, Erdély múlt történeteibe, hogy minden megtiszteltetés, mely onnan jő és magyart illet, kedvesnél csak kedvesebb lehet.» (Lásd: LAKATOS Sámuel: «Ötven év a marosvásárhelyi casinó életéből» czímű munkájának (1886) 53—54. lapjait.) Ily eredményekre vezette a nagy elméjű gróf Széchenyi Istvánt a históriának csak nagy általánosságban való tanulmányozása, csak az egyszerü bepillantás a mult idők nagy pantheonába — de a miket a lángész egyszerre megért, belát, felfog s a mikről oly gyorsan s még is oly biztosan itél, arra tanít minket a történelem utolsó részletekig való kutatása, arra vezetnek a legbehatóbb elemzések s azokat az eredményeket tárja elénkbe a mult nagy épületének minden rejteke.

Azonban sem az erős magyarság, sem a mostaninál sokkal erősebb vallásos érzés nem voltak elég hatalmasok, hogy megszüntessenek egy s más olyan rosz szokásokat, melyeknek gyökere a régi intézményekből táplálkozott; mint pl. szegényeknek, parasztnak úgy, mint nemesnek, önkényes, törvény nélkül való bebörtönöztetése s más efféle viszonyokat, melyek a régi feudalis korszaknak voltak maradványai.

De még az oly bajokat sem szüntette meg a jó magyarság és a nagyobb vallásosság, melyek az emberi gyengeségben lelik magyarázatukat. Az elhibázott lépésnek balkövetkezéseit, a hamis nagyravágyás tehetetlen gyötrelmeit és gyógyíthatatlan kínjait, a hiúság keserű sérelmeit s az égre merészkedő kevélység botlásait nem szünteti meg s nem fordítja jóra sem a jó magyarság, sem az igaz hazafiság s még a mindenható igaz vallásosság sem.

IX.

Mikor Kemény János 1662-ben a nagyszőllősi csatatéren Kucsuk pasa kardcsapásai alatt elhullott s összetapostatott, gróf Csáky István Szepesvárból azt írta Rhédei Ferencznek, hogy: «Barcsai Ákos méltatlan haláláért valakinek lakolni kellett!» Most midőn voltak elegen, kik Bánfy Dénest, ha nem is tartották ártatlannak, de nem tartották halálra méltónak, mintegy figyelő állásba helyezkedtek, hogy vajjon ki fog ezért lakolni? Ki fogja megadni az árát? Hisz még a történetíró sem tagadhatja meg, hogy olykor egy-egy pillanatra, az elkövetett tettek nagy logikájától s a világrend nagy folyamától eltekintve, mintegy az aprózott gondviselés intéző kezét ne lássa egyik vagy másik esemény gyors egymásutánjában. Végre is az utolsó diadal, az utolsó siker a történetben az eszes, a mérsékelt okos embereké.

Alig lehet kétségünk, hogy a lehető röviden vázolt Bánfy tragédiában mindent Teleki Mihály csinált. Ő látta szükségesnek és időszerűnek, ő fogalmazta és alkotta meg a ligát; ő határozta meg az elfogatás idejét, részt vett a végrehajtási terv készítésében, ő irta meg a vádpontokat, ő volt az értelmi szerző és a végrehajtás rendezője, gróf Csáky László csak az utolsó órák kész eszköze volt. És mégis ez időben mintha Teleki nem is léteznék, senki sem beszél róla. Azt hiszi maga a szerencsétlen áldozat s azt beszéli az egész ország: *Béldi csinálta s Csáky végezte be.*

Teleki félre vonult a szinfalak mögé, hogy ha ismét cselekvésre kerül a dolog, mint a jövendő idők végzeményeinek végrehajtója, ismét előtérbe lépjen. Béldi Pál pedig magát nagy tettek végrehajtójának, a haza megmentőjének tartotta. Cicero aligha helyezett több súlyt Catilina leveretésére, mint Béldi Bánfy megsemmisítésére; pártfelei

dicsőítették, Bánfy hívei politikai gyilkossággal vádolták, de ő úgy tekintette, hogy ezek politikai irigyei és már most csakugyan elhitte, hogy ő az első a fejedelem után s kezdte beletalálni magát az *alter-ego* szerepébe. Már a nyár folyamán junius hó 8-án a magyarországi bujdosók fejei Szepesi Pál, Szalay Pál, Bornemisza Mihály, Uri István, Zöldi István, Szabó István, Balog Mihály Uzdi-Szent-Péterről keltezve oly alázatos, hódoló, tisztelgő iratot intéznek hozzá, mintha minden tőle függene. Vejétől Wesselényi Páltól is fordul elő egy levél 1674 decz. 10-ről, melyben ily szavak állanak: «Bánfy úgy hallom Bethlenben mulatja magát, mikor mint leány kérő ott volt, akkor tudom jól tartották,* nem tudom, most micsoda állapotja lehet. Az magyarok, ha az német császár akadt volna az kezökbe is, jobban nem örültek volna mint az ő esetének.» Az ily nyilatkozatok természetesen hizelegtek Béldinek; mert hisz már láttuk, mily csodálatos buzgósággal végzett minden apróbb és nagyobb dolgot a Bánfy catastropha körül. Első volt, ki a *ligát* aláírta, uti tervet készített a csapatok számára, körülményes rendeleteket adott az inventálásra, maga ügyelt fel a legkisebb részletekre, tudósítást kért minduntalan Gyerőfitől, inventáló társától és alvezérétől, az országgyűlésre is a többinél későbbre, úgyszólva csak az utolsó pillanatban érkezett. Azután a Bánfy Dénes jószágain összeszedett 80,000 forint értékű ékszert, arany, ezüst edényeket maga szállította Fogarasba. Örményest a gyergyói, csiki székelyek kirabolván, kapitányukat Sándor Jánost részletes jelentés tételre utasítja, a bűnösöket azaz a kezdőket el is fogatja, szóval fontoskodással határos buzgóságot fejt ki, mintha mind e részlet államérdekű fontos

* Mikor Wesselényi Pál két év előtt feleségűl vette Béldi Pál leányát, a kérő Wesselényi részéről Bánfy Dénes volt s a megkérés Béldi várában Bethlenben volt; minélfogva e levél kissé odiosus, mit még súlyosít az a körűlmény, hogy Béldi körülbelűl a sententia napján kapta.

cselekmény lett volna. Gyakoriak voltak az esetek, hogy zavarban levő felek, hatóságok folyamodtak hozzá s mintegy hozzá fellebezték ügyeiket még a fejedelem elől is. Igy például az történt, hogy a moldvai vajda a brassai ötvösöknek nagy mennyiségű ezüstöt küldött be, hogy neki ezüst edényeket készítsenek. Ezek felvállalták, hozzá is kezdtek, s az előmunkálatokra és az aranyozásra fel is vettek százhusz velenczei aranyat, ekkor a fejedelem eltiltotta a munkát s a kétségbeesett brassai polgámester Czák Dávid, gyarló, simplex elméjű ember lévén, a mint ő maga írja önmagáról, levelével Béldihez folyamodik, hogy tegyen valamit e tilalom megszüntetésére, mert az meg nem állhat; sem az ezüst, sem az aranyok már vissza nem adhatók, ez az erdélyi ötvösöknek becsületbeli dolguk s a vajda fenyegetőzik, hogy a szultánhoz megy panaszra stb., stb. s végre is Béldi adjon tanácsot, hogy ő mit tegyen. Az effélék mind csak nevelték Béldi kevélységét, néha hivatali s főuri hatalmának legszélsőbb határait is túllépi, midőn mint pl. 1675-ben egyszerre csak souverain jogokat kezd gyakorolni, vagy is olyanokat, melyek már akkor is az országgyűlést illették. Ugyanis Béldi Pál megtiltotta, hogy erdélyi ember Moldovába buzát vihessen be s ezáltal a buzával való kereskedést meggátolta, sőt megparancsolta, hogy ha az oláhok ide bejönnek s itt benn megveszik is a gabonát, erdélyi szekérrel be ne szállíthassák, hanem a magok marháján szállítsák.* «Mely miatt az lött, hogy buza venni is mind Havasalföldére esett az oláhság ennek az hazának felette nagy kárára.» Béldinek ez a rendelete nyomasztó hatással volt Háromszék buzatermelőire, de leginkább sujtotta a Kézdivásárhely és Bereczk városának épen e gabona fuvarozásából élő szorgalmatos népét, melynek üzletét teljesen tönkre tette.

* Bethlen Miklósnak Zabolán, 1675 márcz. 29-én kelt s Béldi Pálhoz intézett levelének tartalma szerint. Eredetije Méhesen, gr. Béldi Ákos ltárában.

Ekkor Béldi Bethlen Miklós levele szerint azt izente a kézdivásárhelyieknek és bereczkieknek, hogy ha ezer köböl buzáját ingyen Moldovába szállítják, a rendeletet visszaveszi. Ezek a körülmények lázas állapotba hozták az egész Háromszéket, sőt országszerte bizonyos megdöbbenéssel beszéltek felőle, s azért állott elő az erkölcsök őre, a nehéz pillanatokban örökös jó tanácsadó Bethlen Miklós és intézte dorgáló levelét Béldihez, melyeket így végez: «Én ugyan ezeket így lenni nem hihetem, de ha uram valami vagyon benne, az istenért s maga becsületiért kérem Kdet, remediálja, ne nyissa meg a nyelves emberek száját több-több calumniálkodásra. Azonban ne is tegyen Kd annyi kárt az hazának és hazafiainak, mert tudja Kd aztán kiterjed, elébb megy a gonosz mindnyájunk szomorúságára.»

Olvasva az ilyféle levelek egész halmazát, ismerve Béldinek hiuságra hajlandó természetét s tudva, hogy önmagát tökéletesnek, saját tetteit kifogásolhatatlanoknak tartotta, cseppet sem csodálkozhatunk, főként a kivívott siker után, melyet nagy részben magának tulajdonított — miben igaza is volt — ha még büszkébb és rátartóbb lett, ha páthoszsza még fennebb hangolódott; ha még nagyobbakat mondott s még hangosabban mondta, hogy így meg úgy fogja orvosolni az ország bajait, nyavalyáit, s ha Bánfy Dénes ledöntése után semmit sem tartott lehetetlennek. Persze aztán az udvarok természetes kémei, minden mozdulatára leselkedő ellenségei s vakon követő és hizelkedő, de buta alárendeltjei más-másfelé magyarázták beszédeit, legjobb szándékait is elfacsarták, a hol ő legfennebb reformokról gondolkozott, már lázadást, már felségsértést magyaráztak belőle, s a legtöbbször más értelmet adtak nagy szavainak, mikben néhány főúr barátjával mintegy versenyezni látszott.

Volt abban az időben az erdélyi társaséletben egy osztály — s talán van ez minden országban és minden

időben — melynek tagjai szeretik magokat *mérsékelteknek* nevezni, okosoknak, bölcseknek hiszik, többnyire tudósok, sőt írók és költők is; állítják magukról, hogy sokat gondolkoznak; mindig tele vannak tervekkel, reformokkal, *jószándékokkal*, sok hamis idealismus, sok sentimentalismus, csengő, zengő szónoklat jellemzi őket. Mindenre alkalmas általános tanácsokkal, mindent gyógyító csodaszerekkel bírnak. És még sem mondhatók piaczi charlatánoknak, vagy furfangos éhezőknek, kétségbeesett szerencsevadászoknak; nem, vannak köztük vagyonos nagy birtokú emberek; mivelt, jellemes férfiak is fordulnak meg soraikban, de aztán szőrszál hasogató, örökké kétkedő, lassú gondolkodású, kényelem szerető, nehéz munkát nem kedvelő csendes természetű emberek. Véleményükben soha sincs megállapodás, határozottság; meggyőződésüknek soha sincs zárkőve, tettekre nem tudnak elkészülni, mert soha sem tudnak gyakorlati, életrevaló következtetésekre jutni. Köztük a komoly, tartós egyetértés teljes lehetetlen, mert náluk a vitatkozás örökké nyitva álló végetlen pusztaság, ez pedig a politikában a termékenységnek, az eredményességnek, szóval a sikernek megölője. Ezek azok, kiket bátran lehet egy szóval *akademikus politikusoknak* nevezni. Ezek az emberek a mennyiben idealisták a létező dolgokat, viszonyokat, intézményeket, intézkedéseket szigorúan, de félszegen szokták birálni, mérlegelni; merész összehasonlításokat tettek, a görög, a római állapotokkal és a bibliai történetekkel s még tovább menve hibáztattak, kárhoztattak dolgokat, személyeket, nagy indulatba jöttek, elmérgesedtek, de aztán a tettekig nem jutottak soha. És minthogy szeretik az olcsó tömjént s szeretik, hogy nagy aggodalmaik között piaczi szónoklatokban vagy jó bor, és jó zene mellett kibusulják magokat: nagyon alkalmasak a tömegek felzavarására és a vélemények megrontására. Ők azonban ezzel nem látszanak törődni s ez bűnök. Ha

elvégezték lakodalmi s keresztelői mulatságaikat, quasi re bene gesta, haza oszlanak váraikba s kastélyaikba, s rá sem gondolnak, hogy a tömeg hátuk mögött épen az ő szavaikból, beszédeikből következtetve, harczot, háborut, forradalmat hirdet.

A fejedelem udvarában pedig hire megy, hogy Béldi Pál, Haller János, Bethlen János, Kapi György, Paskó Kristóf, gróf Csáky László és különösen Bethlen Miklós, valóban majd mindenik tudákos, doctrinär politikus — itt, vagy ott együtt voltak s ugyancsak szidták a kormányt, Teleki Mihályt, Bethlen Farkast és Gergelyt, Mikes Kelement, Naláczy Istvánt, Székely Lászlót stb. s mindeniket, a ki hozzájok tartozott. Innen van aztán, hogy mikor ezek az úgynevezett kormánypártiak egymásnak irogatnak, mindenik azt hiszi, hogy ő ellene, az ő élete ellen készül az összeesküvés. De hát ama vendégségekben felszolgáló ifjú legények, bejárók, étekfogók, apródok, pohárnokok, inasok s ezeknek rokonai a kis nemesség mit beszéljen, mikor hallja és megtudja, hogy azok az ország legokosabb nagy urai így és úgy birálták a kormányt, annak tagjait és a fennálló rendszert? azt, hogy: valami készül, maholnap más világ lesz, Teleki uramnak vége, Naláczy uram, Székely László uram aligha bőrüket épen elvihetik, hisz Kapi uram mondta, hogy: *a szegénység zsirjából élnek.* De sőt, sugja utána a másik, még ő nga a fejedelem is bajba kerülhet, *még Zólyomi uram kezébe jut a kormánybot;* ámbár erre azt mondta Haller János uram — szólt közbe egy jól értesült harmadik — hogy: *már minek csinálnánk több bajt, hisz eben gubát cserélnénk, az is csak olyan lenne, mint ez.** Valóban a Béldi Pál forradalma akademikusok forradalma volt. Részesei, kikkel Béldi bizalmas barátságban élt, ezek voltak:

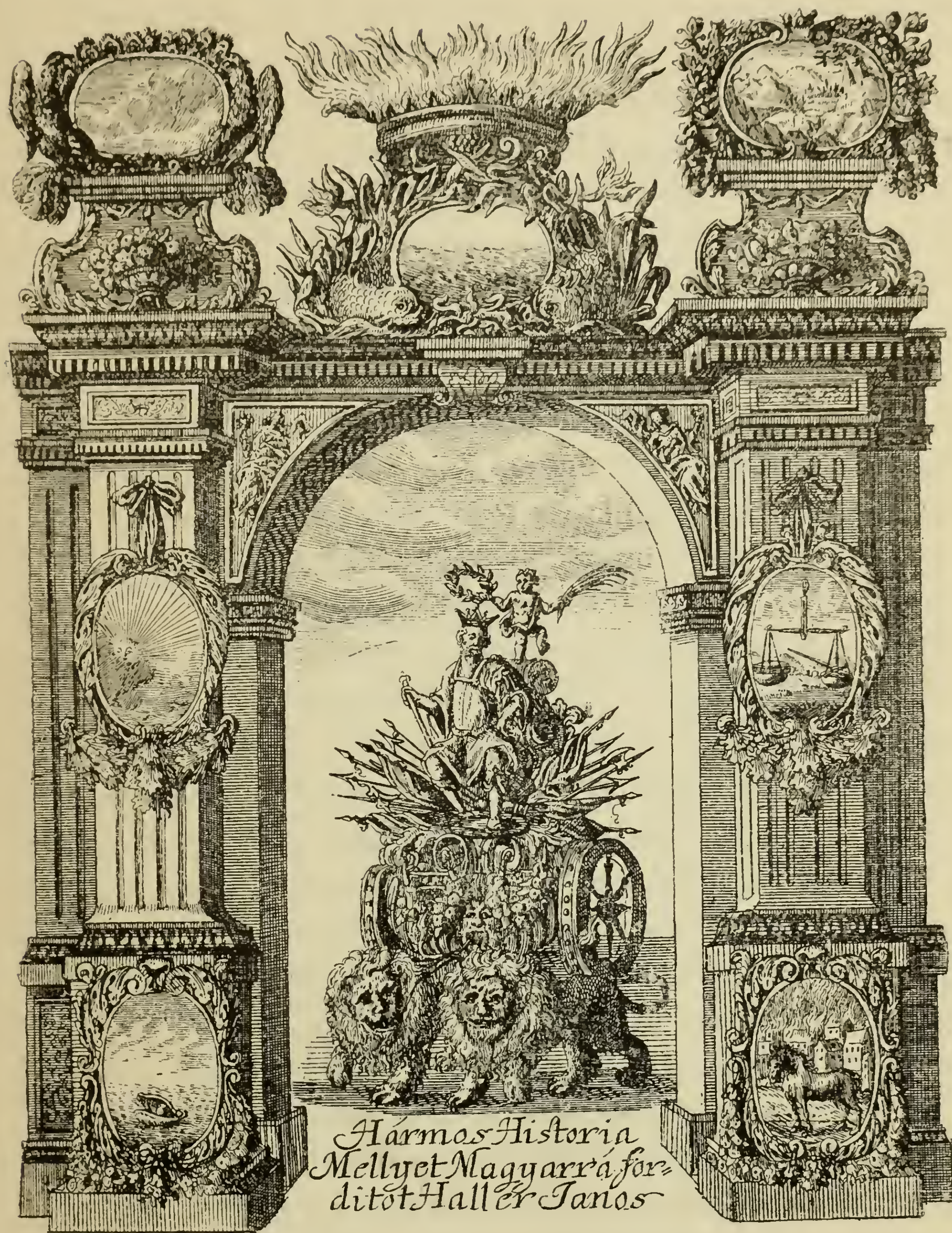
* A dőlt betűvel szedett szavak történeti adatok.

Haller János büszke, de csendes természetű s már ama korban nem fiatal ember, ki szép vagyonnal bírt s független életet élt; Küküllő vármegye főispánja és tanácsúr volt. Mikor a fejedelem 1671-ben országos mustrát hirdetett s Haller meghallotta, hogy a fejedelem maga nem lesz jelen, Telekitől kért tanácsot, hogy oda menjen-e ő, mivel nem tartja illendőnek, hogy főispán személyesen mustráljon, ha a fejedelem nincs jelen. Máskor azt irja Telekinek, hogy ne irjanak Bethlen Miklósnak közös levelet, mert «alig látom illendőnek oly levelet küldenünk, kin mindenikünk subscriptiója legyen.» (1671 szept 17, Szt-Pál)[1] Látható, hogy nagyon figyelt arra, hogy mi illik s mi nem. Mikor a fejedelem beparancsolta udvarhoz, ment tanácsba vagy országgyűlésre, ha pedig nem hivták, nem ment — nem tartotta illendőnek menni — habár tudta, hogy államtanács tartatik s habár oly közel volt is, mint Radnóth Szent-Pálhoz.[2] Különben rendesen kerelő szent-páli várkastélyában vagy gerebenesi udvarházánál ült s néha nyulászattal, legtöbbnyire pedig olvasással töltötte idejét. Nagyon tudós embernek tartották, sok nyelvet értett u. m. a latint, francziát, olaszt s természetes, hogy kortársai közül kivált eszére, tudományára nézve; Bánfy Dénest nem szerette s nem Bethlen Jánost és Miklóst, kikkel különben egy párton volt. Tettek idején kissé félénk s bátortalan; Bánfy Dénes catastrophája idejében, mint a kivel a ligát szintén aláiratták, kissé megszeppent s levelet írt Béldinek, hogy szent-páli kastélyába (a Maros mellett) nehány katonát küldjenek, mert néki csak kilencz, tiz katonája van s hátha Bánfy reá csap! (a Szamos mellől). Békés időben szabad gondolkozású, szabad szájú volt s véleményét baráti körben, komolyan vagy humorral, irásban vagy szóval, bátran s gond nélkül kimondotta. Tudjuk,

1 A gr. Teleki cs. levéltárában számtalan levele van.

2 Kevéssel több egy mértföldnél. Lásd levelét Telekihez 1671 aug. 24.

hogy ő fordította a híres *Hármas Historiát* s ugyancsak a *Türelem paizsát* stb. Béldinek rokona, sógora volt s



32. A «HÁRMAS HISTORIA» CZIMLAPJA.

bizalmasan szoktak beszélgetni s irogatni egymásnak az uralkodó személyekről, a politikáról, a napi életről stb., de mind csak úgy társalgás kedvéért s valóban a ki meg-

ismeri Haller Jánost műveiből s könnyen folyó szép, mondhatni irodalmi nyelven írt elég számos leveléből, melyek ránk maradtak : a világon mindennek gondolhatja, csak nem conspiratornak, tevékeny forradalmárnak, vagy veszedelmes politikusnak, a mivel az Apafy kormány vádolta s a miért évekig tartotta fogva Fogaras várában. Felesége Kornis Kata jószívű matrona, szegények, árvák gyámola annyira, hogy e miatt bajba is került, mert egykor bevádolták, hogy egy kolosvári polgár leánykáját kiigtatta (elszöktette) a városból, s aztán kiderült, hogy egy kolosvári könyvkötő valami felfogadott leánykát tartott, de mérges felesége annyira kinozta, verte, gyötörte, hogy a leányka elbujdosott s egy szekér után mendegélve Gerebenesig ért, hol Haller Jánosné *befogadta háztartásába.*

Csak kevéssel inkább volt a gyakorlati politika embere Bethlen János a jeles történetíró és tudós kanczellár, kivált idősebb korában. Fiatalabb korában elég gyakorlati észjárással feleségül vette Váradi Borbálát, egy mívelt és gazdag kolosvári polgárleányt, sokat áldozott az iskolákra és egyházakra. Élete utolsó éveiben elbetegesedett. Látta, érezte az országban a sok hiányt, telve volt a régi jó idők, a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György korának nagy emlékeivel, dicsérte is a jó és hasznos békét, a régi nagy embereket s meg-meg rótta, birálta a későbbi kor törpe nemzedékét akárhányszor, a mi bizony nem tetszett sem Apafynak, sem Telekinek s még kevésbbé Naláczinak, Székelynek és más apró notabilitásoknak. Fiával Bethlen Miklóssal együtt ördög bútta nyughatatlan embernek tartották az udvarban s a hol lehetett, bántották. De tudományát, nagy tapasztalását, nagy tekintélyét, befolyását nem nélkülözhette az udvar ; s habár a szászokra nagy befolyást gyakorolt s előlegesen csatlakozásra bírta őket valami «jövendő változásokra» nézve, (miért is levelei Béldinél megtaláltatván 9,000 forintot rántottak rajta, illetőleg



HALLER JÁNOS's



eje KORNIS KATA.

özvegyén, mert ő 1678 február 28-án élete 65-ik évében meghalt), de a kanczellárságot haláláig megtartotta. Bethlen János a fejedelmet s a törvényt mélyen tisztelte, hazáját híven szerette s forradalmár, összeesküvő nem volt soha s bűne csak az volt, hogy mint ősrégi családnak elődeihez méltó büszke ivadéka, utálta a hizelkedés által — érdem és tehetség nélkül való — felvergődők csoportját, kimutatta, hogy nem tartozik az udvari csürhe nép közé s véleményét legtöbbször szabadon nyilvánította.

Nem volt ily nagy jelentőségű egyén KAPI GYÖRGY, gazdag tanács úr, Hunyad vármegye főispánja, a gyönyörű BÁNFY ÁGNES[1] férje. Változékony jellemű, zsarnok természetű úr. Különben vig életet szerető, nyilt, zajos házat tartó ember. A Maros partján fekvő Aranyvárának hatalmas ura.[2] Béldivel nagy confraternitásban élt, midőn azonban a sors keze Béldire nehezült, lobogót akart cserélni, mint más pártra menekülni kész róka, de rajta vesztett, megkapták leveleit s elzárták Déva várába. Élete utolsó pillanatában is ingadozó, «szökjék-e, ne szökjék, maradjon-e börtönében vagy meneküljön?» nem tudja, s ott vész nyomorultan, lánczokra verve Déva vára dicstelen tömlöczében. Önállóság nélkül való, minden férfias elhatározásra, cselekvésre képtelen ember, kitől az Apafyénál sokkal gyengébb kormány is bátran nyughatott volna.

Gróf CSÁKY LÁSZLÓ-ról is megemlékezem, ki a Brandenburgi Katalin kedvesének, a magyarországi tárnokmesternek, a Szepesség urának első gróf Csáky Istvánnak második nejétől Perényi Máriától született harmadik és

1 Bánfy Ágnes B. Zsigmond, az országgyűlés elnökének leánya, ki először 1660-ban, 14 éves korában ment férjhez, Barcsai Ákos fejedelemhez; ennek halála után Rhédei Lászlóhoz, s ennek halála után harmadszor Kapi Györgyhöz.

2 A hagyomány beszéli, hogy leányai s valószínűleg a jókedvű harmadik feleség az aranyi vár ablakából integettek és nevettek a Maroson tutajt szállító székely legényeknek, mire ezek el kezdtek nyeríteni, a dühbe jött Kapi csolnakokat küldött a tutajok után, a székelyeket elfogatta s tüzes patkókat veretett sarkukra.

legkisebb fia, kiről édes atyja a családi *zöld-könyvbe* azt jegyezte: «1641-ik esztendőben die 2-a Martii áldott meg Isten bennünket egy fiú magzattal, kit Lászlónak kereszteltettünk. Kinek keresztatyja Pacsot Sándor uram volt, keresztanyja az ő keme felesége. Páter Gosztonyi uram keresztelte.» E fiúval azonban úgy járt atyja, hogy 16—17 éves korában, mint legkisebbet, az ősi fészekbe Nagy-Almásra küldötte Erdélyországba, hol akkor II. Rákóczy György uralkodott. Az ifjú megjelent a fejedelmi udvarnál is, hol igen kedvezőleg fogadták, a mit a Rákóczy gyülölő öreg Csáky sehogy sem szivelt. Annyival inkább, mert László az erdélyi jószágok jövedelméből atyjának semmit sem akart küldeni. Igy szólt a vád.

Az apa Csáky levelet írt, hogy azonnal térjen haza, de a fiú nem engedelmeskedett s a fejedelem pártfogása alá vette az ifjút. Miért aztán Csáky még nagyobb gyülölettel viseltetett mind Rákóczy, mind saját fia iránt, azt beszélte mindenfelé, hogy kitagadja, fűnek-fának szidalmazta, vérárulással vádolta és a családi *zöld-könyvbe*, hol születését beírta volt, oldaljegyzetbe tette: «Ez engemet elárult!» Az ifjú Csáky pedig Rákóczytól Barcsai Ákoshoz s ennek pusztultával Kemény Jánoshoz csatlakozott, ki aztán 1661-ben édes atyjával ki is békítette, de az öreg azt írta Kemény Jánosnak: «Csáky Lászlótól Ngd méltóságos interpositióját tekintve nem vonszom meg atyaságomat, de igazán irom Ngdnak, *nem akarok neki hinni*, igen megismertette velem magát.» Egy év mulva már fiának neje, Kálnoki Éva is Szepesvárott van s fioknak GÁBOR-nak születését 1662 máj. 1-én még az öreg Csáky írja be a zöld-könyvbe. (Tehát gróf Csáky László már 20 éves korában megházasodott.) Mennyiben volt hibás, vagy bűnös atyjával szemben, bajos volna kimutatni, de az bizonyos, hogy soha sem volt megbizható, s egész életében változékony jellemű, kaland hajhászó, léha ember volt s bár a

szerencse sokszor mosolygott feléje, könnyelmű tékozló természete miatt mindig csak a szerencsevadászok közé tartozott. Béldi barátai közé főként az által került, hogy bár nem volt vallásos ember, nagy katholikusra játszotta magát s nem állhatta az erősen kalvinista kormányzást, és még az által, hogy a gőgös Bánffy Dénes igen is otromba módon sértette meg s ellenségei közé kergette,* végre az a körülmény is az ellenzék körébe vitte, hogy valamint atyjában és nagyatyjában, úgy benne is jelentkezett a trónkeresői szenvedély, de csak oly eredménytelenül, mint őseinél.

Paskó Kristóf is, költő és történész, megírta az 1657. évi lengyel hadjárat, a tatár rabság és Nagyvárad elvesztése — 1660 — történetét versekben, mely munkáját 1663-ban ki is nyomatta, Bihar vármegyéből származott Erdélybe és Sorostélyon lakott, melyet neki Apafy fejedelem inscribált. Felesége volt Szalánczi Krisztina, Sz. István leánya. Később Teleki impetrálta Sorostélyt, lefizetvén Paskónak az inscriptionalis összeget, ez alkalommal összevesztek s aztán egymást soha többé jó szemmel nem nézték. Szó kimondó, csipős nyelvű, de állandóságot nem kedvelő, kóbor természetű ember volt. Apafy maga kedvelte és sokszor küldte a török udvarhoz. Neve 1657 óta a szereplő emberek közt sokszor fordul elő, de azután Béldivel a török földre szalad s ott gróf Csákyval czimborál ennek javára, minden eredmény nélkül; Bethlen Miklós azt írja, hogy elszegényedve 1685-ben Sárospatakon halt meg.

Domokos Tamás háromszéki előkelő nemes ember, jó kedvű, tréfás czimbora, ki már a tatár rabságban is együtt volt Béldi Pállal s onnan kiszabadulását is neki köszönheté, mint a Teleki levéltár legújabban felfedezett adatai

* Mondják, hogy egyszer egy pár inasával a bonczidai erdőkben vadászott s Bánfy sokadmagával körül vette s erőszakkal bevitette bonczidai udvarházába az akkor Erdélyben egyetlen grófot.

mutatják; sokáig kitartó hű társa Béldinek, de utoljára gróf Csáky őt is belevonta intrikáiba. Hű barátai voltak még Cserei János, Cserei György, Lázár István Csikszék főkirálybirája, ki még 1671-ben Teleki Mihályhoz intézett levelei szerint nem igen kedveli Béldi Pált, de 1677-ben úgy látszik teljesen hozzá csatlakozik s a Béldi barátság miatt kerül rabságba, melyben el is pusztul. Ide tartoznak Kálnoki Kristóf és unokaöcscse Bálint, Dániel István, Keresztesi Sámuel (Keresztesi Ferencz és Béldi Anna fia), Belényi Zsigmond, továbbá Apor Lázár, Bialis Olasz Ferencz, Mihács Mihály háromszéki viczekirálybiró stb.

De ne vágjunk a történeti fejlődés elibe s lássuk, mint alakultak a viszonyok. A megelőző eseményekből még csak egy episodot akarok említeni, t. i. az 1675-ik évi fehérvári országgyűlést, melynek részletes leírását adja Bethlen Miklós, habár nem teljesen megnyugtatólag. Béldi népszerűségének s hatalmának tetőpontján — midőn már Bánfy rút halálának véres emlékeit kezdték feledni s csak arra gondoltak, hogy a kevély oligarchát egy hős hazafi legyőzte, kit a fejedelem ama napokban *édes bátyjának* nevezett — egyszerre csak kezdte veszíteni személyének varázsát s mintha valami titkos bűvös kéz hintené ellene az ármány magvait, mindenki, mindenfelől csak el kezdett rosszat beszélni ellene. A vármegye gyűléseken kezdtek felszólalni zsarnokoskodásai ellen, majd a maga helyén elé fogom sorolni a vád pontokat, melyeket ellene leginkább hangsúlyoztak, legerősebben zúgott Küküllő vármegye s Haller Pál furiált leginkább s valami nemes ember elzáratása miatt Bethlen János is megharagudott rá. Valószínűleg olaj volt a tűzre az ifjú Petki János folyamodása is, habár abból nem nagy dolgot csináltak. Elég az hozzá, a fehérvári gyűlésen (1675), mint a jég zápor hullott rá a támadó oratio. Bethlen Miklós hozzá megy s kérdi: hát ez mia bátya? «Ugy látszik most ellenem készült a liga,

mint tavaly Bánfy ellen!» felelt Béldi. Bethlen aztán Telekihez fordult felvilágosításért. Teleki azt mondá, én semmit se tudok róla, de menj, csitítsd le legelőbb apádat, mert nem tudjuk, mi lelte. Bethlen Miklós csakugyan beszélt atyjával s megnyugtatta, azután lecsendesítette a rendeket s megegyeztek, hogy a főuri erőszakosságok meggátlására törvényczikket hozzanak. Ennek elkészítésére Sárpataki Márton ítélőmestert, Nemes Jánost, Bethlen Miklóst s egy szász urat küldtek ki. Kiknek munkálatát a gyűlésben Bethlen Miklós olvasta fel általánosan el is fogadták. A felizgatott kedélyek lecsillapodtak s mondhatni Béldi irányában is látszólag megnyugodtak. A sértés Béldire nézve abban állott, hogy országszerte mindenki azt beszélte, hogy ez a törvényczikk ellene hozatott.

De az a láthatatlan titkos elme és kéz — vagy netalán társaság — mely az egész zürzavart Béldi ellen rendezte, nem volt teljesen megelégedve s most egyet fordítván a dolgon, így kezdtek suttogni: «Lám Béldit most még jobban megfenyíthéttük s zabolázhattuk volna, de titkos s vele mindenben egyetértő kedves barátja Bethlen Miklós ugyancsak felkelt mellette s bölcs törvényczikkével meg is mentette». Azt is beszélték, hogy Bethlen Jánosnak Béldi ellen való támadása csak színlés volt. Ezek következtében aztán az a bizonyos udvari párt — Naláczi István, Székely László, Bethlen Gergely, Mikes Kelemen, Daczó János — még is csak felbátorodott, látván az országgyűlésen, hogy van elég ember, a ki Béldit nem szereti.

És e pontig érkezve, lehetetlen kikerülni, hogy egy pár szót Teleki Mihályról ne szóljunk. Az erdélyi történetirás egész a legújabb korig, a nemzedékről-nemzedékre szálló hagyományok-, az első rangú krónikások Bethlen Miklós és különösen Cserei Mihály mind azt beszélik, hogy Bánfy Dénes és Béldi Pál megbuktatásában a főmester, azaz az előre kidolgozott tervek szerint működő intrikus,

a becsalogató madárka s a maga czéljai keresztül vitele végett e nagy embereket egyenesen feláldozó — sőt az egyiket vérpadra taszító — és a másikat a száműzetésbe erőszakoló kegyetlen, zsarnok Teleki Mihály volt.[1] *Ily következtetést az okiratok tanulmányozása nem eredményez.* Ezeknél fogva azt tanítani, hogy: Bánfy Dénes és Béldi Pál teljesen ártatlan, Teleki Mihály az egyedülvaló gonosz, *nem felelne meg a történelmi igazságnak.*

De térjünk vissza tárgyunkhoz.

«Ez időben — az 1676-ik év elején — a fejedelmi udvarban csodálatos hírek kerengettek egy összeesküvésről» — írja Szilágyi Sándor a *Vértanuk* 317 lapján — «melynek Béldi a feje, de esze, pennája, kardja, mindene Bethlen Miklós.» E főtétel mellett aztán terjesztettek mindenféle kalandos meséket, pl. hogy Bethlen Miklós egy alkalommal a kománai berekben harmincz lovassal lesben is állt, hogy az ott átutazó fejedelmet kiséretével együtt felkonczolja stb. stb. Ugy látszik e hírek épen azoktól származtak, kik az udvarban Teleki hívei, komái voltak, Naláczi Istvántól, Székely Lászlótól.[2] Cserei is erre czéloz, midőn 88. lapján írja: «Teleki Mihály Béldi Pál ellen is megcsinálta némely uraknak az elméjét, reávevé azokat, hogy a fejedelem előtt deferálnák, *ő is minden igyekezetéből toldani fogja.*» Mondják, hogy a fejedelem annyira fel volt izgatva, ingerelve, hogy midőn egyszer a holdvilági erdőben (Erzsébetváros tőszomszédságában) vadászatot tartott, az ott jelenlévő Bethlen Miklóst, atyjával a kanczellárral együtt meg akarta fogatni; de elhalasztották, mert féltek, «hogy Béldit hessegetik el vele, holott az a nagyobb és szükségesebb vad.» Igy beszélnek a krónikások.

Érdekes körülmény, hogy e vélemény csak azóta kezd gyöngülni s illetőleg változni, a mióta a gróf Teleki család levéltárát a szakemberek előtt részben megnyitotta.

2 Bethlen M. Önéletirása. 1. 143. l.

X.

Béldin és társain, s az udvari embereken bizonyos idegesség mutatkozik 1676 elején. Béldi már januárban elhagyja téli fészkét Bodolát és Uzont s künn járkál Bodonban, Komlódon és Bethlenben. Bethlen János is bár nagyon beteges, ide-oda utazik, Kapi szintén. Gróf Csáky meg épen nagy kirándulásokat tesz Kővárba, Nagy-Bányára. Csak Bethlen Miklós ül otthon Bethlen-Szent-Miklóson. Teleki az udvartól jó távol Kővárban időzik, nagy vendégségeket csap a kuruczokkal, mintha a világban s az országban a legártatlanabb béke és csendesség uralkodnék, nem mutat semmi aggodalmat.

Csak gróf Csáky Lászlónak van egy Nagy-Bányáról 1676 jan. 16-án kelt levele, mely némi politikai czélokra enged következtetni, írván Béldinek: «Kd levelét Komlódról vettem Kővárban és Kddel de necesse kell beszélnem, úgy az közönséges, mint magános dolgaira nézve. Bizony új dolgokat és csudára méltókat hall Kd.» Kérdi, mikor lesz Bethlenben, mert odamegy hozzá. Ez — mondom — az egyetlen gyanus levél, azaz olyan, mely valami vihart vagy legalább mozgalmat sejtet. Az udvari párt részén is látszólag semmi nesz, semmi zaj az év első három hónapjában, míg aztán ápril első napjaiban egyszerre megindul a leghangosabban beszélő titkos levelezés.

Aprilis 5-én Naláczi István-, és Székely Lászlónak Fogarasból Kővárba Teleki Mihályhoz intézett *együttes levele* így szól:

«Édes komám uram! A dolog késedelmet nem kívánván, az Kd levelére és egyéb dolgokról most nem írhatván, akarók Kdnek értésére adni, hogy az nyughatatlan, Isten nélkül való elmék újabb praktikát forralván ellenünk, veszedelmünkre igyekeznek és kígyó módra követ fújnak ellenünk. Kivel is igen sietnek, mivel az időt rövidnek tartják;

egynéhányunk életét tették fel, úgy a fejedelmét is. Bizonyos jó akaróink megértvén az dolgot, postán küldték ide hozzánk, az Istenért kérve bennünket, megelőzésivel ne múlassunk, mert bizony periculum in mora, *hanem Kdet postán hivassuk be* és præveniáljuk az dolgot. Kdet azért az Istenért kérjük, siessen bejőni, magára vigyázván az úton. Én is e jövő héten haza akarok vala menni, de azok az jó akaróink nem engedik, *míg az dolgon által nem esünk.*

Mi. uram, az míg Kd ide nem jő, semmit nem mozgunk. Isten idehozván Kdet, a kiket concernál az dolog, Kd egyező tetszéséből össze kell convocálnunk és a mire Isten segít bennünket, úgy kell hozzá fognunk. Ezt tréfának ne vélje Kd, mert igen elcsinálták ellenünk az emberek elméjét, csak az alkalmatosságtól várnak. Háza népét, cselédjét hagyja el Kd inkább most és maga siessen bejőni. Isten hozza Kdet. Kd szolgái Naláczi István, Székely László.»

E levél tehát az első hír a Béldi-mozgalomról. Első levélnek elég hatásosan van írva, jőjön Teleki az Istenért, életünkre törnek, vigyázzon magára! stb. Öt nap mulva, ápril 10-én Naláczi ismét ír Telekinek: «Édes komám uram, siessen bejőni, mert már az dolog közönséges, Daczó János is benne lévén, maga kiadta magát, t. i. követet küldtek ő keméhez, már ő ngának is vagyon hírével.»

Tovább ez áll: «Szuhai Mátyás uram beteg, nem szereti az itt való aërt. Isten idehozván Kdet is, bizon édes komám uram az előttünk való tüzet kell elsőbben megoltanunk; lator compania az. *Immár egy embernek minden készületi megvagyon a fejedelemséghez.*» April 11-én Segesvárt kel Mikes Kelemen levele Bethlen Gergelyhez, ebben ez áll: «Várjon meg Kd kedves öcsém, holnap vagy hétfőn ott leszek, menjünk együtt, de ha addig a posta elmegy, siettetnék bejőni Teleki uramat, hütömre félő, hogy nyulat bokrostól ne ugrassanak.» Másnap ápril 12-én maga Mikes Kelemen így ír Telekihez: «Csak harmadnap előtt írtam, de itt utamban találván Kd postáját, én uram Kdet kevés szóval arra kérem ne késsék bejőni; mi gonosz, az ördög az, ki ellene nem áll. Csak Kd jőjön,

én is compareálok, csak Kd parancsoljon, Kd gratiájába ajánlom magamat.»

A következő napról ismét a kettős aláírású levél indul Fogarasból Kővárra:

«Kd levelét az inclusákkal együtt vettük, mivel immár ennekelőtte való levelünkben az ide való jövetel felől írtunk Kdnek, minden dolgokat hagyunk Kddel való szemben lételünkre. Az uraknak közönségesen irattunk, hogy 23. præsentisre ide jőjenek, mindazáltal Bánfy Zsigmond uramnak, Kapi uramnak, Rhédei úrnak, s Bethlen Farkas úrnak úgy irattuk az commissiókat, mint Kdnek, 21-re, hogy az dolgokról addig beszélhessünk egymás között. Urunk is alig várná Kd idejövetelét. Hanem siessen Kd s az útban magára vigyázzon Kd. Urunknak hármas búsulása vagyon, magának ő ngának a torka fáj, s az kisasszonyt is az hideg leli s az harmadik ez a dolog. Igazán most van az, hogy a ligából caligát akarnak csinálni az emberek. Úgy látszik, az jóért gonoszszal akarnak fizetni. Wesselényi Pálnak megirattuk urunk neve alatt, hogy be ne jőjön mindaddig, míg más nem megyen helyébe.»

Végre ápril 16-án ismét ír a két úr Telekihez:

«Kd levelét vettük, három rendbeli postáink is vannak Kdnél, elhiszszük, már azok Kdet Kővár felé keresik. Merre s hol legyen félelmes, arról nem szükséges Kdet tudósítanunk, mert azon általjött már Kd, mint az czigány az menyországon. Az ide való jövetelét penig Kd ne halaszsza, hanem mennél hamarább jőjjön ide s jó volna, ha Kercsesora felé jöhetne Kd, itt Fogaras földén fel. Egyéb dolgokat hagyunk Kddel való szembenlételünkre. Urunk ő nga váltig várja Kdet. Ezek után Istennek áldását kívánjuk Kdre. Váltig bánnók, ha az postáktól küldött leveleink más ember kezéhez akadnának. P. S. Bethlen Farkas, Mikes uram, Daczó uram is itt vannak. Nemes János uram is idejön ma.»

Tehát, a mint látjuk, Telekit addig hivogatták, míg kimozdult s útjában Szent-Péterről vagy Sorostélyból levelet ír Bethlen Miklós kedves barátjához, hogy ő róla tanácsot tartottak, végezést végeztek, hogy megöljék, hanem Istenre s egymáshoz való kötelességükre kéri, tudósítsa őt, miben áll a dolog.

«Én irám — mondja Bethlen M. Önéletirása I. köt. 451. lapon — hogy: én bizony semmit sem tudok, a mint hogy nem is tudtam, nem is lehetett semmit tudni, a mint a dolog vége megmutatja. Bethlen Gergely, Daczó,

Mikes, Székely László tojománya volt az egész.» Vajjon Bethlennek van-e igaza a dolog alapjában, ki az egész forradalmat emez urak találmányának mondja, vagy valóságos-e az udvari emberek megrettenése egy *Béldi-Bethlen* forradalom hirétől; s vajjon Teleki csakugyan olyan ártatlan-e e viharos hírek keletkezésében?

Mert e fokozatosan emelkedő levelek szerint az ügynek oly képe van, hogy Teleki csendes kővári magányában tölti a telet, míg amazok ott Bethlenben-e, Bodolán-e vagy Bethlen-Szent-Miklóson vagy akárhol conspirálnak, a fejedelem, Teleki s az udvaronczok életére törnek. Egyik teljesen kész a fejedelemségre. Ezt megtudják a jó barátok Mikes Kelemen, Bethlen Gergely, Daczó s még Nemes János is, besugják az udvarnál Naláczinak, Székelynek s ezek után úgy ébresztik fel a csendes téli álmodozások közt pihenő Telekit. Vagy pedig Csereinek van-e igaza, ki azt írja: Teleki már elhatározta volt, hogy Béldit és Bethlen Miklóst félre kell állítani az útból? Hogy előre úgy ki lett volna számítva az elfogatás, rabul tartás, reversalis mellett szabadon bocsátás, a mint azt a könyvek beszélik, teljességgel nem valószinű.

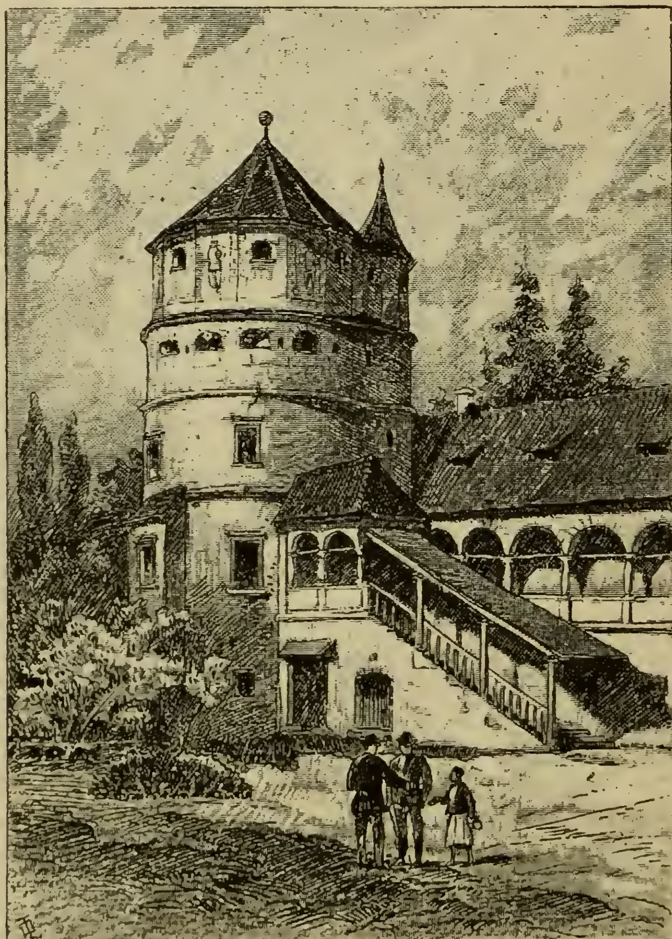
Azok, a kik Béldi bukásából anyagi hasznot reméltek, mint Bethlen Gergely Bethlen várát és tartozékait, Mikes Kelemen a háromszéki birtokokat, Daczó János Czikmántort stb., sürgették és megrémítették az udvaronczokat, kik bőrüket féltették s ezek együtt azt hitték, hogy szavukra a fejedelem azonnal fejüket véteti a praetendált és előállított conspiratoroknak s Teleki is velük fogja sürgetni az executiót, de úgy látszik, hogy ezuttal mind Telekinek, mind a fejedelemnek váratlan kételyei támadtak s materiális bizonyítványokat sürgettek mind Daczó uramtól, mind a Bethlen uraktól. Végre is elfogatásuk elhatároztatott. A mint fennebb is láttuk, april 23-ra összehívták az ország tanácsot s bizalmas benső barátokat elő-

leges tanácskozás végett, april 21-re. Össze is gyültek mind s Bethlen Miklóst is behivták a fejedelem nevével, «úgy jőjjön — irták neki — hogy egy ideig nem tér házához, a fejedelem valahová küldeni akarja.» Bethlen Miklós vigan ment Fogaras felé, magát már követnek nézte Varsóban, vagy Párisban s még csak álmodni sem álmodta a következendőket. Megérkezésük napján ápril 23-án mindketten a fejedelmi ebédhez hivattak.

«Apafy szokatlanul komor volt. Mellette ült jobbfelől Béldi, de hozzá a fejedelem az egy pohárköszöntésen kívül egy szót sem szóllott.» «Embert mordabbul nézni soha sem láttam — írja Bethlen Miklós — mint a fejedelem. Keveset s hamar evénk, a fejedelem felkele s beméne a maga házába, csak azon mord és hallgató ábrázattal. Béldi csakhamar térdet hajta s kijövénk. Béldi észrevette, hogy bizon haragszik reá, mert épen mellette ült, mint első vendég jobbra ; vele szemben a fejedelemtől balra, Bethlen Gergely ült s a fejedelem csak ezzel a szomszédjával beszélt. Kijövén a fejedelem elől, Béldi mene a szállására, a mint a belső várba kívülről bemennek a jobb kéz felől eső kerek bástyába. Én menék Telekihez, ki a belső kapu felett való felső szobákat bírja vala. Még asztalnál űl vala, mind ő, mind a munkában conscius vendégei jobban tudták personájukat agálni, mint a fejedelem. Legkisebb gonoszt sem tudék észrevenni, úgy tractáltak, mint az előtt és ott töltém az időt egy darabig. Aztán ki akarván menni szállásomra, gondolám, hogy Béldit megudvarlom, minthogy rég nem láttam volt s majd vacsorára szállásomra megyek.» «Oda menék és nagy kábulva találom, de mégis semmi derék dolgot elő nem hoza ; diffidált-e nékem is, vagy hogy olyan extremitástól nem félt, akármi, elég az, lők ott egy keveset és aztán kimenék a szállásomra s este felé lévén, hat órakor vacsorálni ülék. És szintén bárány czímert salátával eszem vala. Ihól jön Daczó János, Paskó Kristóf be a házba s mondják, hogy magános, különös beszédjök vagyon velem. Menék a kis oldalkamrába vélek s mondanák igen szomorú s majd könyező orczával : a fejedelem Kdnek azt parancsolja, hogy Kd Fogarasból addig el ne menjen, mig bizonyos dolgairól a tanácsnak számot nem ád. Én felelém : semmi számadásra való dolgomat nem tudom, de jó szívvel számot adok mindenről, csak értsem, micsoda. Mondának : mi nem tudjuk, az urak megmondják. Ezzel elmenének.»* «Kikésérém őket a

* Az önéletirás, hol e részletek vannak, 30 évvel később készült az események után s nem teljesen hű, mert az alább közlendő egykorú levél szerint a két úr az itt közlött szavaknál sokkal többet mondott.

pitvar ajtóig és vissza menék, senkinek semmit se szólván. Leülék az asztalhoz és az elhagyott bárányczímer darabot enni kezdém, kinálván a gazdákat is, hogy egyenek. Két-három falatot sem ehetém, hát nagy zergéssel-tumultussal 100 vagy 150 német s magyar gyalog körűl veszi a házat ; ajtót, ablakot eláll. Lármája esik cselédnek, Gyulai Tamás gazdának s mindennek : mi dolog ? mi dolog ? Én mondám nekik : semmi egyéb, hanem csak engem fognak meg, ti ne féljetek. Azonban bejőve a fejedelem német gyalogi kapitányja s mondja németűl ne-



33. KERESD.

kem : menjek be a várba, mert az az ordere, rab vagyok. Én mondám : immár akár csak a vacsorát végezzem. Felele : Nem lehet, menjünk el. Kérék én egy pohár bort, köszöném az gazdára : Isten Kdhez Gyulai úr és jó éjszakát. Ő szegény elbámulva mond : ez a nemesi szabadság ? Megivám, felkelék, bevezetének nagy sereggel, lármával a várba s tevének a vicekapitány házába. Cserei János emberséges ember vala ez, és lakása épen Teleki szállása alatt vala. Béldit is az alatt arestálák maga szállásán. Ez lőn 23. Aprilis anno 1676, estve 7—8 óra

közt. Nekem ekkor se jót, se több roszszat nem mondának. Cserei kinála vacsorával s evém, ágyat is vettete, melyben 12 óráig semmit, de azután jól aludtam viradtig Isten csuda kegyelméből. Kérém másnap Csereit: szóljon én szómmal az urakkal, hadd lehessek szemben vélek, jelentsék meg, mivel vádoltatom, hadd tudjam mivel menteni magamat. Mondá az már emlitett kománai berekben való leselkedésemet, melyen én mint oly csodálatos hazugságon elfakadék nevetve, de parola alatt mondá, hogy az uraknak elő ne hozzam, mert nagy titok és ő elveszne miatta. Teleki, Kapi, Rhédei azt mondták a fejedelemtől féltökben, nem lehetnek nyilván szemben velem, hanem a Cserei szállása pitvarába szolga nélkül lejőnek és ott beszélnek velem. De nékem semmi realitást nem mondának sem vétkemről, sem szabadulásomról, hanem hogy ők azon lesznek, hogy megszabadítsanak. Azonban intettek, kényszergettek arra: adjam ki Béldi dolgait. Én mondám: bizony én semmi dolgát nem tudom, a minthogy nem is tudtam, nem is volt, mint aztán megvilágosodott. Rövid volt a beszéd.»

«Az atyámnak (Bethlen János kancellárnak) Gyulafi László által izentek arestumot Keresdre, mely ez volt: házánál üljön, senkinek levelet ne írjon, sem senkitől ne vegyen. Idegen embert ne admittállion, köszönje betegségének, hogy várba nem viszik fogva. Azt izente a fejedelemnek: nem csak nem kérem a gratiát, hanem az Isten ő ngát soha meg ne áldja, ha törvénynyel nem persequálja és ha bűnös lészen, fejét nem véteti. Istenfélő emberek voltak a vádlók — zárja Bethlen az elfogatás történetét — olyan beteg volt az atyám, hogy egyet sem léphetett, sem állhatott, sem fekhetett a vízkórság miatt, örökké csak székben kellett ülni és alunni egynehány esztendeig.»

A történeti munkákban olyan szépen van elbeszélve, hogy mily sima egymásutánban folyt le ez a fogarasi rabság, hogy előre el volt határozva az ijesztő befogatás, aztán a vasra verés, mint ijesztés s végre a reversalis adatás stb. és hogy volt halálos veszedelem is, de a drága, okos fejedelemné elcsinálta, vissza parancsolta, s míg az ő gyűrűs pecsétét nem mutatják, megtiltotta. Valószinű, hogy a fejedelem ismert hiszékenysége mellett is nehezen vette reá magát, hogy a két urat elfogassa s még az utolsó pillanatban is az ebédre hivást tán maga kivánta, hogy még egyszer szemtől-szembe nézhessen *az életére törőkkel*, mintha nehezére esett volna, hogy ily kitünő alattvalóit ellenségei táborába kergesse s tán remélte, hogy lelkiis-

merete megnyugtatására majd talál bennök valami hibát. Az ebéd olyan komoran végződvén s az urak még esti 7—8 óráig szabadon hagyatván s Bethlen és tán Béldi is még előre meg is intetvén, a rendezők remélték, hogy tán felszólal a két úr, tán menekülést kisértenek meg, szóval valamikép tán compromittálják magokat, de mind ez nem történt s a két áldozat valóban a legszabatosabban viselte magát. Sőt, a mint látni fogjuk, később is teljes alázatossággal tűrték sorsukat. A fejedelem és a fejedelemasszony hiába sürgették a vádul felsorolt tények bizonyítványait s végre is a bizonyítványok hiánya s az alázatos magaviselet, habár reversalis mellett is, a szabaduláshoz vezetett.

A mi ez ügyben a fejedelemasszony szerepét illeti, Bornemisza Anna nem volt álmodozó idealista, ki csak olykor-olykor s csak a válságos pillanatban ébredezzék a gyakorlati életre s mindannyiszor kettévágja a legfontosabb állami intézkedéseket. Ez mind csak afféle jámbor udvarköri mese. Az udvaroknál mindig szokás ilyen vészmentő, védangyali szereppel ruházni fel egy-egy személyt a dinastiából, egyszer a feleség, máskor a hajadon leány vagy a mátka, vagy az anya (az oroszoknál), vagy a trónörökös (az angoloknál), sőt még kiváló híres maitresseknek is jut ez a szerep (a francziáknál). Így jött nálunk divatba Bornemisza Anna glorificatiója a sok botlást elkövető Apafyval szemben. Holott Bornemisza Anna húsból és vérből álló, erényekkel és bűnökkel, érzelmekkel és szenvedélyekkel felruházott asszony és földi fejedelemné volt s oly okos és befolyásos uralkodó társ, a kinek híre nélkül még kisebb dolgok sem történtek, nem hogy Bánfy Dénes, Béldi Pál, Bethlen Miklós vagy Barcsai Mihály stb. halálra ítéltetése. Ha valakit fejedelemkereséssel vádoltak, arra bizony ő is épen úgy megharagudott, mint férje, s bizonynyal a Béldiék fogságában sem tulajdonítható neki más szerep, mint a mennyit egy eszes, okos és habár gyenge, de

nem rossz aszszonytól s egy ildomos fejedelemnétől várni lehet.[1]

A két úr fogva volt s már csak a szabaduláson jártatta eszét. Bethlen Miklós a befogatás után harmadnappal a következő folyamodást nyujtotta be a kormányhoz:

«Édes bizodalmas uraim! Gyakor[2] busításomról Kegteket bizodalmasan követem, a kéntelenség viszen arra. Daczó János és Paskó Kristóf uramék nekem az mü kegyelmes urunk ő nga izenetit tegnapelőtt ilyen szókkal mondák meg, hogy: *Béldi urammal együtt én az ő nga méltóságára és úri renden való hívei életeknek elfogyasztására igyekeztem volna, melyről intercipiált levél is volna.*[3] Mind várám tegnap, hogy vagy Ketekkel való szemben létel, vagy ha kívánságom szerint Daczó és Paskó uramék ide bocsáttatnak vala, annak az rövid izenetnek bővebb magyarázatját vehessem, mert én ezen érteni nem tudok. Mert az mi az ő nga méltósága ellen való igyekezetemet nézi, ha abba vétkem vagyon, bár az Isten irgalmas színét soha se lássam. Az mi az urak életét nézi, ezt egyébre nem érthetem, hanem Bánfy Dénesre, mert én, úgy boldogítson Isten, soha újabb dolgot annál nem tudok, nem is hallottam, annál inkább benne nem forogtam; ha penig a Bánfy Dénes dolga kezd fenn forogni, abban maga Ketek tudja, hányadik voltam én. Evictorra Ketekre foghatok a *liga* szerint.» De azt hiszi, az udvarhelyszéki főkapitányságért vannak irigyei, tehát arról lemond s Béldivel semmi szorosabb összeköttetésbe nem áll. «Erdélyben semmi tisztre nem vágyom; székely tisztet penig resolutus vagyok, hogy soha sem viselek, ha ugyan rajtam hagyni akarnák is. Mert én boldog ember volnék ma, ha az a rosz tiszt a nyakamban nem volt volna, sem Bánfy, sem Béldi miatt nem busulnék, az mely kigyó már kétszer megmart, ha nem vennék is el az én keblemből, kihajíttanám. Továbbá uram — végzi kérelmét Bethlen — ha nem elég az egykori hütöm, noha bizony igen keserves, mert Isten és emberek előtt tiszta lelki ismeretet akartam viselni, eskessenek meg újabban az ő ngok hűségére, bocsássanak házamhoz az eke talpa mellé, a több jámborokkal együtt hadd éljek ebben az hazában, stb. Kegtek rabszolgája B. M.»[4]

Az urak pedig, a kik elfogatták, mindent elkövettek,

[1] Természetes, hogy míg e kor történetének legtitkosabb iratait s legbizalmasabb leveleit rendre mind feltaláljuk, azoknak a meséknek az okiratok sehol sem szolgálnak bizonyítással.

[2] Valószínűleg szóval való izeneteit érti; mert a tartalom első írásbeli folyamodványra mutat.

[3] Tehát úgy szólva, az egész vádat előadták.

[4] Eredetije a gr. Teleki cs. marosvásárhelyi levéltárában.

hogy a legnagyobb vétkeket, a felség- és hazaárulást rájok bizonyíthassák, de nem sikerült.

A fejedelem folytonos bizonyítványokért szorongatta Bethlen Gergelyt, Naláczit, Székelyt, Mikest és főleg Daczót, kik valószínűleg sok *nagyot* mondottak, de bizonyítani semmit sem tudtak s aztán mind újabb és újabb mesét találtak ki, így például a *viczei lakodalom históriáját.** Az okosabb emberek, Teleki Mihály, Bethlen Farkas, kezdtek aggódni és megbizták Sárpataki itélőmestert, hogy készítsen kérdőpontokat nyilvános tanúvallatáshoz, melyek aztán alapúl szolgáljanak a vádpontok elkészítéséhez. Azonban sem a szellemes főúr Bethlen Farkas, sem maga Teleki nem voltak megelégedve a hivatalos munkával, de hát szegény Sárpataki uram mit tehetett róla, hogy benne sem az irigység vagy a kapzsiság, sem a gyűlölet nem forrongott Béldi és Bethlen uraimék ellen. Készített tehát kérdő pontokat maga Bethlen Farkas, s úgy látszik, ezzel Teleki is meg volt elégedve, mert ennek alapján meg is történt a tanúkihallgatás, de ennek alább közlendő eredményei nagyon is vékony alapúl szolgálhatnak a nota infidelitatis vádjának megállapítására. A tizenegy pont alá szorított *kérdőpontok* ezek:

1. Tudod-e, ha Béldi Pál a mi kegyelmes urunk ő nga fejedelemsége vagy személye ellen igyekezett-e valami romlást, veszedelmet forralni, hozni és valakivel arról tractálni?

2. Tudod-e, ha némethez vagy törökhöz jártatott-e, tractált-e?

3. Tudod-e, ha conventiculumokat csinált-e, ha csinált, hol és mikor? s kikkel volt azon conventiculumokban és ott miről tractáltak, ki ellen és micsoda formában és micsoda végezések löttenek az olyan conventiculumokban?

4. Tudod-e, ha az haza fiait egyenként, kettőnként, vármegyék-

* Bethlen Elek, ki előbb Béldi Pál leányával volt jegyben, de azt repudiálá, tartotta lakodalmát Viczén, Kapi Gábor leányával. Sokan voltak ott, a fejedelem is. Azt a hírt költötték, hogy Béldi Pálné és Bethlen Miklósné néhány száz tolvajt fogadott fel, hogy a lakodalmi népet legyilkoltassák, mely hír elterjedvén, a vendégek gyorsan szétoszlottak. Lehet, hagy a két rab urat e hír következtében verték vasra.

ként, székenként igyekezett-e az mi kegyelmes urunk ő nga hívségétől idegeníteni, és magához kapcsolni és ha igyekezett, micsoda útakon, módokon és kiket?

5. Tett-e valakinek valami igéretet, hogy az ő maga pártjára álljanak?

6. Tudod-e, ha vött volna Béldi Pál az hazafiai közűl valakitől reversalist?

7. Tudod-e, értetted-e s hallottad-e valakitől, hogy az hazafiai közűl valakinek életek elfogyasztására vagy egyéb romlásukra igyekezett volna, arról valakikkel valami végezéseket csinált-e, hogy micsoda útakon és módokon öljék, vagy más úton veszessék el az haza fiait?

8. Tudod-e nevezet szerint, hogy az hazafiai közűl kiket akart elveszteni és kiket rendelt volt azoknak végbenvitelére?

9. Tudod-e, hogy az ország articulusait s végzését igyekezett bontogatni, avagy ugyan végben is vitte azoknak bontogatását, és ha igyekezett, micsoda articulusait igyekezett bontogatni az országnak és micsoda formában?

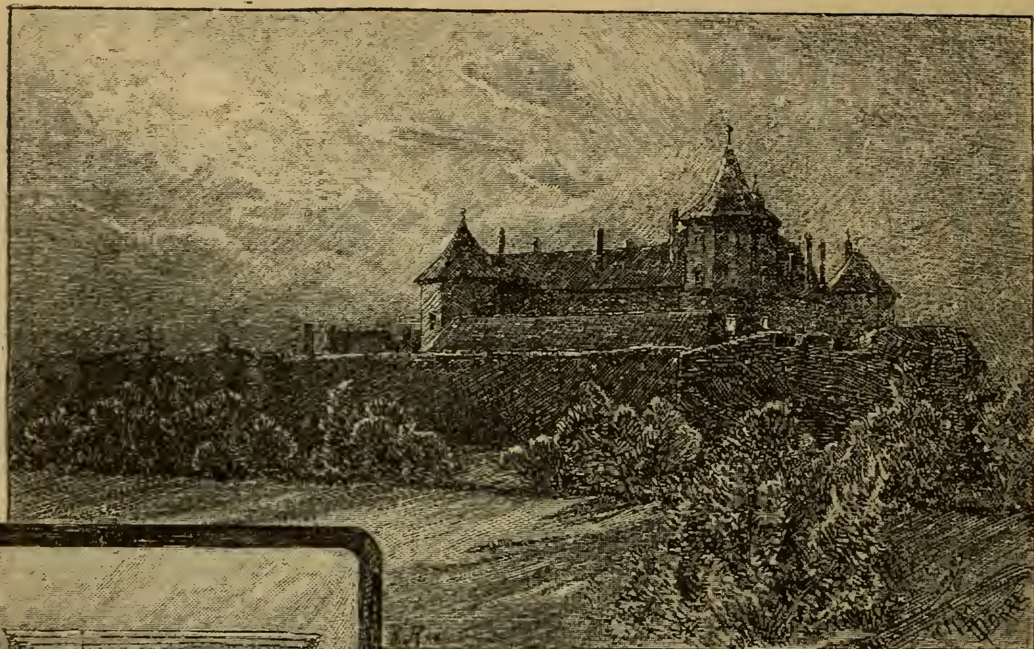
10. Tudod-e, hogy nemesi szabadsággal élő rendet jobbágygyá tett volna, vagy fogatott s arrestáltatott volna?

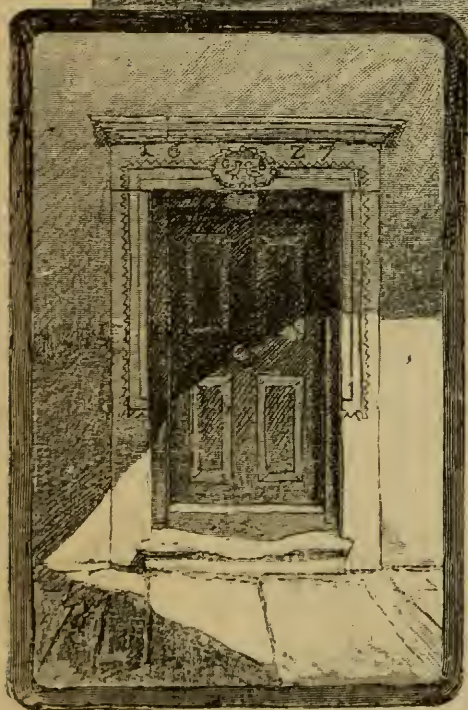
11. Tudod-e, ha fölös zászlókat és lobogókat csináltatott volna, és azok micsoda színűek voltak és mennyi számok?

E kérdőpontokat Bethlen Farkas sajátkezű levél kisérete mellett küldötte el Telekinek, melyből két pontot emelek ki: egyik az, hogy minden levelét, valamint ezt is visszakéri Telekitől *azonnal*; másik az, hogy ő is azt írja Telekinek, hogy ő az összeesküvők czéltáblája, kinek életére törnek. Ezt beszélte egy derék magyarországi ember, egy derék fehérvári polgárnak s ez írta meg neki B. Szt.-Miklósra, hogy vigyázzon magára stb.*

Időközben, míg a tanúvallomásokra s azok eredménytelenségére került a sor, a rabok ott senyvedtek a fogarasi várban. E vár — habár nem oly díszes és oly művészileg gazdag mint a vécsi -- korára nézve még is azzal egyenlő; mindkettő a XV. század első felében épült, ámbár Fogaras már az előtt is némileg erődített hely lehetett. A XVI. szá-

* Naláczi és Székely azt írták volt Telekinek, hogy ők a kiszemelt áldozatok; Teleki ugyanezt írta magáról Bethlen Miklósnak s most Bethlen Farkas irja ugyanezt Telekinek. Egyszersmind mindenik félti s visszakéri levelét.





34. FOGARAS ÉS A BETHLEN AJTÓ.

zadban már kemény erősség volt s a lázadó Majláth István vajdának utolsó menhelyéűl szolgált. Bethlen Gábor megújíttatta, de nem annyira mint erősséget, hanem inkább mint fejdelmi kéjlakot s második feleségének Brandenburgi Katalinnak kedvencz tartózkodási helye volt. Első Rákóczy György is kiépíttette, különösen a várkápolna diszítését neki tulajdonítják; Apafy pedig nejével együtt itt töltötte legtöbb idejét, itt is halt meg mind a kettő. A várt széles mély árkok veszik körűl, melyeknek vize az Oltból felfrissíthető, s melyekben ős időktől fogva maig is hatalmas csukák, harcsák és pozsarak tanyáznak. A külső várfalakat hatalmas földhányások védelmezik. A külső vár kapuja s ennek közvetlen környezete még a régi időből való. A kapun át juthatni a jó széles várudvarra s ennek közepén áll a négyszegletű kastély, ennek is legrégibb része



FOGARAS BELSEJE.

Dörre Tivadar eredeti felvétele.

kapuja és környéke. E kastély, kétemeletes, a fejedelmi lakszobák a kelet-déli soron feküdtek az első emeleten; a lovagterem a keleti részen; a szép kápolna a déli szegleten, s az északi sarkon volt a várkapitány Cserei János lakása, mind első emeleten. E felett a második emeleten volt Teleki Mihály uram szállása. Szerteszét a feltünő helyeken, kapu és ajtó szemöldökökön láthatók az iktári Bethlen, a Rákóczy, Bornemisza s más családok czímerei. Legutóbb az osztrák katonaság tett változásokat, a menynyiben nehány nagyobb termet kisebb szobákká alakított.

Általában a vár szobái nagyok, magasak, mintegy jeléűl, hogy Fogaras nem magánember lakása, hanem országos vár és fejedelmi lak. A négyszegű belső kastélynak is van egy kis udvara, melyre nyiltak a foglyok ablakai, s melynek kutja mellett prædicált egyszer szabad ég alatt a pap, hogy a fogoly urak is meghallhassák, minthogy a templomból, melybe eleintén szabadon járhattak, eltiltattak volt. Eleintén mindeniknek volt két-három cselédje, levelezhettek s vendégeket fogadhattak egész tavaszon s nyár elején; de egyszer csak jöttek a megszorítások, a cselédszám leszállíttatott, az érintkezés a külvilággal, a levelezés, a templomba járás eltiltatott, julius vége felé vasba verettek s úgy maradtak september* végéig; ez a három hónap volt fogságuk legnehezebb ideje. Ekkor tartott Bethlen Miklós az inasának egész isteni tiszteletet és prædicatiót minden vasárnap s ekkor hallotta a még gyermek Cserei Mihály, hogy az öreg Béldi búsan énekelte a zsoltárokat; a

«Kegyelmezz meg uram nékem
Mert az ember üldöz engem»

kezdetű zsoltárt minden este énekszóval mondta el. Egyébaránt a fogarasi vár sok ünnepélyt, sok örömnapot látott, de látott egyszersmind sok politikai rabot és sok kivégzést is.

* Lásd hátrább Apafy válaszát september 18-ikáról.

Míg a tanács és vádló urak a bizonyságok és bizonyítások után sürögtek, forogtak, addig Béldi és családja tagjai a megalázkodás hangján könyörögnek a fejdelemhez, a fejedelemasszonyhoz, a rendekhez, kérvén a szabadon bocsáttatást. És emlékezetes, hogy a legtöbb, legbizalomteljesebb folyamodvány mind a Béldiek, mind a Bethlenek részéről Teleki Mihályhoz intéztetik.

Junius hó 10-ről van az első kérő levél, melyet Vitéz Zsuzsánna intéz Bornemisza Annához, alázatos hangon kéri, hogy vádlóinak hitelt ne adjon, különösen «tegyen a nagy hatalmú Isten ártatlanságomról bizonyságot, hogy soha sem gondolója sem cselekedője nem voltam.» De hogy minek, az nincs a kérelemben; bizonyosan azt a vádat érti, hogy ő kuruzslóktól s javas asszonyoktól mindig csak azt tudakozta, hogy: mikor lesz fejedelemné? Bornemisza Anna sajátkezűleg ilyen választ írt a kérelemre: «Édes asszonyom, abban megnyugodván legyen, hogy mi is mi-efféléről nem sokat tudakozunk s nem is volt még előttem aféle vádló. Fehérvár die 10 Junii 1676.»

Junius 16-ra Vitéz Zsuzsánna, a fejedelemhez nyújt be egy kérelmet, melyben először megköszöni, hogy a jószágokat nála hagyta s aztán kéri, hogy ama rendeletét, melynél fogva szolgáit nem szabad az urakhoz járatni, vonja vissza. A fejedelem válasza: «Valamint Fogarasba izentünk volt Haller János uraméktól, most is nem impediáljuk odavaló menetelét. Az urakhoz ő kegmékhöz való küldözés idegen és ártalmas.»

Julius 9-én Béldi Pál kéri Bornemisza Annát, hogy a vádlóktól körülvett férjénél eszközölje szabadulását. Felelet sajátkezűleg: «Mint eddig, úgy ezután is illendő módokkal törekedünk urunk ő keme előtt. Radnoth die 9 Julii 1676. A. Bornemisza.» E válasza a fejdelemasszonynak aztán állandóvá lesz a kérelmekre. Ugyancsak e napról

keltezve még három kérvény* fekszik előttünk, u. m. *első* Béldi Pálé a fejedelemhez, melyben így esedezik:

«Noha az én Istenem gonosz akaróim vádlások által Ngd méltóságos személye, nevelt édes hazám javát kormányzó úri rend, bizodalmas uraim s egyszersmind atyámfiai előtt életemnek vénségében ily gyalázatos rabságnak próbája alá vetett, mind az által kegyelmes uram békességes lelkiismerettel szenvedvén, kérem csak azon Istenemet alázatosan, ártatlanságom kiterjedésével Ngd ellenem fölgerjedt kemény nehézségét csendesítse, kit, hiszem Isten ő felségét, az idővel kinyilatkoztat, vagy csak eddig is napfényre hozott.

Könyörgök azért Ngodnak mint kegyelmes uramnak, hogy elsőbben Istenért, szerencsés boldog életéért, azután Ngd és boldog emlékezetű kegyelmes uraim s nevelt édes hazám mellett számos esztendők alatt életem koczkáztatásával eltöltött szolgálatomért szánja meg keserves rabságomat. Könyörüljön halálát inkább, mint életét kévánó szomorú sorsomon és fejedelmi kegyelmességének dicséretes terjedésével bocsáttasson el rabságomból, ne kellessék halálomat siettető időre haladó rabságommal lelkemet terhelnem s életemet fogyatnom. Hogy így hátra maradott életemnek kevés napjait Ngod kegyelmessége alatt csendes lelkiismerettel eltöltvén, nyerhessem Ngdtól s édes nevelt hazámtól tisztességes koporsómba szállásomat.» Kívül rájegyezve a fejedelem sajátkezű válasza: «Nem vagyunk feledékenyek az dologról. 9. Julii 1676.»

A *második kérő levelet* Béldi Zsuzsánna, Béldi Pál leánya, Wesselényi Pálné adja be a fejedelemhez:

«Az Ngd örök emlékezetire méltó fejedelmi kegyelmessége bátorítván engemet is Ngd alázatos szolgálóját, kedves, édes rab-atyám uramnak szomorú boldogtalan állapotjában ez alázatos supplicatióm által folyamodtam az Ngd fejedelmi kegyelmességéhez teljes bizodalommal, könyörögvén igen alázatosan Ngdnak mint kegyelmes uramnak, hogy eleitől fogvást édes urammal hozzánk érdemünk felett megmutatott kegyelmességit édes rab-atyám uramnak megszabadításában is kegyelmessen mutassa meg. És az nagy hatalmú Istenért Ngdnak s kegyelmes asszonyunknak és édes magzatjoknak szerencsés boldog életökért tovább való rabságának szenvedéseivel mind édes rab-atyám uramat ilyen szomorú vénségében ne terhelje s mind minket Ngd alázatos híveit keserűségünknek nevelésivel nem szomorítván, fejedelmi kegyelmességből bocsáttassa el.» A fejedelem sajátkezű válasza: «Higyje

* Mindenik eredetiben Méhesen, gróf Béldi Ákos levéltárában, honnan 15—20 kérelem átolvasása után csak a jellemzőbbeket választottam ki.

el Kd, ok nélkül nem lött a megfogatás; annak idején lesz gondunk az dologra Radnoth, 9. Julii 1676.»

A *harmadik kérést* Béldi Pál fiai Kelemen és Dávid adják be Bornemisza Annához, melyben a kegyelmes asszonynak jó törekedését kérik, hogy: «édes rab atyánk életének ilyen szomorú vénségében, szabadulásának napját Ngd kegyelmességéből megérhessük,» s a fejdelemasszony sajátkezűleg ezt írja a kérelemlevélre: «Mint eddig, úgy ezután is illendő módokkal törekedünk uram ő kegme előtt. Radnoth 1676 Jun. 9-én. A. Bornemisza mp.»

Ugyancsak julius 9-ikéről a rendek is azt felelik a két fiunak: «Annak idejében lesz gondunk az dologra.»

Szept. 10-én Vitéz Zsuzsánna kéri Apafyt: «szánja meg szegény rab-uram beteges vénségét, gyalázatos rabságát.» «Annak idejében eligazítjuk dolgát. Szent-Péter szeptember 10. 1676.»

Szept. 18-án kérését ismétli, mert férje nagyon beteg. Felelet: «Parancsoltunk, vallassanak. Rabsága könnyítetik vasak levételével; az pap hogy bejárhasson s két inas legyen mellette, és hogy az asszony is két-három nap egyuttal ott lehessen; Bodolára, Bethlenbe egy-két napra elmehessen. Fiait is tanuló társival jól megvizsgálom, mindazáltal bebocsássák, megengedtük. Mind Gyulai s mind Fodornak lészen parancsolatjuk, mint alkalmaztassák magukat.»

Szept. 29-én Vitéz Zsuzsánna folyamodik Bornemisza Annához: «szánja meg epedő lelkének szomorúságát, csendesitse urát stb.» Válasz: «Törekedem ő kemek mellett uramnál ő keménél, rabsága ő keméknek könnyebbítetik. Fehérvár 29. Septembris A. Bornemisza.» Ugyancsak Vitéz Zsuzsánna október 19-én ismételten a fejdelemhez fordúl: «De mivel édes kegyelmes uram, vádoltatásának inquisitio által napfényre való terjedését bizonyos Ngd hiveinek kegyelmesen parancsolta volt, mely mind ez ideig halogatással mult el, könyörgök Ngdnak, a Jézus-Krisztus keser-

ves kénszenvedéseért szánja meg ilyen hosszas időkre terjedt keserves rabságát, utolsó életének szomorú sorsát és parancsoljon kegyelmesen ellene feltött vádoknak inquisitióját stb.» Válasz: «A vallatás felől újabban parancsoltunk; továbbá a templomba is, a mely a várba vagyon, ha be akar menni, bocsássák be.»

Ugyancsak ő nov. 21-én és nov. 24-én a szászokhoz és az országgyűléshez folyamodik, amazok így válaszolnak: a nemes natio igyekezik rendes utakon promoveálni az dolgot; a rendek pedig így: «Ezen supplicatio felolvastatván, egyhangulag határoztatott, hogy ajánlással felterjesztetik.» Egy másik kérelmében Vitéz Zsuzsánna így beszél a rendekhez: «Bethlen és Bodolai házaimon kívül keservesen sugorgok innitt, amott, mivel a hol lakásom megengedtetett az én kegyelmes uramtól, ott némely helyeken házaim puszták, némelyik pedig fátlan hely, mely ilyen sanyarú téli időn ott való lakásomra alkalmatlan», tehát a katonaságot vonják ki Bodoláról s engedjék, hogy ott telelhessen.

1677 márczius 3-dikán Béldi Pál így kéri Bornemisza Annát, «lábaihoz leborulva esedezem, méltóztassék könyörgésemre kegyelmesen tekinteni, dolgaimat promoveálni stb.» Válasz: «Isten az urakat ő keméket ide hozván, örömest szólunk uramnak ő keménék Kd mellett. Fogaras stb.»

Az 1676-ik év végéről Vitéz Zsuzsánnának levéltöredéke maradt fenn, melyet fogoly férjéhez küldött be:

«Haller János azt mondja, hogy ő nem tudta, hogy Kdet megfogják. Mikes Kelemen uram ment hozzá s más ember szavával mondta, hogy úgy akart Kd, hogy ha az hadat felülteti, az urakat levágják, a fejedelmet körülvegyék, más uralkodót csináljanak. Ilyenekkel hitették az embereket. Tetszett aztán, hogy ha úgy vagyon, arrestálják meg, rábizonyítsák; vagy magát kitisztítsa, ha nincsen vétke, szabaduljon tisztességére. Mostan sok embert gyűjtöttek, hogy inquiráljanak. Noha nem bizonyos benne, de úgy gondolja, úgy is vötte eszébe, hogy

reversalist kívánnak. Én kértem ő kemét (t. i. Haller Jánost) — végzi a szegény feleség azon — hogy ne haladna az eleresztése, mert igen elbetegesedett, félek ott hal meg.»

Valóban sajátságos ez az elfogatás, milyen állandóan egyformák a szabadulást kérő s ártatlanságukat emlegető folyamodások s mily változékonyak a fejdelmi válaszok, rövid száraz elein, aztán enyhűl, ismét szigorúbb lesz; már szept. 19-én igéri egyenesen a vas levételét, s aztán mégis hetekig elmarad és végre a fejdelemasszony márcz. 3-án mondja, hogy *örömest szól urának.* Jól mondta Haller János Vitéz Zsuzsánnának, mikor hozzá ment pártfogást és tanácsot kérni: «Higyje meg az asszony, akármennyit gondolkozom, ki nem tudom találni, hogy esett a Kd urának rabsága.»

De az udvari párt tényleg megkisértette a bizonyítást s a Bethlen Farkas által készített s fennt jelzett kérdő pontok alapján Gyulafehérvárt 1676 decz. hó 1-én 37 tanút hallgattak ki Szécsy György és Ilyefalvi Mihály, *ő felsége* nagyobb kanczelláriájának irnoki és hites jegyzői.* A tanúk többnyire Béldi cselédei s hozzátartozói; az érdekesebb vallomások így hangzanak:

1. tanu. Szalárdi Páljános Pál, 50 éves: Én az belső titkos dolgokat nem tudom, mert velem azt nem közlötte, hanem az környűlálló dolgokban az mit láttam, azt mondhatom. Láttam Bethlen Miklós uramat tavaly Szt.-György nap (ápril 24-én 1675) táján, hogy Bodolára jött Béldi uramhoz ő keme s benn tractálódtak. Ugyanazon tájban küldötte el Kurtán Jánost a Duna mellé, kit midőn megjött volna, kérdeztem, miben járt, azt mondotta: nem mondhatom, mert fejem esnék el, noha barátom vagy, megmondanám, de nem merem. Lisznyai István Deákot kérdeztem, Kurtán János miért járt oda, így felele: «Legény, az bizony hadért járt, azért nem meri megmondani». Kérdeztem azon István diákot: az Istenért, hol vetted azt a szót? De legény, a honnét én azt vettem, bizony nincs különben — így felelt — mert most egyszer fejedelmek akarunk lenni. Tovább is kérdeztem, kitől vette,

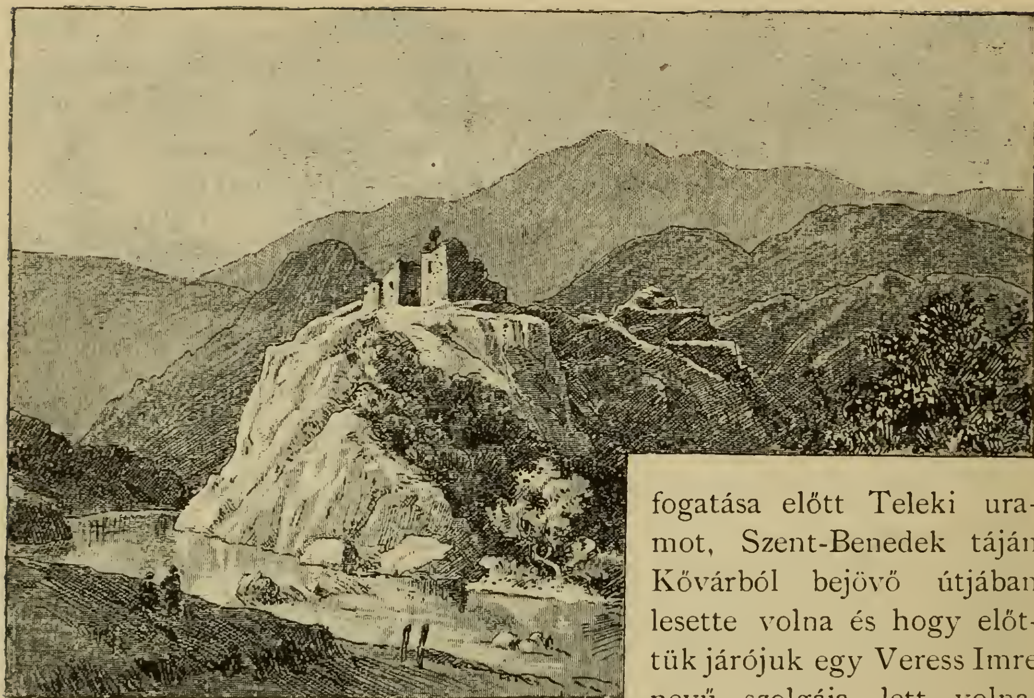
* Az eredeti tanuvallomás Maros-Vásárhelyt a gróf Teleki család levéltárában, de hét (30—36. számú) tanu vallomása ki van vágva. *Missilisek* 233. fasc.

így felelt : attól, az ki instructusabb. Én azt mondom arra : Az bizony Szentgyörgyi. Nekem így felelt : Nám tudod. Item. Mikor Kurtán Jánost expediálták, ott láttam Daniel István uramat is. Hallottam Béldiné asszonyom szájából a maga házánál Bodolán, hogy mondotta asszonyunk ő nga felől : «Inkább szokott a Kdhez, hogysem a Ngdhoz. Hallottam az udvar népétől, a titkon való susogást, hogy : «bizony fejedelem változik ; hadd legyen ember, ha leszen». Láttam az háznál az nagyra való készülődést is. Tudom azt is, hogy tavaly, Szent-Jakab tájban, gyűlésformában Bodolára hivatá az háromszéki székelyeket (1675 julius 25-én), csak Nemes János és Daczó János nem voltak jelen, de mivégre gyűltek volt, nem tudom. Tudom, hogy bölöni Buda János nevű nemes embert megfogatván, mind addig fogva tartotta, valamig arra nem obligálta magát, hogy holtig szolgálja. (Több kevesebb változtatással több tanu is a következő nemes emberek elfogatásával vádolják Béldit : Bodoni András, Gréb Miklós, Haraklyáni Márton, Lakatos Mihály, Nagy Pálnak két fia, Csekei György, Tarnóczi András, Lovas János fiai, Balog István, Sütő Mihály, Széli Márton, Kökösi székely nemes, Bodoni György stb.) Magamat is megfogatott, setét házban, vasban harmadfél esztendeig tartatott, magam nem leheték magamnak hóhéra, hanem revarsalist kelle adnom, hogy holtig szolgálom. Tavaly nyáron száz kopja vasakat készíttetett Béldi uram. 50-t Bethlenből hozának, 50-t én csináltattam Bodolán, mely most is helyt vagyon, az 50-t Uzonba vitték. Ugyanakkor tájban magam tégláztaték az szabókkal harmincznégy lobogókat ; két-két ágúakat, kettei tafota, az többi veres bagariák voltak.

2. tanu. Székelykocsárdi Balog László. Hallottam közhírűl, hogy az Rózsahegy alatt, az deési határban ezen esztendőben nemzetes Teleki Mihály uramat ő kemét lesték volna, de kik s ki akaratjából, nem tudom. Csáky László s Kornis Gáspár uramék (egy másik tanú Bethlen Miklóst és Wesselényi Pált is oda mondja) ő ngok compareáltanak Bethlenben fogsága előtt Béldi uramnak, de micsoda dolgok végett, nem tudom. Tudom lobogók és kopja vasak készítését.

3. tanu. Jeddi Köpeczi Mihály. Tudom, hogy Belső-Szolnok vármegyében, Szinnye nevű falu felett Radák Lászlóval Béldi uram veszekedvén, azon falut elfoglalván, esztendeig is præsidiumot tartott benne. Deésen is hasonlóképpen egy kőházban.

8. tanu. Váradi Kollátovics György. Hallottam Bethlen Farkas uramtól s magától kegyelmes urunktól is, hogy az 1675-ben maga circumscriptiójával írt articulus ellen kívánta volna a generalisságot restituálni. Ugrai Gergely nevű szolgája több éven át Szt.-Jóbra járt borokért s olyankor mindig betért Váradra a pasához. Másik szolgája Szatmárra járt lovakért s onnan a generál küldött neki hat lovakat. Hallottam közönséges hírűl, hogy az elmúlt tavaszon, szintén meg-



35. KŐVÁR.

fogatása előtt Teleki uramot, Szent-Benedek táján Kővárból bejövő útjában lesette volna és hogy előttük járójuk egy Veress Imre nevű szolgája lett volna. Hallottam Nagy György nevű becsületes katonától, ki is az magyar hadak között lakott, hogy Béldi uramnak egy inassaféle azon hadba menvén, bizonyosan azt beszélte volna: Midőn Béldi uram ellen az articulust az nemes ország írta, akkoron megesküdt volna Béldi uram rajta, hogy avagy maga elvész, avagy bosszúját állja azokon, a kik azt cselekedték véle. Azon katonától hallottam, midőn Béldi Pál megfogattatott volna, hallván fogságba esését Wesselényi Pál uram, ilyen szókra fakadt: «megírtam sokszor Béldi uramnak, ne nyughatatlankodjék, mert bizony úgy jár, a mint járt». Hallottam Bethlen Gergely uramtól, hogy nehány nemes embertől reversalist vett volna, nevezet szerint Apor Lázár uramtól.

16. tanu. Váradi Fodor Miklós, bethleni kapitány. Hallottam Kudun Kovács István szolgabírótól, hogy Béldi Pál uram ötveseket és lakatosokat tartott sok ideig, hol Bethlenben, hol Bodolán, és ezüst tálakat és csészéket sokat, s kopja vasakat sok számúakat csináltanak s pallosokra és hegyes tőrökre való ezüst szerszámokat sokat csináltatott. Valami száraz malmokat is, hogy ha valami táborozás lenne, mindenütt magával hordozna, úgy tiz dobot is.

29. tanu. Czegei Was János, 40 éves. Saját házában Czegében repertus, examinatus, fassus est. Tudom, hogy néhai Ébeni István meghalván, testamentaria dispositiója körűl az úr Béldi uram valami contractusnak színe alatt a közelebb való vérektől jószágokat foglalt el, ma is keze vagyon rajta; requiráltatván tőlünk, mostani rabságában igérte az dolognak megorvoslását.

37. tanu. Vajda-Szentiváni Bodoni György, 56 éves. Tudom, hogy magam ellen valami színes és hibás contractussal őstűl maradt jószágomnak felét bírja, megbizonyosodott törvényes processussal is mind az terminuson s mind az vármegye széken. Fenyegetőzéssel is sokkal volt Béldi uram ellenem.*

Ámbár e kivonatosan közölt tanúvallatás felette gyarló képét mutatja Béldinek, történelmi tekintetben sem sokat ér, mert például az a Teleki ellen való leselkedés merő koholmány, s a többi adat is az illető perben álló felektől származik, vagy igen kétes jellemű ficzkóktól; hogy pedig e tanúvallomások a felségsértés vétkének bebizonyítására mily csekély értéküek valának, semmi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy ezt az operatumot Béldinek soha elő sem hozták s valószinűnek tartom, hogy apertázás után Teleki kezet tett reá, egy pár boldogtalan s tán épen az udvari pártot sértő vallomást ki is vágott, megsemmisített s a többit is saját leveles ládájába rejtette, hol maig csendesen pihent. De a helyzetet leginkább jellemzi Béldinének a fogságba intézett levél töredéke, mely meglehetős pessimisticus hangon van tartva; a szegény asszony már minden reményéből kifogyva, nem is akar senkinek hinni és még a fejedelem haragját is tettetéssel és kétszínűséggel gyanúsítja. Pedig a dolog csakugyan úgy állott, hogy a fejedelem bosszus volt, hogy őtet kompromittálta a sok csacska udvari ember, kik a vádlásban nagyon készek és bőbeszédűek voltak, a bizonyításnál pedig vagy hallgattak, vagy mindent egyik a másikra háritott.

Mind a mellett még hosszabb ideig tartott fogsága s hogy kiszabadulásának módozata mennyi fejtörésre adott okot, mutatja az alább következő levél, mely Fogarasban 1677 márcziusában, a szabadulás hónapjában kelt.

«Édes uram, én az kiket lehetett, eljárattatám az Fótitúl való izenet szerint, ugyan magam akarok vala Kapi, Rhédei uramhoz menni, eszökbe vévén, ők jöttek ide mindketten; igen biztatának, hogy nem

* Eredetije gr. Teleki cs. marosvásárhelyi ltárában, 233. m. fasc. 1676

mennék addig el, míg meg nem szabadul Kd, ha az többi el mennek is, ne busuljak, mert bizony ha most nem lészen is, de csak meghallják, hogy házánál vagyon Kd ; noha nem halad, de soha nem merem előhozni előttük, hogy valami nehéz kondicziót ne tegyenek, sem azt kérdezni, hogy mi formán leszen, hanem csak reménykedtem nékik, hogy ne hagyják tovább is rabságban, hanem bocsássák el. Ők azt mondják, hogy Teleki uram csak igen forgolódik, ha egyébaránt nem lehet, orczátlansággal is meglészen. Bánfy Zsigmond maga hivatá Kálnokit, mondta, hogy meglészen, de mind kezest (mind) reversalist kivánnak. Mondta Kálnoki : elég egyik. Mondta Bánfy : az K. lelketekért hagyjatok békét annak, hanem adjatok mindent. Mondta, hogy ha olyan levelet kívánnak-e, hogy vétkessé tegye magát. Mondta, hogy : Nem, hanem az keményebbik kondiczió az leszen, hogy meg nem emlékszik rabságáról s bosszút nem űz sem egy, sem másikon ; több is leszen ugyan, de az nehezebb tisztit meghagyják, de az generalisságot nem. Meghagyám Kálnokinak, írja le. Haller Jánoshoz is küldtem volt Kálnokit, azt is meghagyám, leírja, mit izent. Bethlen Farkashoz is ő igérte magát. Haller Pált is küldtem volt, mert igen megijedtem vala, hogy mind elmennek, itt marad Kd. Immár ha láthatná, vagy végére mehetne ember, mint lészen, úgy kellene izenni aztán Telekinek, hogy tekintse az Istent, az mint jobb legyen, úgy. Henter Mihály[1] volt itt, ő mondá, hogy talán végére mehet az asszony, hogy véggel mik lesznek az kondicziók. Mondá, hogy mint vala a fejedelem házában az dolog, hogy az asszony mind hallgata, hogy az vádlókra haragudott az fejedelem, nem az urakra, az kik ott voltak ; mind felhányta : Te ezt mondtad, te ezt. Igen tagadták. Arra azt állította, hogy ők mondták, úgymint : Nemes János, Mikes, Daczó, Bethlen Farkas. Egyik azt mondta, hogy Kelement is odamondta a fejedelem, az másik azt mondá, az kik beszélék, hogy nem mondta oda Kelement. Igen haraggal mondta t. i. a fejedelem, hogy : ők árultak. De én erről így gondolkodom, hogy csak csinált dolog volt az, hogy úgy legyen, elértheti Kd miért, sok az mesterség, de kérem most csak szabadulhasson Kd. Én nem tudom immár, szükség-e fel mennem Teleki uramhoz vagy nem, tudósítson Kd, mert soha nem találom az szállásán stb.»[2]

Ez érdekes sorokban jelzett ingadozások csakugyan azzal végződtek, hogy mind' Béldi mind Bethlen Miklós az 1677-ik márcz. hó 31-én nehéz kezesség mellett és erős

[1] Valami udvari főbejáró.

[2] E töredékek eredetije Vitéz Zsuzsánna saját kezével írva Maros-Vásárhelyt Béldi István levelei között.

reversalisok kiállítása után szabadon bocsáttattak. Béldiért az urak 50,000 s Bethlenért 10,000 tallérig vállaltak kezességet. De mikor a két úr a fejdelem elé akart menni, hogy kegyelmét megköszönjék, a fejedelem nem fogadta, izenvén, hogy: «más házunknál örömest látjuk ő kegmeket.»

Erről a szabadulásról írta a kézdivásárhelyi tanító Csernátoni naplójában: «Bebizonyosodván Béldi Pál uram ártatlansága, fogságából megszabadult, *hasznára-e, kárára-e ennek az országnak*, *Isten tudja!*»

XI.

Apafyt Bocskay, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György emlékei nem hagyták nyugodni, még okos felesége is ezeket emlegette a lassú mozgású, kényelmet, nyugalmat s háborítlan csendes életet kedvelő férjének. Telekit pedig a kilátásba helyezett nádorság, a hizelgő franczia ügynökök és a fényes sikert igérő franczia szövetség csalfa ámításai nem igen hagyták pihenni s a bujdosókkal minden úton módon czimboráskodva, már már új hadjáratokra készültek, de még egyelőre el kelle halasztani buzgóságuk nyilvánítását, mert Béldi Pál meggátolta, nem azzal, hogy a bujdosók dolgát illetőleg ellenkező nézetben volt, hanem azzal, hogy maga készített egy teljességgel nem sikerült, de az egész országot fellázító forradalmat.

Mikor Béldi Pál családja legszorgalmatosabb volt a családfő kiszabadításában, hű szolgája Kápolnási Pál, ki megosztotta vele fogságát, hosszú levelet ír asszonyának ura állapotáról (1676 decz. 20-án), melyben e szavak is előfordulnak: «Édes asszonyom az Isten annyira vigasztalta szegény uramat, hogy nem felette buslakodik, megnyugodván Istennek szabados cselekedetiben, akaratjában.» Mikor azonban Béldi fogságából kiszabadult, abban a pillanatban

elfelejtette az Isten akaratjában való megnyugvást, el az urak terhes kezességét s el különösen azt az alázatos hangot, melyet úgy családja tagjai — valamint saját kérvényeiből olvastunk. Haraggal s fenekedő bosszúval telve távozott Fogarasból s perczig sem hagyta pihenni az elégtétel keresésének és a bosszúállásnak vágya. «Ily ország, ilyen kormányzás, hol a haza legjobb polgárait, — a legbutább vádolásra, s gyanúsítás leghalkabb szavára — azonnal megfosztyák szabadságától s hónapokig sőt évekig fogva tarthatják minden törvény nélkül; a hol a hatalmasok tetszés szerint fogdossák össze s ugyan azon tetszés szerint bocsátják szabadon a nékik nem tetsző polgárokat, az ilyen ország nem szabad, nem alkotmányos ország. Itt gyökeres reformokra van szükség, különben kész a veszedelem, vége a nemesi szabadságnak, vége az egész állam életnek.» Valóban, hogy e bosszus hangulat megjelent Béldi akkori magán beszédeiben, sőt most is kiolvasható rokonaihoz és bizalmas barátihoz intézett leveleiből, mindenki természetesnek találja. De két körülmény van, a mit néki nagy hibául kell felróvnunk. Egyik az, hogy fogarasi rabsága után fájdalmait, bosszúérzetét miért nem zárta magába, mert azt jól láthatta, hogy a maga és az ország állítólagos ellenségeit szóbeszéddel, kandalló mellett folytatott szidalmakkal meg nem gyógyíthatja; ha azonban fájdalom- és bosszúérzete oly erős, hogy többé nem valának elzárhatók egyes ember kebelébe és ennek politikai okai oly hatalmasok és oly mélyen gyökerezettek, hogy ezeket csak forradalom semmisíthette meg, akkor miért nem vetett számot azzal, hogy kikkel és minő eszközökkel viszi keresztűl forradalmát, hogy nem gondolt arra, hogy ő magában egyetlen csepp forradalmi vér sincs; hogy ő maga a fennálló rendszerből származó bűnökkel telve, erős conservativ, zsarnok s a mellett határozatlan, ingadozó természetű ember, a ki épen ezen tulajdonainál fogva egy bukott

mozgalom után a legszerencsétlenebb s a legveszedelmesebb térre viszi az ország legszentebb ügyét, t. i. a török császár foruma elé.

De hát a duzzogó, panaszkodó, lármázó politikai felfogásban osztozott Béldivel az ország minden elméleti politikusa, azok a bölcselkedő, tudákos hazafiak, Haller János, Bethlen János, Kapi György, gróf Csáky, Domokos, Belényi, Paskó, Keresztesi S., Szent-Györgyi stb., s anélkül, hogy egyetlen egy életrevaló reform eszmét tudtak volna napfényre hozni és fogalmazni, ők is, mint Teleki Bánfy ellen, «ligát» alkottak, de felette gyenge szálakból, nem nevezve meg személyt, nem concrét esetet, hogy ki és mi ellen, hanem csak úgy általánosságban, elvont eszmék ellen.

Az udvar hangulatát s némi részben az ország állapotát teljes közvetlenséggel jellemzi Barcsai Mihály udvari kapitánynak egy beszélgetése, melyet Keresztes Sámuelnek gergelyfái házánál 1677 nov. 12-én a házi gazdával, Csulai Gáspárral és Sebessi Beniáminnal, udvari hadnagyokkal együtt folytatott. A katonai tisztek az udvartól mentek Hunyadvármegyébe, útközben a szives házi gazdánál jól mulatva, elbeszélik az udvar körül fennforgó hireket s Keresztesi Sámuel, kinek édes anyja Béldi Pálnak testvérnénje, 14 pont alatt megírja nagybátyjának ez éjszaka élményeit; e sajátságos levél aztán a felségsértési perbe kerül s az ítélet bevezetésébe igtattatik, érdekesebb részleteiben így hangzik:

1. Hogy aféle aprólékos mustrák löttek volna oda be s conventiculomok.

2. Hogy Kd inquisitiójának színe alatt embereket esküdtetett magához valami rebellióra, vagy mire.

3. Kapi uramat fel akarná veretni Kd s a fejedelem részére való adót elvenni és csak az ország részire valót akarná beküldeni, hogy oda be héja lévén az adónak, urunkat ő ngát ez iránt is disgratiában ejthesse az portán, mely is Kapi urammal való collusióból volna.

4. Hogy Paskó Kristóf uram elszökött volna, Bánfy Zsigmond uram írta udvarhoz. Volt olyan is, hogy Kapi urammal együtt Paskó Kristóf is bemenne az portára.

5. Én felőllem is volt olyan hír, hogy boraimat szállítom be Szebenbe s minden kétség nélkül tudok valamit, vagy részes is lehetek valamibe; melyről Rhédei Ferencz és Baló László uramékat examenre is fogták volt stb. Híreket sem urunknak ő ngának, sem asszonyunknak nem hagyták megjelenteni, hanem mindenfelé kémeket bocsátottanak s az elmúlt hétfőn érkezvén meg a kémek udvarhoz, megvitték, hogy mind hamis hírek voltak. Barcsai uram is aztán úgy jött el udvartól, de azután is ő ngoknak csak nem jelentették meg. Nagy dicséretet tött Barcsai Rhédei uram felől, hogy jólelkű ember és nagy vigyázása is volt udvarnál; urunk ő nga előtt is nincs most az urak közül senki olyan tekintetben, mint ő keme. Javallaná is, Kd írna ottan-ottan ő kemének, hasonlóképen Teleki uramnak. Úgy mondja ő keme, Kd iránt koránt sincs olyan scrupulus,* mint Kapi uram iránt, sőt a portán is volt olyan hír, hogy fejedelemséget akarna solicitálni stb.

6. Az portán minden bizonynyal megengedtetett, hogy urunk ő nga maga személye szerint kimenjen az magyarok segítségére az ország népével, sőt ugyan parancsoltatik is.

7. Mondá azt is, rút dolgok voltak udvarnál. Teleki uramat is elvádolták volt urunknál, melyet gróf Tököli uram által jelentettek meg ő ngának, de mindezekből kimentette magát, ő ngok leánykájok temetése alkalmatosságával jővén be. Az miá aztán rútul voltak gróf urammal s az összehordásban benne volt szegény Orlai uram s Pekri Lőrincz is, jóllehet megbékéltek ugyan, de azt mondja: megbékélt ellenséghez ne mindenben bízzék az ember.

8. pont alatt a bujdosók ügyéről szól.

9. Az új hadakban eleresztettek, nyolcz zászlót hagytak meg, ezeknek kapitányuk Barcsai Mihály, megmaradott hadnagyok: I. Csulai Gáspár, II. Sebessi Beniamin, III. *Székely Sámuel*, IV. Szilágyi Harács János, ki Kemény János fejdelem udvari hadnagya vala, V. Rácz János, az Bogdán fia, VI. Thordai János, VII. Kassai, VIII. nem jut eszembe az neve. Kádast megfogták, erős fogságban is tartják Szamosujvárt sok csintalanságaiért és kártételeiért. Mondják, Csáky uram mennyi jóval hozzá volt s még is jószágában sok kárt tett.

10. Mondá azt is, az előbb javallotta volna Kdnek udvarhoz való menetelét, de most nem egy kicsinység, míg urunk ő nga közelebb nem jő Ebesfalva felé s az scrupulus is nem tollálódik elméjéről.

* Hátrább Teleki leveléből látni fogjuk, hogy Barcsai uram nem volt teljesen beavatva az udvari dolgokba.

11. Daczó mind ott volt, eleget fecseg, de nincs semmi tekinteti, sőt urunk mondott ilyent: «Valjon Daczó milyen hazugsággal jött most udvarhoz?»

12. Bethlen Gergely uram is ott lévén, mondta ital közben, miért nem békéllenek meg Kddel, monda ilyet, két jó lelkiismeretű hazafia mondjon ez iránt, mihez alkalmaztassa magát és mit cselekedjék, kész elkövetni. Javallotta azért ő keme, Rhédei Ferencz uram és Kornis Gáspár uramék által kellene elkezdeni. Mondá azt is: Udvartól is Kd igen elfogta magát s nem is ír senkinek is, bár írna, ha csak Baló uramnak is, mivel semmi idegenséget Kdhez nem vött eszébe.

13. Az mely tökéletlen hírek folytak udvarnál, kiről feljebb írék Gilányiné asszonyomnak is, nem adták volt értésére. *Kálnoki Bálintnak* semmi hírét nem hallottam, sem más senki hozzám nem jött.

14. Miben legyenek az dolgok, nem tudom, de az jó *Cserei János* uram az miket beszéllett, úgy látom, abban semmisem volt, bár afélével ne járna; mind Brassó s mind mások felől ő kme az mit mond vala, abban semmi sem volt. Lármát nem jó volna csinálni, olyannal embert felültetni, az mi nem úgy van. Csak meg ne csalnák Kdet is az pápisták. Kálmány Kristóf uram vitte volt ki az adót Brassóba, ott szemben lehetett véle Kd. Uram írna úgy nekem, hogy ha a szükség kívánná, mentségünkre mutogatnám mások előtt is. Teleki urammal való confidentia felől is írna bele Kd.

E levél alapját képező beszélgetés nov. 12-én vagyis 11-én este történt s akkor még a fejedelem, felesége s nénje Gilányiné asszonyom, kik november 3. óta Szamos-ujvárt tartózkodtak, semmit sem tudtak a Béldi forradalomról, mely *az adatok szerint tulajdonképen tényleg soha sem történt meg*. Pár nappal később kel, valószinűleg november végén Haller Jánosnak egy rövid irata, mely szintén erről szól. A levéltöredék Teleki Mihályhoz van intézve, melyben írja:

«Kdnek szóló levelemet elvégeztem volt már, le is pecsételtem, hogy jámbor szolgája levelével érkezék, akarom, hogy már tudom hol és mikor lehetek szemben Kddel. Ugyan is elhigyje azt Kd, hogy ha gyakran össze nem gyűlünk beszélgetésre, ez az haza úgy látom hamar elválik egy felé, sőt ha összegyűlünk is, mint eddig sokszor cselekedtük, de ha fontos, az dolgokat jól megvizsgáló csendes beszélgetés nem lészen közöttünk, elhigyje Kd, károsnak hiszem inkább, mint hasznosnak tanácsunkat. Én Brassóban lévén, elég közel voltam a szé-

kely atyafiakhoz, de igazsággal írom Kdnek, semmi jelt olyat nem láttam, az mitől meg kellett volna ide ki rémülni. Csak elhűlék bele, miket kezdék hallani ide kifelé való érkezésemkor, hanem ha oly mesterséges titkokkal lött volna, kit semmi úton eszébe ember nem vehetett volna, de nagy dolog itéletem szerint úgy nem mehet végbe. Bátyám Haller Pál uram szokása szerint szorgalmatoskodik darlaczi házánál, Kdnek köszöntését nagy böcsülettel vette. Rhédei uramnak nem tudván miben segíteni, Istentől kívánok vigasztalást ő kemének.»

Úgy látszik Erdély különböző részeiben, a Székely földön kívül, — mert ott semmi olyasmi nem történt, — november elejétől január végéig, akkor volt a Béldi forradalom, mikor annak hirét vették s megrettentek, meg is szaladtak, el is menekültek, el is bujtak előle, holott az egész csak hallucinatio volt, a valóságban sehol sem létezett s a mi megtörtént, az csak ártatlan köríratokból állott.

Fogarasból kiszabadulása után Béldi otthon ülő duzzogó ember lett s türte, hagyta, hogy mindenféle hirek járjanak felőle. Csakugyan valami reformon jártatta az eszét, már annyit zsémbelt, annyit duzzogott, hogy utoljára mintegy ösztönszerűleg önmagától kérdezte, hogy: nohát mint legyen, hogy legyen a javulás? s a hozzá látogató és szomszéd urak közt valami változtatás szükségességét kezdte terjeszteni. Levelezést folytatott gróf Csáky Lászlóval, Haller Jánossal, Kapi Györgyel a hunyadvármegyei gazdag főispánnal, Bethlen Jánossal, mind főurakkal s még Telekinek is írt a napokban s aztán igen sok alább rendelt vicekirálybiróval, vicekapitánynyal s több másokkal és mindenik biztatta, dicsérte *szándékait*, várta terveit, a részleteket s elismerte az ő sok és ártatlan szenvedéseit, míg Béldi mind jobban és jobban bele élte magát az ő úgynevezett ország javításába, az ő képzelt forradalmába. November—deczember havában nem szünetelt a jövés-menés Bodolán, Uzonban. Háromszéken a fősegédek voltak Mihács Péter vicekirálybiró, Damokos Tamás,

Damokos János, Apor Lázár; Csíkban Lázár István, Erdővidékén Cserei György alkapitány Baróthon, Cserei János N.-Ajtán stb. s ezek mind készeknek jelentették magokat életre halálra mellette állani, nem is számítva a rokonokat, mint a Kálnokiak, Danielek, Keresztesiek stb. Végre egyet mozdult Béldi s 1677. decz. hó 1-re Háromszék rendeit gyűlésbe hívta Maxára s ott egy köríratot, úgyszólva felhivást szerkesztettek a többi székekhez, vármegyékhez, a szászokhoz és több főurhoz, sőt elküldötték magához a fejdelemhez és legbővebben kidolgozva a fejdelem asszonyhoz is. Azon kívül egy szövegezést aláírtak a ligás urak.*

Ezeknek az írásoknak mind egy az értelme s csaknem egészen egy a fogalmazása is, csupán a bevezető és zárszavak vannak másképp alkalmazva s itt a sok előkerült példányból csak egy párt közlünk, t. i. a vármegyékhez és a fejdelemnőhöz küldött példányt s a szövetségi íratot. A hatóságokhoz intézett írat így hangzik:

«Köteles szolgálatunkat Keteknek, mint jó akaró atyánkfiainak stb. Nagy szűbeli fájdalom és keserűség kényszerítvén bennünket, hogy ez bizodalmas és szükséges requisitiónk által kellessék értésére adnunk Keteknek *az mi lelkünkig behatott keserves nagy bántódásinkat és mocskoltatásunkat*, az melyek is az nagy gonoszokban kesergő szegény édes hazánknak utolsó veszedelmire czéloznak (ha Isten ő felsége ingyen való irgalmasságából nem succurrál és édes hazáját, békességét, szép szabadságát szerető embereknek szivöket fel nem indítja, hogy valaha lenne vége az nagy zűrzavar, háborúság és hallatlan hamis hír költéseknek). Tudjuk azért Ketek is mint igazán hazáját s maradékját szerető embereknek, ha nem annyi mértékben is, mint minékünk *székely nationak*, de sok dolgokban és külön-különb formában talán velünk együtt közönségesen is megbántódások nagyok, melyeknek elhallgatásával nem hogy szegény hazánk megmaradására jó reménységünknek útja — sőt naponként, szempillantásonként való közelítése veszedelemnek láttassék. Nyilván lehet azért Keteknél, már két esztendőktől fogva micsodás nagy megmocskoltatása lőn jámbor keresztyén fejedelmünk

* Lehet, hogy több példány is volt, mert néhol a fenmaradt példányokon és másolatokon más-más aláírók is fordulnak elő.

ő nga előtt natiónknak némely nyughatatlan, hamis hír költő és az unióval nem gondoló emberek által, melyeknek előszámlálásával Keteket fárasztanunk nem szükséges, kik is az ő gonosz cselekedeteikért nem hogy büntetést, sőt még csak pirongatást sem vőnek. Most immár újabban az gonosz cselekedeteknek útjára eredvén, jámbor keresztyén fejedelmünk előtt mocskoltanak, becstelenítték párttüttéssel ő nga méltóságos személye és több hazafiai ellen való mérges szándék viseléssel, melyekben hivjuk bizonyságul az Istent, ki előtt mindenek nyilván valók, csak gondolatunkban sem volt, annál inkább szándékunkban, *mert mi nékünk ő ngok fejedelemségükben nincsen semmi botránkozásunk ;* csak ő ngának hagynának békét az haza békességének bontogatására született emberek. Ilyen ártatlan szenvedésünk mely keserves légyen, hagyjuk akármely keresztyén, hazája és becsületi szerető jó lelkű emberek ítéletére. Annakokáért látván, hogy soha semmi útakon és módokon édes hazánk régi jó szokása szerint keserves megbódulásunk meg nem orvosoltathatnék, hanem naponként többülnek és szaporodnak az haza veszedelmét és Istenünk ő felsége haragját siettető zűr-zavarok és törvénytelenségek, kénytelteníttetünk még ily siralmas és szomorú megbántódásunk orvoslásának útjához nyúlnunk, elfogyván ebből az szegény hazából az igazság *és oda folyamodunk, az honnan szegény hazánknak megmaradása Isten után és békessége foly.* Kényszeríttetének azért minden hazája, békessége megmaradására született, Isten dicsőségét, maradását, törvényeit és szép szabadságát szerető embereket Istenére, lelke üdvösségére és az haza szép uniójában letött hütire, kötelességire, az méltó és keserves megbántódásinkat értvén, *ismerje magáénak*, sőt *annak megorvoslásában minden útakon és módokon legyen egy értelemben velünk*, hogy már valaha vehessen valami pihenést szegény édes hazánk. Ezzel kívánjuk, Isten szerencséltesse, éltesse Kegteket. Datum in communi congregatione nostra in possessione Maxa celebrata die 1. Decembris 1677. Keteknek szeretettel szolgálnak Háromszéknek minden, szabadsággal élő rendei közönségesen. (Külső lapon : Háromszékiek zavaró levele.)

A fejedelemhez intézett irat ugyanazon napról és helyről keltezve így szól :

«Méltóságos Fejedelmünk! Nekünk jó kegyelmes urunk! Nagy fájdalommal és szívbeli keserűséggel értettük volt klms urunk elsőbben csak fülhegygyel, de annakutánna sűrűséggel jövén közinkben, hogy némely ártalmas emberek és nem jó akaróink Ngd méltóságos füleit terhelték volna olyan alkalmatlan hírekkel, melyeknek csak kigondolásától is Isten oltalmazzon bennünket, hogy mi köteles hűségünk-

ről elfeledkezvén Ngd, ellen rebelláltunk volna, nem is csodálhatjuk teljességesen klms urunk, mert efféle formált hírekkel tavalyi esztendőben is bennünket sok úttal Ngdnak kedvetlenségébe hoztanak és méltatlanul vádolni nem szüntenek, melyért semmi animadversiót nem vévén, ma is veszedelmünkre igyekeznek és minden félelem és veszély nélkül Ngd méltóságos udvarát afféle koholásokkal inficiálni nem általják. Bizonyítjuk az élő Istennel, ki előtt semmi titok nincsen, hogy az mint tavaly is, úgy mostan is Ngd méltósága ellen való motust nem vettünk eszünkben, sőt valamit az Ngd fejedelmi székinek erősítésére, szegény romlásához közelítő édes hazánk békességének stabiliálására feltalálhatunk, abban életünk fogytáig fáradozó igaz hívei vagyunk s leszünk Ngdnak s hazánknak.

Könyörgünk igen bizodalmas alázatossággal Ngdnak, ha mi suspiciót Ngd méltóságos elméjébe efféle hírek nemzettenek volna, fejedelmi szokott kegyelmessége szerint tegye le, és mivel már efféle vádlások ellen semmi orvosságot egyebet nem találhatunk és *haza törvénye szerint való mediumoknak elkövetésénél* ártatlanságunknak kijelentéséért Ngd nehézségét nem érdemeljük. Assecurálván igaz keresztyéni hitünk szerint Ngdat, nem egyebet, hanem Ngd méltóságának és édes hazánknak megmaradására vigyázunk abban is, sőt hogy ennyi számú mind Ngd és boldog emlékezetű prædecessori mellett való hív szolgálatunknak legyen méltó tekinteti, mintsem ez haza békességét rontó s felforgatni igyekező ártalmas embereknek vádlásoknak. Kiért Isten ő felsége Ngdat szerencsés országlással boldogítsa, szívünkből kívánjuk.

Datum ex generali congregatione nostra in possessione Maxa celebrata. Die 1-a Decembris 1077. Ngdnak alázatos igaz hívei. Egész Háromszéknek szabadsággal élő rendei.»

A fejedelemnéhez intézett irat még cifrább esküvésekkel van telve, hogy ők a fejedelem és családja ellen nem törnek, csak a gonosz emberek, a temondád hírhordók ellen, de legyen a fejedelemasszony Eszter királyné a Hámánok tanácsa ellen.

Végre a szövetséglevél így hangzik:

«Dicséretes eleinknek véres tragédiákkal pecsétlett munkájok, régi királyok és rendszerint következett monarchák confirmatiójával lett szabadságunk, mely nékünk s mi előttünk fennálló keresztyénségek úgy az számlálhatatlan pogányság lehetnek bizonysági magyar nemzetünknek, de versengő példái serkentnek, falu és városok pusztulási, azoknak puszta kőfalai, felette kimondhatatlan ezer lelkeknek kiknek kardra

hányatása, kik számkivetésre vagy elraboltatásra, még az hamvai sem szűnnek édes hazánknak, hogy némelyek sem Istennek félelmével, sem haza törvényével nem gondolván, közönséges jónak nevezeti alatt hol titkos idegen országokkal való confederatiókat, hol ördögi sugarlás (sugallás) segítségével az ős hazafiai ellen mérges ligákat celebrálnak, az köznyugodalmat privatumos czélra fordítani igyekezvén, egész haza békességét bontogatják. Méltóságos urunkkal conditióit violáltatják Isten s haza törvényes megvetésével, kiből nem egyebet, hanem utolsó veszedelmet várhatunk fejenként. Tetszett azért, Istent híván segítségül, az kik még az haza ős fiai közűl sem reménységtől vagy félelemtől el nem fojtattunk, méltóságos fejedelmünk székének megerősítésére, megromlott szabadságunknak helybeállítására új modalitást tegyünk és cunctis viribus valaki igaz hazafiának tartja magát, felkeljen, az uniót restauráljuk, *átkozott lévén ebben valaki, vagy ambitiót vagy ultiót is supponál.* Levén pedig felesen, kik az közjónak supprimálásával magoknak előmenetelt vindicálnak, az igaz ügyet szorongatják, netalán tán ártatlan vérrel kereskedjenek, hogy az métely zaboláztassék és az versengés ki ne fakadjon, valakinek ilyen cselekedeti világosodnak, non obstanti nobilitári prerogativa, míg az feltett czélt nyerhet, captiváltassék sine respectu personæ et loci, életük és javaik minden részeik se(questrálva le)gyen.

Ezen censurám mellől semmi időben ki nem állok, æquivocatióval nem élek, sőt fejem fennálltáig ezt az casust nem recusálom, bona fide christiana velem ebben egyetértőket assecurálom, legkissebb tisztségnek is magaménak tulajdonítom és egyező értelemmel oltalmazom. Isten engem úgy segéljen s úgy adja lelkem üdvösségét.

Csáky László. Béldi Pál.
Damokos János. Apor Lázár.
Mihálcz Mihály, sepsi-széknek vicze királybirája.

Az 1677. decz. 1-én kelt köriratokra a megyék és székek egy része felelt meglehetős általánosságokban, így például Csík- és Kászon-szék decz. 5-én, melyhez Gyergyószék a következő rövid nyilatkozattal csatlakozott:

«Mi gyergyószéki alfalvi Ilyés György azon Gyergyó-széknek vice királybirája, tekerőpataki Gábor Ferencz és ujfalvi Elekes Péter azon széknek hites assessori nemes emberek az egész nemes Gyergyó-szék képében adjuk ez assecuratoriánkat sub bona fide nostra christiana, hogy az mikép anno præsenti 1677. die vero 5-a mensis Decembris az tks, nzts Csík- és Kászon-székeknek minden szabadsággal élő rendei assecurálták volt az tks, nzts, nms Háromszéknek minden szabadsággal

élő böcsületes rendeit, mi is azon ő kemek assecuratoriáját mostan mindenekben confirmáljuk és ratificáljuk, úgy, hogy *minden hazánk megmaradására, kegyelmes urunk méltóságos fejedelemségének megtartására és szabadságunk megmaradására való jó dolgokban ő kegmekkel egyetértünk.* Kire is az Atya, Fiu, Szent-Lélek teljes Szentháromság egy Isten úgy segéljen és úgy adja lelkünk üdvösségét. Datum in communi congregatione sedium siculicalium Csík-, Gyergyó- et Kászon-, Monasterio Csíkiensi celebrata. Die 19. Decembris 1677.»*

Ezek amaz iratok kiválasztott példányai, melyekben le vannak téve a Béldi forradalom alapelvei. Dagadozó, felfujt szólásformák annyira, hogy azok miatt a mondatok meg sem tudnak alakulni s a szöveg csak alig érthető. Egyetlen egy szabatosan körűlírt concrét eset sincs felemlítve, mely a forradalmat indokolhatná, sem egy, vagy más üdvös reformot kitűzve nem találunk.

Valóban ha meggondoljuk, hogy Béldi az ő korában mívelt ember volt, hogy egyénisége rokonszenves, kit sokan szeretnek, jó czimbora, ki nagy tapasztalásokkal gazdag életéből mikor a toll nincs kezében, hogy dagályosságra csábítsa, jó előadással s kedvesen beszélte el élményeit — és aztán látjuk ezeket az okiratokat, melyeknek minden sora az ő álpathoszára vall; melyekben a gyakorlatiasságnak, az életrevalóságnak és a jó politikának még csak szikráját sem tudjuk felfedezni: alig volnánk képesek az egyéniséget a maga teljességében magunk elé állítani, ha nem látnók, hogy e sajátságos, önmagoknak oly sokszor ellentmondó politikai alakok a magyar történetben már sokszor előfordultak.

De még tán közelebb lépünk az igazsághoz, ha úgy fogjuk fel, hogy ez iratok nem a valóságot fejezik ki, hanem csak bizonyos felület rajzát adják, mely alatt Béldinek az a nagyravágyó gondolata él, hogy ezek mind csak

* Másolat. Méhesen gr. Béldi Ákos levelei közt.

szóbeszéd és minden elégedetlenségnek csak akkor lesz vége: ha e *jámbor fejedelmet* szépen leteszitek s közakarattal engem tesztek helyébe, minden egyéb csak hiába való. Lássuk hát, hogy volt Béldi eszejárása s miként akart ő forradalmat csinálni és reformálni.

Megindulván a székely sereggel, csatlakoznak hozzá a vármegyék és a szászok. És ő nem akar semmi rosszat, nem akarja a fejedelmet bántani, nem is akar fejedelem lenni, megelégednék a legkisebb hivatallal, nem akar vért ontani (minek akkor a nagy sereg?) csak hatol előre (hova, meddig?). Egész addig, míg megtalálja a fejdelmet és tanácsát; (persze ellent nem áll senki, mert hisz ő csak jót akar!) Akkor letesz nehány tanácsost, meg is mondja, hogy csak hármat, négyet; de kiket? Bethlen Farkast, Bánfy Zsigmondot, Rhédeit vagy Mikes Kelement, talán Telekit? hisz ehez még ez iratok kelte után is bizalmas levelet ír. Kimondatja articulusban, hogy Béldi igaz hazafi, mert hisz a rágalmaknak ez lenne gyógyszere. Így aztán megmarad Apafy, változnak a tanácsosok, de hol van és mi a garantia, hogy ezek jobbak lesznek, mint az előbbiek? Ezt senki sem tudhatja, de Béldi re bene gesta, visszavonul Bodolára s *békés-hadjáratát*, a mint a tanácsosok romladoznak, minden két, három esztendőben ismételni fogja.

Az udvari párton sokkal élénkebb a mozgalom. Ama félelmes lehetőség miatt, hogy hátha csakugyan Béldivel tart az egész ország, mindenfelé ijedtség, rémület uralkodik. November elején indult s egész hónap folytán *rendszeresen ismétlődött* a hir, hogy Béldi nagy sereget gyűjt s indul ki Háromszékből és az udvar körűl befolyásos urak közűl egy nagy részt kardra hányat s a fejdelmet is hatalmába keríti. Mind a mellett azonban hogy a hirekből egy szó sem volt igaz, hisz a fejedelem asszonyhoz decz. 1-én intézett levelében Béldi is említi «pártütéssel, zászlók emelésével vádolnak, mocskolnak és keserítnek, me-

lyek miatt ez hazának nehol való lakosi fellázadván, szekerek hátán vannak, *magok* is pedig egyik helyből az másikba költözködnek, hogy annál inkább az hazugságot valósággá csinálhassák;» mondom habár e hirek puszta koholmányok voltak, olyan futás kerekedett az országban, melynek párját kell keresni. Teleki Kővárban van, a fejedelem családjával — nov. 3-ik óta — Szamosujvárba huzódott, a többiek is székváraikba, vagy a szász kulcsos városokba.*

Telekiről azt írja egyik krónikás, hitte, hogy Béldi egyenesen ellene indul, s kurucz hadakat vont Kővár környékére, hol őket fizette, étette, itatta s egy részeg bujdosó elibe állván, így apostrofálta: «Azt mondják uram, Kd azért olyan jó pártfogónk, barátunk s azért olyan vendéglátó, hogy félelemben van Béldi uramtól?» Teleki tréfával felelt s egy lovat ajándékozott a bujdosónak, hogy elhallgattassa.

Bethlen János pedig azt írja Béldinek Keresdről nov. 26-ról: ide érkezvén nagy tumultust találék, Bethlen Elek mindenét pakoltatja, egész éjszaka rakatá s «ma mindenét elviteté a körül való szászok kastélyaiba. Csak egy Ujvári nevű vén szolgáját s nehány oláhot hagyott udvarába, ha csak azok is el nem mennek.» Mikor jó nagyokat futottak az urak, csak akkor mertek visszanézni s csak akkor látták, hogy nincs sehol semmi, sem Béldi, sem Béldinek bár egy katonája.

Egy képet ismerek, melyet jó sejtelemmel alkotott meg egyik jeles képirónk Vastag György: Béldit látjuk sátorában, a mint a harczra öltözik, öreg székely köti fel sarkantyuját s ő elgondolkozva a levegőbe néz, mintha valami nagy talány lebegne szemei előtt, melyet megfejteni

* Bethlen Miklós Önéletírásában elmondja, hogy a Szászvárosok miként oltalmazták a menekülőket; hogy nem adták ki senkinek s nem könnyen hajtották végre az itéleteket, stb.

nem tud; a sátor nyilásán át látszik a felnyergelt harczi paripa, a lovász alig képes tartani, oly türelmetlenül tombol, mintha rohamra készülne ..... de gazdáját hiába



36. BÉLDI PÁL CSATÁBA KÉSZÜLÉSE.

várja; Béldi annyira nem megy, hogy kardot is kössön s lovára üljön ... a sarkantyú kötésnél marad örökre; mikor a gyors tettek, a hatásos kitörés órája érkezett el, akkor

szállja meg, s akkor keríti hatalmába az aggódás, a kétkedés bénító szelleme.

Az a rövid hónap november 10-től deczember 10-ig az az idő, melyet megjelölnek régibb és újabb írók, hogy ha Béldi ekkor megindul erélyesen előre hatol, pehelyként fujhatta volna el az egész Apafy kormányt. Mi a történelmi feltevéseknek, hogy ha így, s ha úgy: akkor így, s akkor úgy történt volna, nem vagyunk baráti, de kételkedünk azon, hogy Béldit bármely pillanat választása, vagy még ennél kedvezőbb körülmények is kisegítették volna programmtalanságából. Egy jóravaló reformot sem tudott concipiálni s nem volt arra való szeme, hogy az általános helyzetet belássa s észrevegye, hogy a hosszas török barátság s az ezzel együtt járó örökös kétszinűskedés az emberek jellemét megrontotta, az alkotmányos szellemet demoralisálta s a közéletet, az institutiókat úgy megvesztegette, hogy itt csak teljes átalakulás segíthet. Ezt a belátást a végzet *Teleki Mihálynak*, *Bethlen Miklósnak* s nekik is csak későbbre tartotta fenn.

Az udvari párt részéről az első adatok november elejéig terjednek, ugyanis 1677 nov. 8-áról Kővárról keltezve előttük fekszik Teleki Mihálynak egy levele, mely az író egész egyéniségét a maga teljességében tükrözi vissza; mely bizonyítja teljes nyugodtságát, igazolja ama nagy hatalmat, melyet kortársaira, s ama nagy befolyást, melyet Apafyra és udvarára gyakorolt. Tiszta, átlátszó minden gondolata. Tárgya felett teljesen uralkodik. Egyszerü, biztos egész terve, okos minden szava az idők, emberek és viszonyok teljes ismeretével. A levél így következik:

«Levelét Kdnek vöttem. Kapitiha uram is bár többet írt volna. Naláczi uram levelét látom. Mit írjak, micsoda tetszést adjak, elmémmel fel nem érem, mert jó lélekkel írom az dolgokat, szintén annyira lenni nem hihetem.

1. Hogy okos, jó lelkű, más, hazáját szerető ember oly vakmerőképen beleugrasson az dolgokban, nem hihetem.

2. Paskóra, ki merné magát kissebb dolgokban is bízni.

3. Ha mit akarnak, olykor kezdették volna, mikor az embereket csoportosabban (fog)hatták volna össze.

4. Nem volnának oly elszéledve az országban, ki együtt, ki másutt.

5. Lehetetlenségnek tartom, hogy felesen lehessenek; vajmi sok kívántatik ahoz, az ki egy megállapodott fejdelmen fel akar adni.

6. Én úgy gondolom, úgy is hiszem, az kik efféle siettekben vannak is, nem ő ngok, hanem egy nehányon mi ellenünk akarnak moveálni, mi ellenünk tanácskoznak.

Mindazonáltal engemet megcsalhat vélekedésem, és mivel non est sapientis dicere: non putarem, örömest úgy szólnék az dologhoz, hogy az rosszakat megelőzhetné az ember.

Mint lőn az dolog Bethlen és Béldi uram alkalmatosságával, igen előttem viselem. Oly dologhoz kell embernek fogni, miket véghez vivén, meg is bizonyíthasson, mert úgy kezdheti el ember, hogy az mely hír csendességben vagyon, azt is felzavarhatnók.

Már eddig Kapi uram beérkezett Brassóba, késő az dolog, vagy egy értelemben van amazokkal, kit én nem hihetek. Ha egy értelemben lészen, azt is kinyomozhatni, és valóságos lévén a dolog, procedálhatni. Ha penig egy értelemben nem lészen velek, el nem bocsátják úgy, akkor választ nélkül lészen az dolog.

Paskónak is dolga, merre ment, eddig elvált, abból is alkalmasint intézhetni az dologhoz. Sokat építek igen az Nemes János uram assecuratiójára, kit az háromszéki atyafiak felől felele. Bizonyos dolog, igen élnek az emberek, az hizelgők fejedelemnek, azzal «melius est prævenire», de sokszor az hertelenkedés is megártott sokaknak.

Kell-e ő ngoknak megjelenteni, nem-e, nagy kérdés, nehéz hertelen természeti lévén urunknak ő ngának. Melyiket javaljam, azt-e hogy megjelentse Ketek, vagy eltitkolja, nem tudom. Azt írván fő hopmester ő keme, hogy megjelentse Kd, ha azt irom, meg ne jelentsék, ki tudja, mik következhetnek, lelkemet, kötelességemet is megsértem, ha ismét megjelenti Kd, ő nga meg talál indulni hertelen, abból jót nem várok.

Még is inkább tetszik ez nékem. Ketek együtt Tofeus uramat melléjek vévén, menjenek Gilányiné asszonyomhoz, odajövén Toldalagi János uram is, ő kemék értelmét is vegyék és elsőbben asszonyunk elméjét disponálván, urunkkal ő ngával fogadtassa fel Ketek, hogy kissebbet is Ketek híre nélkül nem cselekszik. Az dolgot fő hopmester uram immár penig jelentse meg. Az dolgoknak cirkálására* mindenfelé küldjenek el.

Most ő ngok jó helyen vannak, élést oda (t. i. Szamosujvárra) min-

* Kipuhatolására.

den felől szállíthatnak. Az lovakban elvihetnek szélyel, szénát pénzen kaphatni, az szalmát is megegye. Míg Kapi uram elindul, az dolgokat kitapogatja ember, micsoda terminusokban vannak, addig lennének helyben ő ngok.

Ha az útak engednék, az urakat össze kellene hivatni és ha az uraknak tetszik, az embereknek értésére kellene adni az dolgokat, kik felől micsoda hírek vannak, de azt az urak tetszése nélkül nem javallom, hogy meglegyen.

Hogy penig azokban, az kik felől szó vagyon, urunk ő nga hivasson, nem javallom, mert némelyike nem mervén oda menni, inkább elijedne, de ha oda mennek is, félek, akkor lenne hírével Keteknek, mikor fogva volna némelyike.

Jovallanám Nemes János uramat oda hivatni, mert nem messze ő keme, az dolgot egészen értésére adni és ő kemének parancsolni, cirkáltassa meg oda be az dolgokat.

Sárpataki uramat is hivatni, vagy hiteles ember által az dolgokat értésére adni.

Barcsai Mihály uramat is, tisztességes conventiót adván, meg kellene kötelezni, tetszését ezekben az dolgokban venni, ő keme Keresztesi uram dolgát kicirkálhatná.

Szebenbe is az királybirónak, polgármesternek az dolgokat öcsém Székely László uram által értésére adhatná ő nga, és elméjök hol jár, kitanulhatná.

Kornis, Mikola * uramékat is hivatván, meg kellene az dolgokat jelenteni, nagy becsületnek tartanák, hűségökben erősödnének.

Haller Pál és János uraknak is iratni kellene az dolgokról.

Most ő nga jó helyben lévén, kolozsvári, somlyai præsidiumok közel lévén, annak az hadnak is megfizetvén, jó disciplinában tartván, nem messze küldvén ő nagysága magától, nem hihetem, merjenek próbálni. Azalatt az dolgokat kitanulván, mit kelljen cselekedni, Isten, az idő ő ngékat megtanítják.

Ha volna ki által, az brassai bíró elméjét is meg kellene próbálni, hol és mint jár. Az székelységen Kornis, Bethlen Gergely, Nemes János, Daczó uraimék lévén főtisztek, ő keméknek mindenikének jó affectióját hiszem lenni ő ngokhoz, nem hiszem, a székelységet semmiért vezessék ki. Mindazonáltal Isten is az vigyázókat, könyörgőket segíti. Én minthogy az dolgokat jól nem tudom, senkinek is elméjét nem tudom és az (első hír) honnét, micsoda okokból származott, kiktől adatott, nem tudván, az dologhoz nem szólhatok. Ha egészségem engedné, bizony mentest mennék ő nga udvarába, noha itt is fejem füsti megyen fel az sok rosz dologba.

* Kornis Gáspárt és Mikola Zsigmondot érti.

Egy szóval discrete, moderate kell az dologhoz fogni, jól meggondolva. Azonban vigyázni, könyörögni, és kitanulván jól az dolgokat, serénykedni kell az rosz dolgoknak megelőzésében. Istenért azon legyen Ketek, ő nga meg ne induljon felettébb, azonban hertelen cselekedetekben ne bocsátkozzék, de az dolognak felcirkálását is, jó és rendes útját el ne mulassák. Isten Keteket minden jóra vezérelje, éltesse. 1677 nov. 8-án Kdnek szolgája komja Teleki Mihály.

Levelemet Gilányiné asszonyom, Toldalagi, Tofeus uram előtt olvassák fel.

I. P. S. Nagy dolognak tartom Bethlen Farkas uramnak házánál nem találását is, ő kemének is írni kellene, adná tetszését ezekben az dolgokban, mit kellene cselekedni. Sőt ha tetszenék Keteknek, másoknak is, mivel ez rettenetes idő. Az urakat ő nga oda nem fárasztja, az több uraknak is iratni kellene jó formában, az dolgokat értésekre adván, tetszéseket venni; féltős, ő nga messze lévén, az idők, útak alkalmatlanok lévén, átalván ő nga ő ngokat fárasztani, de ebben is akadálya lehetne az, hogy eszekbe vévén az emberek, hogy kinyilatkoztak az dolgok, annálinkább siettetnék rosz dolgokat. Kdet kérem, tudósítson mindenekről; úgy arról is, ő ngok ott meddig lesznek. Levelimet visszavárom, kérem, el ne tévedjenek. Gyerőfi uram által kitanulhatná ember Daniel István uramnak elméjét.

II. P. S. Az portának most az muszkákkal, kozákokkal lévén dolga; az lengyel békesség is ha még egészen végbe nem ment; ezeket elvégezvén, az magyarok dolgára lévén intentus, én nem hiszem, Erdély, urunk ő nga ellen való cselekedetekre senkinek engedelmet adjon, annál inkább, hogy segítse ebben. Akárki is ezeket általlátván, az emberek meggondolván, nem hiszem, merjenek derék dologhoz fogni. Zsibonganak, beszélnek ugyan, de el nem merik kezdeni; én olyan hiszemben vagyok, nehezen is veszik afféle dolgokra már magokat. Mindazonáltal én írom az én vélekedésemet és mint jámbor, úgy ítélek mások felől is. Az vigyázásnak, cirkálódásnak, jó dispositióknak meg kell lenni; bizony dolog, a kiket valóságban elérnek, meg is kellene büntetni, de elkezdeni s meg nem bizonyíthatni, annál nagyobb confusio leszen az országban.

Pater János után az ki volt, elhiszem, eddig megérkezett; eljött-e Pater János, vagy eljön-e, abból is tanúlhatni. Én egyáltaljában az emberek felől való híreket, honnét mi okból származtak, úgy szeretném fundamentaliter tudni, végére hajtani, úgy cselekedni. Oda Brassó felé Csereit kellene jól disponálni. Déva felé Budai urammal vigyáztatni. De az az rosz, hogy az afféle végbeli szolgákat igen meg szoktuk mi kedvetleníteni. Naláczi uram is arra felé lévén, vigyázhatna.

Paskó felől portára is írni kellett volna eddig is. Engem, kérem, tudósítsanak; én Kökényesdinek nem írok, ha urunk ő nga nem paran-

csolja. Egyszóval ha ő ngoknak tetszik, az urakat össze kellene hivatni mindeniket, egyet sem kellene elhagyni közzűlök. Eddig Haller János uram is kézhez adhatá az adót. A levelet visszaküldtem. Úgy kellene az urak össze hívásokat rendelni, hogy mindenik reáérkezhetnék és ugyan postán vinnék el az messzebb valóknak az levelet.

Valamint volt, hogy — de ezeket az sok rosz dolgokat kellene egészen igazítani, nyakát kellene szakasztani ; mert mindenkor félni, rettegni, kételkedni, desperatiókat szerez az emberek elméjében, abból fakadnak osztáng sok rosz dolgok.

Istenért azon legyen Ketek, urunk ő nga viselje csendesen magát, hertelenkedésre ne fakadjon ő nga. Miket írnak nekem, Keteknek oda küldtem. Az én mostani inclusám öt, kiket visszavárok, egy kis czédulával. Kd fia jó egészségben vagyon, szombaton oda megyen Kdnek engedvén.»

Ez a levél valószinűleg Baló Lászlóhoz volt intézve s van még nehány levél a következő napokról Naláczihoz, Székely Lászlóhoz s másokhoz is, a fennebbiek részletezése s újabb versiók, hogy az urak összehivását sürgeti s köztük Béldit és Haller Jánost is meghivandóknak tartja s Bethlen Farkastól megkérdezendőnek, hogy miféle és kitől hallott hír miatt nem merészel saját várában hálni, tölteni az éjszakát.

E rendkívül érdekes levelekből csak az bizonyos, hogy az országban a legfőbb értelmi tekintélyt Teleki Mihály gyakorolta. Az ítélő tehetség souverainitásával beszél a dolgokról s minden szava teljesülésbe megy ; Barcsai elmegy Keresztesihez s kémjéül szolgál az udvarnak, hogy megtudja, mit akar Keresztesi, vagy társaival együtt Keresztesinek lesznek-e hirmondói, csak akkor mondhatnók meg pontosan, ha Barcsai jelentésére is ráakadnánk; hogy Keresztesi jól felhasználta udvari látogatói fecsegését, azt láttuk Béldihez intézett s fentebb közölt leveléből. A mint Teleki rendelte, Székely László is elment Szebenbe kémkedésre, de vagy előre értesültek a szebeniek, vagy nagyon ügyetlen volt Székely László uram, mert megérkezése után már másnap irja Béldinek a szebeni királybiró, hogy itt

van Székely László uram, *de remélem rövid időn kitudjuk a városból.*

Többször emlékeznek mind e levelek Paskó Kristófról, melyekből az tünik ki, hogy október hó végén, vagy november elején eltünt valamerre, mások úgy mondták, hogy elszökött, Haller János azt írja Telekinek, hogy Paskót látta Brassóban s tőle mint adóbeszállítójától kérte azt az adósságot, mivel állítólag az állam tartozik neki, de ő



37. NAGY-SZEBEN.

lepirongatta s elűzte magától: «nem is láttam azután, mondják, házához vakarodott, nem szökött el, úgy hallottam.» Hogy azonban Paskó állásával tisztába jőjünk, egy tanút kell kihallgatnunk, ki a dologról jól volt értesülve, miből az tünik ki, hogy Paskó csakugyan eltünt, úgyszólva elszökött, mert küldetése volt. Mihács Mihály uramnak 1678. máj. 15-én tett vallomása így hangzik:

«Az Kapi uram Brassóba menetele előtt circiter két héttel bement Paskó Brassóba holmi adósságának solicitálására az uraktól, akkor Béldi

uram izent Bodoláról, hogy Paskónak gazdálkodjanak. Útja Paskónak Brassóba volt, Vargyas, Hidvég, Árapataka, Ilyefalva, Bodola, az maga Paskó relatiója szerint. Bodoláról ment Brassóba és útjában beszéllett Béldiné asszonyommal, azután elmenvén Paskó, mondotta az asszony: «Az Isten vesztette volna el ezt az embert, ez most Csáky uramtól jött s így jár szem előtt, mondja meg Kd, keressen szállást magának, de ne az piacz felé, hanem félen való helyen. Paskó Kristófot Bodaláról küldé el az úr Béldi uram, onnan az nap estére ment János Geréb uramhoz (talán Árapatakára) onnan másnap Szent-Györgyre Daczó János uramhoz, ő keme írt is udvarhoz mellette bátorsága felől, de elmenő szándékát nem tudta. Onnan ment Kőrispatakra Kálnoki Sámuelné asszonyomhoz, onnan Nemes Mihály uramhoz, onnan Kálnoki Bálinthoz. *Oda az úr Béldi uram küldé tőlem a portára való ajándékot,* úgymint egy mosdót korsóstól, öt vagy hat virágos kupát, tallért s aranyat is, mely omnibus computatis lehetett circiter 5000 tallér. Paskó uramnak is uti költséget circiter 300 tallért. Ez idő alatt Paskó uram küldötte volt két szolgáját Béldi uramnak a szilisztei pasához, kiket megfogtak volt a Dunán miszilis levelekkel, de continentiáját nem tudja, mit hoztak, azt sem, mert fogságban esvén, az pipában égették a levelet. Paskó uram a Nemere havasán ment által, egy felvidéki oláh volt kalauza, az meghalt.»

Teleki leveleinek hatása legelőször is abban nyilatkozott, hogy az egész Béldi mozgalmat birálván s tisztázván a helyzetet, visszaadta a nyugalmát az udvariaknak, rendszert alkotott az udvariak magatartásában, az eszeveszett félelemből vagy színből szétfutók kezdtek magokhoz térni, Teleki józan felfogása kezdett hatni és az elméket ösztönözni, hogy a vész elhárításáról gondoskodjanak. Maga az udvar visszanyervén nyugalmát, visszatért Ebesfalvára s oda hivta maga körül a tanácsurakat teljes számba s magát Béldit is meghivták. E gyűlésből (decz. 14-én) legelőbb is a hatóságokat szólította fel a fejdelem, hogy Háromszéknek a maxai gyűlésből decz. 1-én kelt felszólítását utasítsák vissza s fejedelmi parancs nélkül felűlni ne merészeljenek, egyszersmind Kornis Gáspárt, Mikes Kelement és Macskási Boldizsárt beküldik Háromszékre, hogy azokkal beszéljenek s eszöket helyes utra igazítsák.

Előttünk fekszik ez utasítás, melyet az ebesfalvi gyű-

lésből a fejedelem e három urnak adott. Ugy látszik Bethlen Miklós, ki ez időben felesége betegsége s némi félelem miatt, nehogy Béldivel egy bordába keritsék, a távol Szebenben mulatozott, ez utasítást soha sem látta, mert a követség súlyát a Mikes Kelemen személyére helyezi, pedig az nem a személyekben, hanem mint teljesen sikerült replikában, ez utasításban rejlett, mely az egész Béldi mozgalomnak kegyetlen birálata s a mint Béldi panaszai csak papiros gravamenek voltak, ez iránt, melynek szerkesztését szintén csak Teleki eszközölhette, teljesen alkalmasok azok szétszakgatására.

Az utasítás mit a fejedelem a három urnak adott, kilencz pontból áll, az *elsőben* kijelenti, hogy mily fájdalmasan érinté e mozgalom hire, melyet leánya halála alkalmával vett; meghagyja a követeknek, fejtsék ki, hogy a székely szabadság és kiváltság az ő uralkodása idejében még inkább öregbedett, hogysem lehanyatlott volna; a *harmadik* pont alatt biztosítsák a székelyeket, hogy soha senkisem vádolta őket a fejedelem előtt; de szétküldött saját irataik nem hogy mentségükre szolgálnának, de a dolgokat magok ellen bőven mutogatják. 4. A kibocsátott iratok pedig nemhogy hazánk megbomlott szabadságának helybe állítására néznének, vagy romlásának megelőzésére czéloznának, de sőt inkább minden jó dolgoknak felforgatására törekednek. 5. Teljesen alaptalan az a hír, mintha a fejedelem a Székelyföldre feles katonaságot akarna szállítani. Fontos az utasítás 6-ik fejezete, melynek 10 kérdése van: 1. Micsoda fondorkodók azok, kik hamis vádlásokért csak pirongatást sem vettek? 2. Kicsodák azok, az kiktől megbántódtanak ő kegmek? 3. Micsoda megbántódások vagyon? 4. Kicsodák azok, az kik kezünkből a regimen-t kivették és az haza szabadságain erőt vettenek? 5. Az két-három személyen, kiket értenek ő kegmek? 6. Micsoda levelet subscribáltak ő kegmek és subscribáltattak is némelyekkel? 7. Micsoda ma-

nifestumok lehetnek még azok, melyeket ki nem bocsátottanak? 8. Mi módon holt meg az igazság Erdélyben? 9. Mit értenek azon, hogy csak a fegyver maradt kezünkben? 10. A szétküldött leveleket közönségesen magok irták-e ő kegmek, avagy bizonyos személyek a közönséges név alatt; *mert noha ezek könnyen* általlátható dolgok, de ugyan mégis kivánjuk a maguk magyarázatját is értenünk stb. stb. . . . . És tovább is mind ily beható egyenes kérdésekkel oldja fel a panaszos köriratok tételeit s teszi láthatóvá Béldi amaz igyekezetét, hogy a maga ügyeit és sérelmeit úgy adja elő, mint közügyeket.

Béldinek, ha igaz és bátor szabadsághősnek tartotta magát, elibe kellett volna állania a küldötteknek és megfelelni minden pontra, kérdésre őszintén, egyenesen, megmondani névszerint, hogy kiket vádol és miért?

De nem, Béldi félre állott s elnézte, hogy azok új gyűlést tartsanak s őt mélyen sértő, megalázó s a maxai nyilatkozatokat és felírásokat teljesen megtagadó és a loyalitástól buzgó végzéseket hozzanak, miben a háromszékieket nehány nap mulva a csikszékiek és a szebeni universitas követték. Nem vádolom azzal Béldit, hogy nem volt physicai bátorsága s személyét féltette volna a három úr akármelyikétől, is talán a hármat is leverte volna, de állítom, hogy nem bírt erkölcsi bátorsággal, melynek alapja a szent igazság rendithetetlen érzése s a meggyőződés hatalma és tisztasága. Érezte, hogy eljárásában igen nagy része van az önzésnek s félt attól, hogy a három úr ezt hívei előtt fogja szemére vetni. A három úr teljes diadallal tért vissza Fogarasba s ekkor ismét szünet állott be, vajjon a karácsonyi ünnepek bekövetkezése miatt-e, vagy a miatt, hogy egyik fél sem tudta mit tegyen?

Mind a mellett a mélázó vezért annyiszor túlszárnyaló fanatikusok nem nyugodtak, azt hitték, hogy a háromszéki újabb nyilatkozat szintén Béldi műve: *port a szemébe!*

És már most összevonja a székelyföld hadi népét és indul a tettekre.

Még a szász királybiró is azt írja Béldinek: *az itt való emberek az dolog felől akarnának, ha minek kellene lenni, lenne meg hamar.* Ily értelemben írt Béldinek még Bethlen Miklós is, mely leveléről azt mondja, hogy Bethlen Farkas Konstantinápolyban Béldi levelei közt megtalálta, és habár elveszthette volna őt e levél által, de a rokon érzet feltámadván benne, mikor haza került, néki viszszaadta.

Igy írt Béldihez Lázár István, hogy ő kész a gyergyóiakkal, így Apor Lázár, így Mihács és mások s így különösen Cserei György Erdővidékéről. Baróthról 1678 január 6-áról írja:

«Kapitány uram izente, hogy bejő hozzám, levelét küldöm, melyet is uram ne mindennek mutasson meg Kd, mert iteratis vicibus írta, hogy senkinek ne mondjam. Itt vannak a Szilágyinak katonái, magát megfogták Ebesfalván (?), a többi be nem érkezett Beszterczéről. Szolgám udvartól megjövén, mondja, Teleki, s Gergely (bizonnyal Bethlen) uramék igen conturbatus elmével voltak, Mikes úgy értem bejő. Igen kötve kell embernek hinni. Az gróf is (Csáky László) bejött, mi végre, nem tudom, mivel mindenütt tudják bejövetelét. Kdet kérem, ne nehezteljen tudósítani, mihez tartsam magamat. Itt nagy a híre, hogy Lázár István uram felült. Az populé részéről az udvarhelyszékiek tartanak a kitudjától. Fekete Pált expediáltam közikbe. Ha mi hírem jő, ismét tudósítom Kdet. Az Isten uram Kdet sokáig éltesse a mi szerencsénkre.

— január 10-ről ugyancsak Baróthról írja Béldinek, hogy őt fejdelmi comissióval hívták meg az udvarhoz (Fogarasba). «Kdtől várok, ha elmenjek-e vagy nem, ha kimegyen az ember, az is rossz, ha ki nem megyen, micsoda securitással maradjon meg. *Én ebből rosszat látok kijőni, addig huzódozik Kd az dologgal. Egész választ várok Kdtől.*»

P. S. Ha uram Kdnek úgy tetszik, hogy elmenjek, elmegyek, ha nem tudom mit csinálnak is velem; ha hogy úgy tetszik, hogy el ne menjek, nem megyek; *Én vagy élek vagy halok, de már Kdtől el nem szakadok. Ezt így értvén, jó volna nem kérni, ha mit akarunk**; periculum in mora.»

* Ez utolsó idézetekben a dőlt betűvel szedett sorok vörössel voltak aláhúzva, még pedig a kanczellárián, vagy a hol mint peres iratok szerepeltek.

— jan. 16-án Nyujtódról Apor Lázár írja, hogy ő készen áll: én immár várok csak Kd parancsolatjától és mindenekben ahoz alkalmaztatom magamat, maradván míg élek Kd alázatos szolgája.»

— január 18-án Barótról ír a csataszomjas Cserei György: «Tennap 1 óra után jöttem ki Fogarasból. Én uram menék és jővék csaknem úgy, mint az ki Bécsbe menyen s az császárt nem látja. Ha kezdené valaki, mért hívtak, soha bizony meg nem tudnám mondani, mért hívtak volt ki. Egyéb dolgokat miket experiáltam s láttam, szegény legény vagyok, száz tallér érő ajándéknál inkább akarom. Holnap Kdhez megyek, addig is tudósítom. Az mezei hadak tennap előtt jövének oda tizenegy zászlóval, minden zászló alatt lehet nyolcz-kilencz száz lovas javával-rosszával együtt, ma mustrálják őket s fizetnek nekik. Szállíták őket az Sárkány alatt való falukba. Az kolozsvári praesidiumban *Makai* egy zászló alja katonával, *Salis* egy korneta némettel érkeztek vala el. Az somlyói praesidiumban is annyi jő, de nem érkeztek vala el. Noha azt mondják, hogy semmit se kezdenek, ha mi nem indítunk valamit, de azt én nem hiszem, az mint az dolgokat látom. Oka az egyik (a többit coramra hagyom) egy ember azt sem ok nélkül adta tanácsúl, hogy az sólyomnak az fészkét el kell rontani s az fiait könnyebben megfoghatni. Ez ártalmas tanács, azért uram félek attól, csak ne szorítsák el tőlünk Kdet. Az Istenért vigyázzon Kd, addig huzódozik Kd, bizony sütve teszik alájok. Nem kellene az szép szónak hinni. Udvarhelyszékiek, Marosszékiek csak a jó hírektől várnak. *Az Istenért ha mit akar Kegtek, lásson dolgához, ne várjuk az fejünkre etc.* Bethlen Gergely megijedt, ámbár velem sokat beszéllett stb. «Úgy vigyázzon Kd, egy éjjel bizony Bodola alá mehetnek azok az katonák.»

«P. S. Itt most az ideje, ha Ketek mihez akar nyúlni!» (Oly erősen ízgatók Cserei uram levelei, hogy néha gyanú támad az emberben ha vajjon nincs-e megvesztegetve? Most mikor már 10—15 ezer embert összegyüjtött az udvar, most tanácsolja ernyedetlenül *a megkezdést!*)

Másnapról jan. 19-ről Al-dobojból ismét Mihálcz Mihály ír Béldinek, az afféle zavaros idők természetéhez képest, sok valótalan hírt is. «Hogy Kd engem nem tudósít, bánom, de nem tehetek róla. Mikes Kelement az fejedelem megfogatta (?). Daczó uramat is etc. (?) Kd után igen járnak, vigyázzon magára. Az hadak oda ki két rendbeli emberemet is fogták el, rútul szidalmaztak bennünket. Kimondották, hogy csak Teleki uram érkezzék, megpróbálnak bennünket, Bodolát a földdel egyenessé teszik stb. Mindezekről várom Kd parancsolatját stb.«*

Az világos tehát, hogy Béldi alvezérei készen állnak Nyujtódon, Baróthon, Aldobojban, Szárhegyen stb. stb. s

* Mind e levelek Méhesen gr. Béldi Ákos levéltárában.

várják a parancsot. Béldi azonban tétováz, melancholizál s inasain kívül senki sincs körüle, rendelkezése alatt álló táborról szó sincs. Az ember csakugyan megfoghatatlannak találja egész magaviseletét; valószinűleg ez órákban január 19-én vagy 20-án érkezik hozzá Ahmeth aga a szultán kapucsi pasája, kit Paskó eszközölt ki, s azzal az utasítással, hogy a fennforgó zavarokat egyenlítse ki, ezzel aztán január 22-ikén Prásmáron ismét gyűlést tart Béldi és Háromszék rendei nevében, ismét egy rettenetes lapos nyilatkozatot ád ki, hogy ő mennyire ártatlan szándékú s a fejdelmet mennyire tiszteli, s mégis hívja minden hazafiát, hogy hozzá csatlakozzék.[1] Azonban nem csatlakozik senki. Miért nem hívta, mint székelyek tábornoka a kapitányokat, kik készen álltak? Félt a praesidiáriusoktól, nem bizott saját hadvezetői talentumába, irtózott a vérontástól, a polgár háborútól? Ki tudja, talán ez okok mind működtek, elég az hozzá, neki úgynevezett forradalmi serege soha egy óráig sem volt, az ellenkező beszédek oknélkül való, üres szószaporítások, hisz január 28-ról, tehát 6 nappal a prásmári gyűlés után a kézdivásárhelyi tanító, mint megtörtént dolgot írja Naplójába: Januárius 28. (1678) Az úr Béldi Pál, Belényi, Paskó Kristóf[2] és Kálnoki Bálint, más egy nehány adjunctusokkal futva szaladnak Erdélyből, nem tudatik hová.[3] Február hónap végére ilyen N. B. van beirva: «Az feljebb specificált úr Béldi Pál adjunctusaival, kiknek Erdélyből kimenetelük hogy futva lőn, bizonyos, mert Székely Sámuel egynehány katonákkal űzte, de miért mentek, ők tudják. Hová mentek pedig, napfényre jött, mert a honnan a haza békessége függ, úgy mint az Ottomanica portától, ott akarták az hatalmas csá-

1 Lásd: Török-Magyar államokirattár v. köt. 491—492. l.

2 Lehet, hogy Ahmet agával visszatért volt.

3 Későbbi írással utánna írva: «a portára és ott arrestáltatának holtig». E napló a *Székely Muzeumban*, Sepsi-Szt.-Györgyön van.

szárnál sérelmeket megorvosolni és igen boldogtalanúl succedála, mert az mi kegyelmes urunk a nemes országgal együtt tks Mikes Kelemen uram, Apor István uram és több olyan dolog végbevitelére alkalmatos személyeket portára expediálván, amazok rimánkodtak, mert a Jediculába hagyattak, az holott ma is nyomorúságos detentióban tartatnak.»*

Szóval a mint doctrinair beszélgetések, fecsegések, levelezések utján, módján támadott az egész Béldi forradalom, szintúgy tentával, pennával és szóval robbantatott szét s Béldi pártjával együtt már-már odáig jutott, hogy mint tehetetlen egyéniség politikailag örökre megsemmisüljön.

A maig is élő hagyomány azt beszéli, hogy az utolsó órában Nemes János jó hírnévben, közbecsűlésben és szeretetben álló úr ment hozzá Bodolára s ő beszélte rá a távozásra, azaz, az önkéntes száműzetésre, s hogy vele ment Uzonba, onnan Csernátonba a Damokosokhoz s onnan az ojtozi szoroson át Oláhország széleig, mondják, hogy az ország határszélén még Béldivel és a két Damokossal ebédelt s hamar viszontlátással biztatta őket.

Az újabb adatok szerint Székely Sámuel a fejedelem seregének egyik tapasztalt hadnagya vett rendeletet, hogy Béldit, gróf Csákyt, Damokos Tamást stb. kézre kerítse, s e végett igyekezzék be Háromszékre kémszemlére és Bodola várát cernirozza; de a dolgot úgy vitték, hogy Béldi értesüljön, hogy életre-halálra keresik és legyen módja az elmenekülésre, s így ment ő kevesed magával Alsó-Csernátonba.

Mint okos vad, elvonult a vadászterületről, szeretett hű feleségétől s felserdült két fiától búcsút vévén, Bodoláról éjnek idején távozott. Ugy látszik, hogy az urak külön utakon mentek, egy része a Bodzán, más az Ojtozon s

* Ugyancsak e naplóban szept. 28-ról ez áll: *Bodola vára elhányaték.*

lehet, hogy még gyalog utakon is. Csak a havasokon túl egyesültek s vonultak Bukarest felé. Béldi Bukarestben ismét elővette terjengő pennáját, írt ísmét egy politikai nyilatkozatot,* levelet a fejedelemnek, feleségének s határozottan nyilatkozik soraiban a *honvágy*, de ő többé nem láthatta sem gyermekeit, sem feleségét, sem boldogtalan, de erősen szeretett hazáját.

XII.

Az Apafy kormány és emberei rettenetesen gyülölhették Béldit s ezt még nevelte az a tudat, hogy pár hónappal azelőtt mennyire féltek tőle, s megmozdulásának csak a híre rémületbe ejtette magát az udvart. És most midőn már külföldre menekült, mikor minden hatalmának vége volt: féktelen bosszúállás vágya foglalta el a magát győzelmesnek tartó kormánypártot. De még egy kevés ideig fékezték magokat, mert hátha valamiképen a fényes portánál jóra fordul sorsuk. Csakhamar értesültek, hogy Béldiék pár hétig Oláhországban időztek, hol természetesen a hat-nyolcz főúr s e 15—20 főre tehető alsóbb rendűek és kisérők között már az első napokban a szokásos *magyari zenebonák* törtek ki, mert Csáky kinyilatkoztatta, hogy kész ugyan Béldit fejedelmének ismerni, csak igérje meg, hogy a római katholikus vallás ellen hozott törvényeket eltörölteti, a jezsuitákat beengedi Erdélybe s a katholikusokra nézve is érvényesíti a teljes vallásszabadság gyakorlatát stb. Mondják, hogy Béldi megtagadta e kivánságot, s így a kis emigratio két pártra oszlott. Paskó Kristóf és Damokos Tamás Csákyval tartottak. Béldi mintegy csalódásából ébredve felkiáltott: «Miért nem mondta Kd ezt

* Török-Magyar államokirattár, v. k. 511. l.

előbb, míg otthon valánk, csak most látom, kikkel csatoltam össze magamat.»[1] De már késő volt a bánat. Jó Béldi Bukarestből is ír a fejedelemnek, bizonygatva ártatlanságát s ír feleségének is kissé szenvedélyesebb hangon, de aztán csak haladt végzetteljes utján, hogy menjen a szokatlan forum elibe, «honnan a haza békessége függ.» A török mindig barátságos volt az erdélyi magyarokhoz, csakhogy e barátság mindig egyenes arányban állott az érette felajánlott pénzmennyiséggel; a kinek több volt a pénze, az tapasztalt több barátságot a töröktől.

Igy Béldi a Paskó által beküldött pár ezer tallérral s néhány aranyozott ezüst edénynyel szerzett egy Ahmet agát a prázsmári gyűlésre s egy pár jó akarót a divánban; meg az ő fellépésében, modorában is lenni kellett a becsületesség és ártatlanság oly meggyőző kinyomatának, mely képessé tette megnyerni másokat; komoly ékesszólása, nyilt tekintete nem engedett semmi kétséget állitásai valóságában. «Hej, de sok kell ahoz, hogy valaki egy már megállapodott fejedelmet helyéből kimozdítson!» — mondja Teleki Mihály fennt idézett levelében. Igy bebizonyosodott itt is, hogy sem a becsületesség, sem annak látszata a végre épen nem elég.

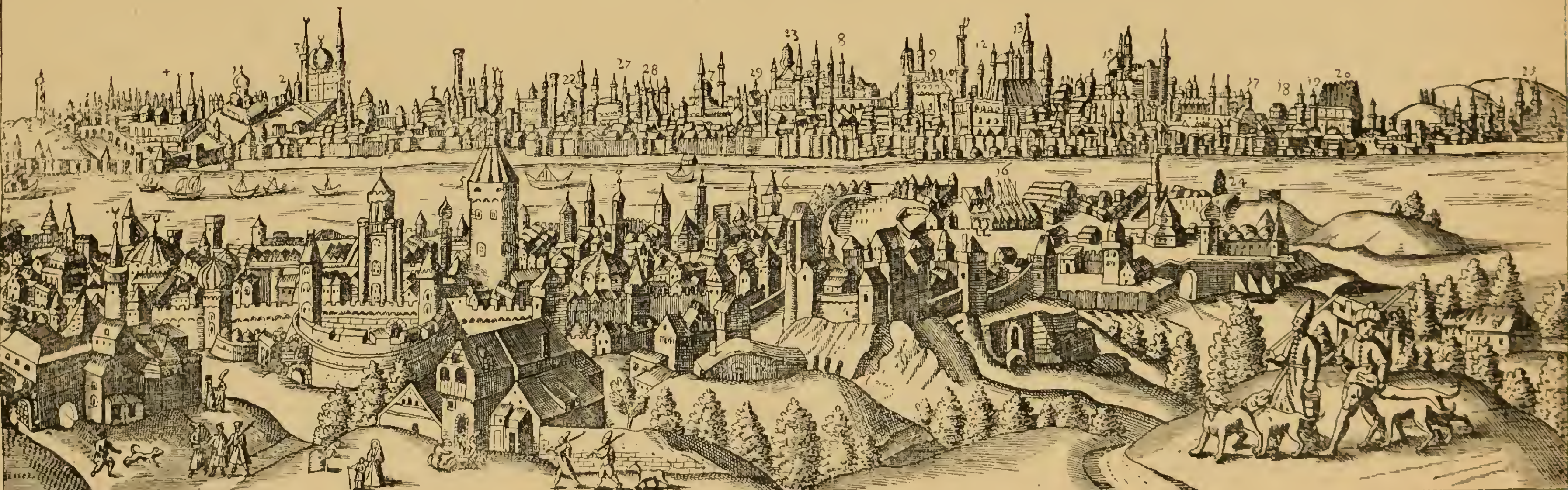
Már annyi gyakorlata volt az erdélyi udvarnak, hogy a portánál minden kis mozgalmat ellensúlyozni kell s bizonyos tekintetben minden trónkeresőt legyőzni, mert különben a legbutább kalandor is képes bajt csinálni. Most is tehát, a mint — a február 15-ikére Fogarasba összehivott gyűlésen — Béldi beérkezéséről értesültek, Bethlen Farkas a szép és okos tanács úr vezérlete alatt követséget[2] neveztek ki s 80 ezer tallérral megrakván zsebeiket, utnak indították, hogy mégegyszer, ki tudja hányadikszor, de nem

1 A katholikus urakra már Keresztesi Sámuel levele figyelmeztette volt 1677 novemberében.

2 A követség fő tagjai: Bethlen Farkas, Mikes Kelemen, Apor István, Szilvási Bálint, Enyedi Gál és egy szász úr.

utoljára a fenn álló kormány részére ismét szerezzék meg a török barátságot. Utasításuk volt, hogy a hazában a békesség helyreállítására törekedjenek; hogy Paskó küldetéséről felderítsék, hogy őt az ország nem küldte, ő maga tudhatja, kinek volt követe,* hogy ellenállani igyekezzenek azoknak, kik a haza békességét megbontják stb. s végül a követség tagjait, tekintettel a nehéz időkre, vagyonukban szenvedhető káraik, költségeik megtérítéséről bizosítják. Ezek után a török diván a lefolyt mozgalomnak valóságos *végtárgyalását* tartotta a két csoport közt. Egy felől *Béldi és társai*, mert észrevévén Csáky, hogy őt sem keresztyén, sem török nem akarja jelöltül elismerni, ismét szorosabban csatlakozott Béldihez; másfelől *Bethlen Farkas és társai* állottak. Előbbiek azzal vádolták a kormányt és tagjait, hogy megsértik a nemesi szabadságokat, hogy ország törvénye és a fényes porta tudta nélkül idegen hatalmasságokkal (Szobieszky, XIV. Lajos stb.) szövetkeznek, pénzt fogadnak el s a fényes porta akarata ellen a Leopolddal fennálló békét meg akarják sérteni és a bujdosókat megsegíteni stb. stb. Bethlen Farkasék azt felelték: hogy a franczia szövetség minden phasisáról értesítve volt és van a fényes porta, s a többi vád is részben nem igaz, részben másként áll és mi kifogása van a fényes portának Apafy ellen, ki hű alattvalója a szultán ő hatalmasságának, minden parancsot, minden kötelességet híven teljesít, adóját pontosan megfizeti s most is gondoskodott ajándékról a nagyságos főurak részére stb. És a mennyivel több volt a 80 ezer tallér a Béldi 10—15 ezer forintjánál, annyival volt több igaza Apafynak és követségének. Mert bizony azzal a gondolattal, hogy valjon Erdélyország rendeinek és népeinek melyik kormány jobb, az *Apafy-Teleki* vagy Béldi-Csáky kormány? mondom ezen a gon-

* Mondják, hogy rendeletet hozott volna Teleki letételére, de persze mint hitelvesztett ember már nem tudta érvényesíteni.



KONSTANTINÁPOLY 1685-BEN.

Wagner «Delineatio Provinciarum» czimű munkájából.

dolaton való töprenkedéssel a török diván tagjai nem fárasztották agyvelejöket.

Az ítélet másnap mondatott ki, mikor is Béldiék beidéztetvén, a vezér leszidta őket, ámítóknak, csalóknak, nevezte; megmagyarázta nekik, hogy Apafy mily derék ember stb. minél fogva ők a szultán további parancsáig a Jedikulába záratnak. A török főurak elvonulván, jancsárok rohantak rájok, pénzeiket, ékszereiket elvették, szép ruháiktól megfosztották. Bethlen Farkas személyöket is kérte ki, de ezt a porta megtagadta, csakis azt engedte meg, hogy míg ők az utolsó kihallgatásról a börtönbe vitettek, azalatt szállásaikat kikutathassák, s levelezésüket — minthogy Béldi leveles ládát is hozott magával — irataikat átolvashassák. Ekkor találták meg a Haller Jánost, Bethlen Jánost, Kapi Györgyöt s másokat compromittáló iratokat. Bethlen Miklós — mint fentebb is érintém — írja Önéletirásában, hogy neki is volt egy pár veszedelmes levele a Béldi Páléi között; de azokat Bethlen Farkas magához vette, vagy megsemmisítette, szóval a fiscalis directornak nem adta tudtára. Miért is Bethlen Farkas halálát említvén (1679 végén), nagy hálával emlékszik meg e korán elhunyt, nagy tehetségű rokonáról,* holott a megelőző években őt is eléggé szidalmazza.

Itt a krónikások, főként Cserei ismét egy regényes episodról emlékeznek meg, hogy t. i. Béldit a török urak rá akarták venni, hogy igérjen több adót, mint Apafy és adjon nagyobb ajándékot, mint a követek s övé lesz a fejedelemség! Persze szép dictiót adnak szájába, hogy mily hazafiasan nyilatkozott, hogy neki nincs is pénze, de ő nem is licitál a fejedelmi trónért a hazafiak zsebére s inkább örökre ott

* Bethlen János, az öreg kanczellár, Szebenben 1678 febr. 28-án elhalálozván, helyébe, a különben még ifjú, Bethlen Farkas tételék kanczellárrá, részint szép tehetségei, részint e követségi érdemei elismeréseül; de két évig sem viselheté fényes hivatalát.

vész, mintsem ily ajánlatot elfogadjon. Továbbá, hogy a nagyvezér előleget ajánlott volna; valóban képzelhetetlen mese. Ápril 21-én volt a nagy kihallgatása a két félnek, ápril 22-én volt az ítélet kimondása, honnan Béldiék a Jedikulába távoztak. Már pedig ha egyszer kiadták Bethlen Farkasnak, Apafy főkövetének a fermánt, azok pár nap mulva haza indultak s további alkudozásokról szó sem lehetett. De nem valószinű az egész patheticus historia, sőt hiszem és valószinű az, hogy Béldi és társai, mikor már eddig előre haladtak, adtak a mit adhattak és igértek a mit igérhettek, de a töröknek is volt esze és volt elég biztos kémje s jól tudta, mennyire lehet becsülni e hat, többnyire másodrendű úr, nagyobbára Béldi rokonainak szép beszédét, míg Bethlen Farkas az ország nevében szólott s mellette ékesen szónokolt a csengő-pengő 80 ezer tallér; biztosra lehetett venni a török ítéletet, mikor már olyan jól ismerhették a török barátság természetét.

A követség 1678 april 22-éről keltezve a szultántól a következő leiratot vitte Apafynak:

«Messiás vallásán lévő, őstőlmaradt * Erdély országunknak fejedelme Apafy Mihály, nekünk igaz hívünk. Illendő kegyelmes izenetünk után.

Fényes portánkra küldött követetek mind magatok részéről, mind pedig Erdély országnak három nemzetből álló követeitek rendes és helyes, méltó követségöket és írásukat megértettük és ennek előtte Erdélyből ide fényes portánkra jött 6 személyeknek hűséged felől való hamis és méltatlan vádjaikat és ellened költött tökéletlen panasztételeiket kitanúlván, és minek utánna értésünkre lett volna azon hihetetlen áruló embereknek gonosz cselekedetek, azonnal megfogatván őket, és méltó bűntetéseket már elvették, hogy az napságtól fogva, hatalmasságunk őstőlmaradt Erdélyországunkban olyan confusiót, megbotránkozást és sok kárt, húzást, vonást többé ne kövessenek és afféle pártoskodást ennek utánna senki meg ne merészelje cselekedni, magokat attól megóvják. Ketek penig Erdélyországának három nemzetből álló lakosi látván ezen fényes és erős parancsolatunkat, azon erdélyi fejedelem igaz hívünk Apafy Mihály ellen semmiképen ne practicáljon, ellene ne rugódozzon, valamig hatalmas fényes portánkhoz hűségét megtartja és paran-

* Magyar jogi fogalom

csolatunknak engedelmeskedik, hanem mindenekben hüségtöket megtartván hozzája, hütötök és kötelezésetek szerint is mint hatalmasságunk őstőlmaradt országunk fejedelmét s cirákunkat (csirág) úgy becsüljétek, mindenekben tőle függjetek, parancsolatjának engedelmesek legyetek. Úgy, hogy valakik megtudatnak fényes parancsolatunkat megvetni, a fejdelemhez és cirákunkhoz igaz hűségünket meg nem tartják, bizonyosok legyenek abban, hogy méltó bűntetéseknek jutalmát világ példájára elveszik; és hogy valami módon őstőlmaradott Erdélyországunkban pártot ütvén valakik, mely miatt osztán az országnak romlása következik, senki is azt közületek fel ne tegye stb. Fényes parancsunkat látván, máskülönben ne cselekedjetek»* stb.

A Jedikulában, mely tulajdonképen nem a nyugati államokbeli fogalom szerint való börtön, hanem egy kőfallal kerített nagy — 21 holdnyi — helység volt, melyben kertek, udvarok, kutak s többféle épületek voltak, melyek közt az internáltak szabadon mozoghattak, Béldiék aztán elgondolkozhattak czéljuk és terveik hiábavalóságáról, igyekezetük, eljárásuk czélszerűtlenségéről s arról, hogy vajjon Erdélynek vagy az ország népeinek volt-e haszna az ő nyughatatlanságukból? vagy hát önmaguknak oly sokat ártván, használtak e valakinek? vagy hogy minő eszmét, miféle elvet mentettek meg az általános sülyedésből? Hasztalan tekintett Béldi nyugat felé, hasztalan sóhajtozott Bodolára, Bethlenre, Uzonra gondolva s hiába ismételte, hogy ő ártatlan, hogy ő jót akart, bizon *senkit sem indított meg a politikus; a rokonszenv csak a szerencsétlen embert illette.* Bethlen Miklós azt írja, hogy ő hiszi, hogy Béldi csakugyan nem törekedett a fejedelemségre, csakis annyit akart, hogy a gyenge Apafyt a Teleki zsarnokság jármától s több rossz tanácsosától megszabadítsa. De nem így gondolkozott a nagy közönség, a nép. Az úgy tudta, hogy ő biz a fejedelmi botért és süvegért mozog, nyughatatlankodik és izgat s talán még saját felesége is azt hitte. Ugy tekintet-

* Kívül más írással: Török császár levelének párja, mely akkor iratott, mikor Béldi Pálék elszöktek. Egykorú másolat gróf Toldalagi Viktorné radnótfái levéltárában.

ték őt és Apafyt, mint két versenyzőt a porta előtt, hol Béldi a játékot elvesztette és most a Jedikulában méltó helyén van. Majd egykor elméje, vére lecsendesűl, ő maga más gondolatokra tér s mégegyszer visszatér az édes hazába a kies Háromszékre.

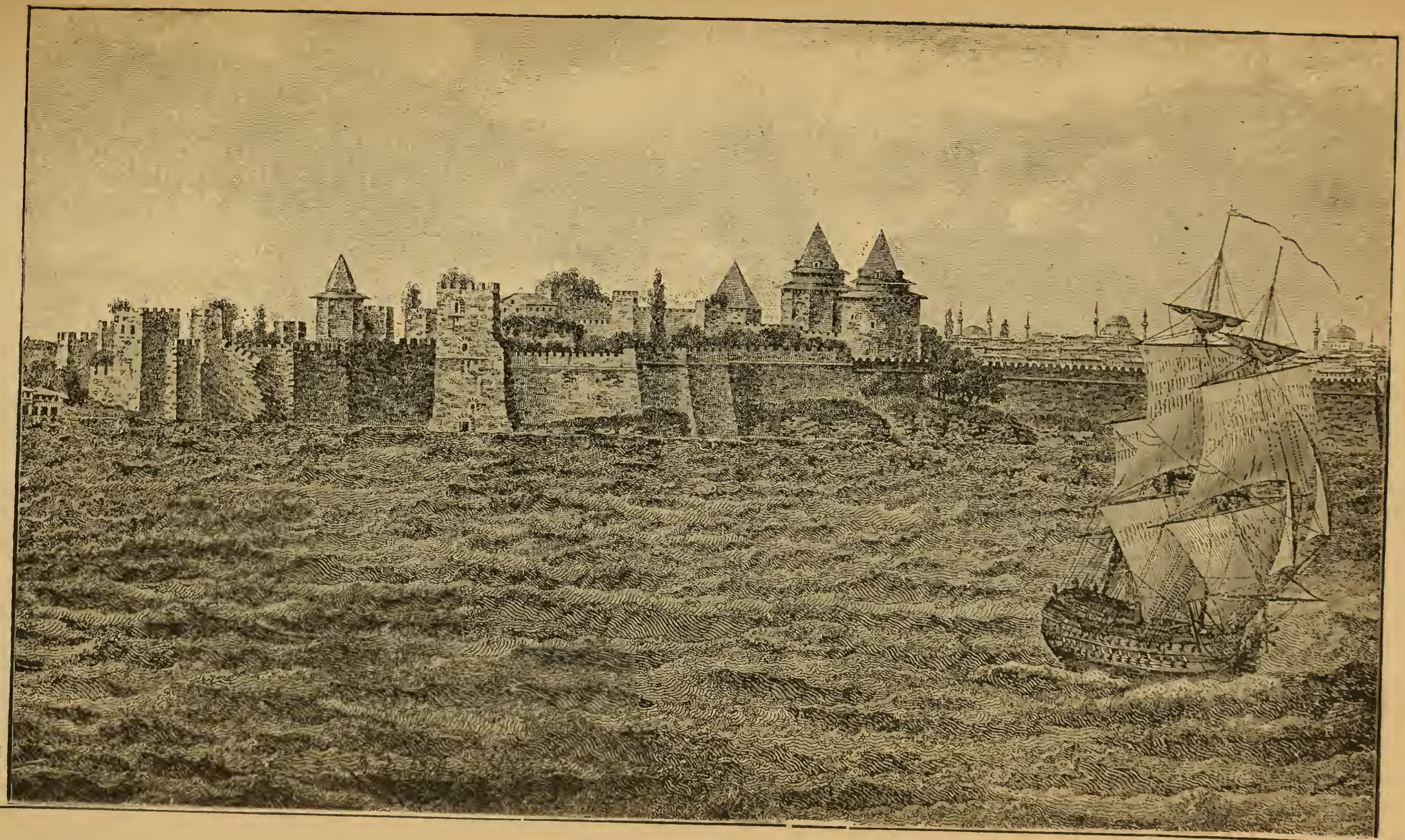
Bethlen Farkas és társai,[1] kik márczius első napjaiban indultak Konstantinápolyba s ápril végével már visszaindultak, több jelentést küldtek a fejedelemnek küldetésükről és eljárásukról, de különösen az utolsó, mely ápril végéről kelt, felette érdekes, mert ebben van elbeszélve az egész követség eredménye.[2]

Lehet, hogy miként az orvos nehéznek mondja a betegséget, csakhogy tudományának diadalát nagyítsa, úgy a követ urak is tulozzák a helyzet színezését. Hogy t. i. a Béldi pártiak így-úgy mennyire előhaladtak volt a kegyben, ez még lehetséges, de aztán valószínütlen, hogy az egész párt Béldit cserbe hagyva, mind Zólyomi mellé állott volna, mert akkor mi értelme volna, hogy Apafy győz, Béldit bezárják, Zólyomi meg szabadon járjon? Ez fillentés. Inkább hiszem, hogy Bethlen Farkas látván, hogy Zólyomival komolyan senki sem törődik s szorosan Béldi mellett tartanak, azért kérte emezek elzáratását, ha már kiadni nem akarják, a ki tőlük elállott, mint például Apor Lázár, mindjárt könnyített során.

De visszatérve Bethlen Farkasék jelentésére, valóban megkapóan írja le az utolsó jeleneteket s a példátlan

1 A követség teljes száma úgy látszik nyolcz személy: Bethlen Farkas, Mikes Kelemen, Szilvási Bálint, Boér Zsigmond, Apor István, Enyedi Gál, Székhalmi András, Sárosi János. (Ez utóbbi rendes kapitiha.)

2 E levél a Török-Magyar okirattár, V. k. 527—531. lapjain van közölve s ápr. 30-ról keltezve, de azt hiszem tévesen, mert a török divánban az itéletmondás ápr. 22-én történt, nem valószínű tehát, hogy a tudósítással a 9-ik napig váráztatták volna fejedelmet; és Sárosi János levele közölve az 532. lapon, szintén ápr. 30-dikán kelt s ebben az van mondva, hogy a követek már elutaztak, a mi valószínű is; ezek szerint úgy gondolom, hogy a levél ápril 23-án kelt, t. i. az utolsó nagyfogadás után való nap.



A JEDIKULA KONSTANTINÁPOLYBAN.

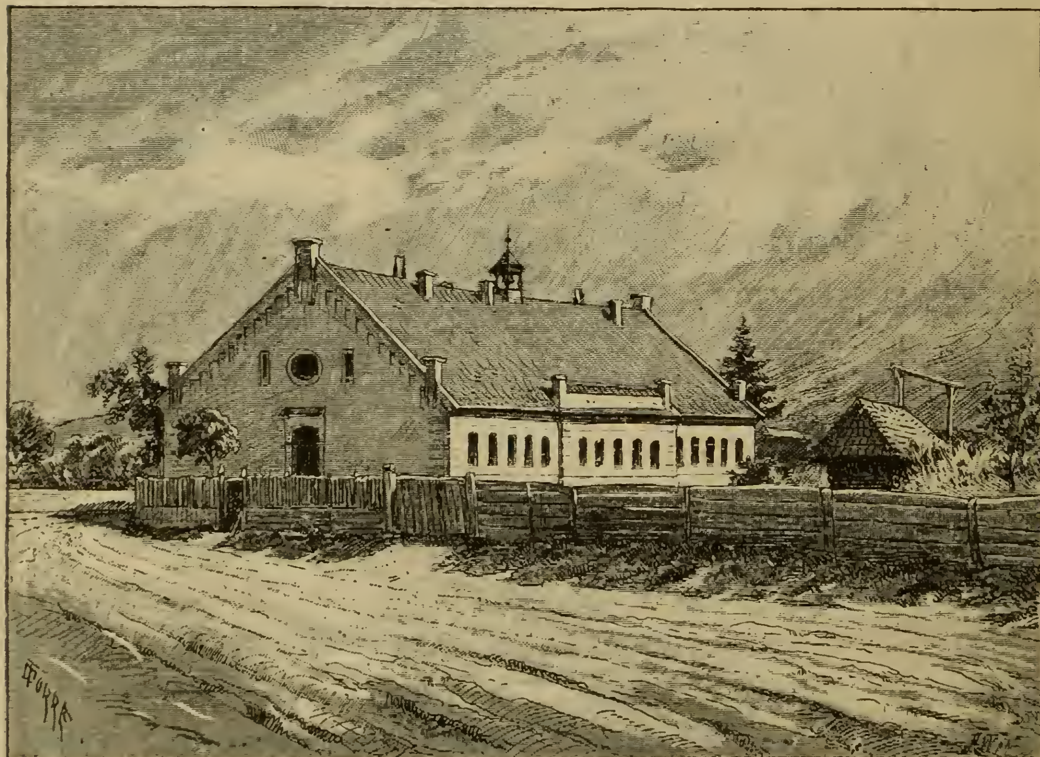
biráskodás eredményét. Mert hisz a török sokszor gyakorolt erős befolyást az erdélyi fejedelmi szék betöltésére. Igy pl. Bocskainál, még inkább Bethlen Gábornál. Barcsait és Apafyt úgyszólva via facti beállította a kormányzás vezetésére; de mindezeket katonai vezérek tették. A tábornokok, illetőleg pasák — mint harczok eredményét, kivívott győzedelmek következményeit mutatták fel eljárásukat s részben azok is voltak, de hogy így a diván előtt, úgyszólva polgári uton perelje egy alattvaló a fejedelmi széket — mely tény a diadal mellett is az Apafy tekintélyének gyarlóságát hangosan bizonyította — erre eddig Erdély történetében nem volt példa s azután — nem maradt idő, hogy ez a minden önállóságot csakugyan végleg megsemmisítő eljárás ismételtessék.

XIII.

Alig hogy Bethlen Farkasék sikerteljes követségének híre (május hó folytán) az országba érkezett, bizony nem a kegyelem és megbocsátás érzete szállotta meg Apafy lelkét és szellemét, hanem a kegyetlen boszú érzete. Szamosújvár, Déva, Fogaras börtönei megnépesültek. Elfogtak boldogot, boldogtalant, a ki csak valaha bármi összeköttetésben volt Béldi Pállal és családjával. Összehordtak urat, közép nemest, ifjú apródot, parasztot s mindeniktől azt kérdezték, kutatták: Hol van Béldi Pál kincse? Nyár folytán — aug. 14-től okt. 25-ig — a szó szoros értelmében földig lerontották Bodola várát, melyről Csernátoni naplójában e pár szóval emlékszik meg: *szeptember 28-án Bodola vára elhányaték.* A néphagyomány pedig minden valószinüség szerint alaposan beszéli ezt uzoni kastélyáról is s nékem most kétszáz év után is meghatottan mutogatták a lakosok a kastélyok helyét, melyek egyikének helyén,

Bodolán a községi iskola épült — a másikának helyén Uzonban — Mikes Kelemen utódainak gyümölcsös és veteményes kertje terül s ép a volt lakház közepe táján egy óriási körtefa áll.

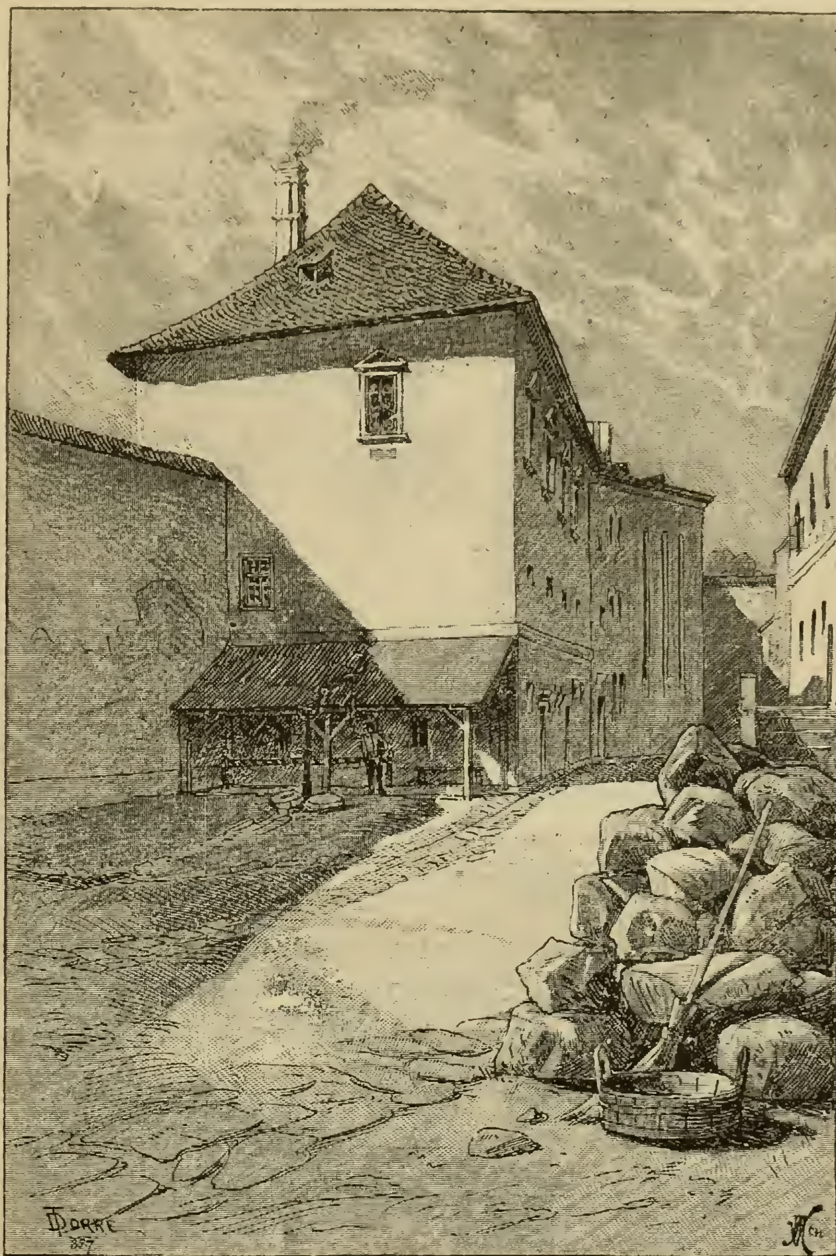
Feleségét az állítólagosan nagyravágyó Vitéz Zsuzsánnát két fiával Kelemennel és Dáviddal együtt Szamosujvárra vitték s eleintén oly szoros fogságban tartották, hogy a



38. BODOLA, BÉLDI PÁL KASTÉLYÁNAK HELYE.

szerencsétlen asszonyt gyermekeivel együtt még éheztették is, és ő kérelmével, melyben ezt felfejti, Teleki Mihály-hoz fordúl s Teleki csakugyan segít is rajta, megigéri s meg is teszi az intézkedést, hogy úgy bánjanak vele, hogy többé efféle ne történhessék. Aztán ismét fiscalis esketést intéztek Béldi Pál ellen, szintúgy mint az asszony ellen; de Vitéz Zsuzsánnáról csak annyit mondanak a tanuk, hogy: «mikor az urak együtt beszélgettek akármiféle dologról, *az asszony* mindig jelen volt s mikor neki

tetszett a beszéd, hangosan nevetett.» Egy másik tanú ismétli ama korábbi vallomást: «hallottam, hogy a fejedelemasszonyról azt mondta, *inkább szokott a Kdhez, mint*



39. RÁKÓCZY HÁZ SZAMOSUJVÁRT.

a Ngdhoz.» Ezek Vitéz Zsuzsánnának főbűnei. A miket róla Bethlen Miklós ir, hogy boszorkányokkal, jövendőmondókkal stb. társalgott, vénasszonyi pletykák s mende-

mondák voltak, s a bizonyára kikeresett és kikérdezett tanuk még mint hallomást sem hozták elő. Később aztán enyhült fogsága, mert több levelét birjuk, melyeket onnan küldözött szerte szét s még adósságokat is szedett fel, pl. a fehérvári zsidóktól, kik nehány száz aranyával adósok voltak.[1]

Az 1678-ik év október 1-re gyulafehérvári országgyűlésen bepereltek s el is ítéltek többeket, kiket a Béldivel való egyetértéssel vádoltak u. m. Haller Jánost, Lázár Istvánt, Dániel Istvánt, Keresztesi Sámuel-t, Kálmán alias Gotzmeister Kristófot, Gidófalvi Mihályt.[2] Ez utóbbiak a gyengébb bűnösök voltak, mert Haller Jánoson és Lázár Istvánon kívül a többiek vagy azonnal, vagy rövid idő mulva szabadon bocsáttattak és csak pénzbüntetésekre ítéltettek.

Emlékezetbe kell hoznunk, hogy mikor Béldit és Bethlen Miklóst reversalis mellett a fogarasi rabságból elbocsátották, az urak mondhatni pártkülönbség nélkül 60 ezer tallérig vállaltak kezességet a két urért. (50 ezer Béldire; 10 ezer Bethlenre számítva). Mikor aztán Béldi Pál dolgai oda csavarodtak, hogy ő elmenekült, akkor ezeket az öszszegeket a gyanus urakon mind felvették, sőt a ki elhalt, még utódján is, mint például az időközben elhalt Bethlen János 4000 tallérját szegény feleségén vették fel; s olyanon, mint özvegy gróf Csáky Istvánné, szül. Mindszenti Krisztina, kinek főbűne volt, hogy Somkeréken lakván, Béldi-

1 Az ide vonatkozó levelek Méhesen gróf Béldi Ákos levéltárában láthatók. Béldi István kézi levéltárában pedig Tholdalagi Jánosnak van egy levele Vitéz Zsuzsánnához, melyben megengedi, hogy bárki szabadon látogathassa, stb. Kelt Iklódon, 1679 ápr. 18-án.

2 Ez októberi országgyűlés itéletei közűl egy hivatalos példánynak egy töredékét másoltam le, azaz bevezetését s nehány az itéletbe foglalt levelet. Az itéletnek kezem közt levő része 10 méternél hosszabb volt. Hajdan Keresztesi Sámuel példánya, most Törpényi János úr, marosvásárhelyi lakos birtokában, ki ez okirattöredéket más régibb iratokkal özvegy gr. Lázár Dénesnétől, szül. gr. Rindsmaul Adéltől szerezte. Engemet ez iratokra Kovács Ferencz apát úr volt szíves figyelmeztetni.

nét Bethlenvárában többször meglátogatta, s bár már 66 éves özvegy asszony volt, a Béldivel tartás ürügye alatt 9000 frtot rántottak rajta. Szegény Lázár István 1679 ápril 24-én fogarasi rabságban halt meg. Dániel István 8000 forintot fizetett. Gotzmeister nem tudni mennyit; de nagyon sokat, mondja Bethlen Miklós. Teleki Mihálynak s más híveknek fejedelmi leirattal engedték el a kezességi összegeket. Haller János három évig ült Fogaras várában fogva. Mihács (vagy Mihálcz) Péter háromszéki nemes ember Béldiék futása után eltávozott hazájából, Bukarestbe huzta meg magát, de itthon megtudták tartózkodása helyét; a fejedelem írt az oláhországi vajdának s az aztán fogva küldte haza, de nem sokat deríthettek ki róla, mert pár hónap mulva csak mint tanu idéztetett és hallgattatott ki, azonban nem valami lényeges vallomást tett.

Rosnyai Dávidon a tudós kapitihán, kit egy pár évig fogva is tartottak, 1000 frtot rántottak, mert Béldinél egy pár levelét találták. Később — mint ő maga írja — mikor ártatlansága kiderült, szabadon bocsátották s a fejedelem maga 50 darab aranyat s nehány ház jobbágyot adott neki.* 1679-ben május 27-dikén Fehérvárt tartott országgyűlésen mégegyszer szőnyegre került a forradalom ügye s a Béldi Pál ellen hozott ítéletet articulusba foglalták.

Az egész Béldi ügynek bizonyos homályos, ködös színezete, hogy úgy mondjuk éretlen gyümölcs íze van; nem történvén se felkelés, se fegyverfogás s így nem lévén bevégzett tények csakis szavak és köriratok s mint olyanok, a fogalmazványok is határozatlan mondatoktól hemzsegvén, felette nehéz volt a bizonyítás. Látszik ez a sokféle fiscalis esketésből, tanuvallatásból s különösen a kérdő pontok sajátságos szerkesztéséből, melyek csak mind

* Mely körülmény azonban nem annyira a fejedelem bőkezüségét, hanem inkább azt bizonyította, hogy Rosnyaival igazságtalanul bántak s azt némikép helyre akarták hozni.

kerülő utakon tudnak a tulajdonképen való tárgyhoz jutni. Igy például előttünk fekszik egy tanú vallatása, melyben Mihács Mihályt kihallgatják Paskó dolgában, s ebben Vitéz Zsuzsánnáról is mond nehány szót: «Paskó beszéllett Béldiné asszonyommal (1677. október hó végén), aztán elmenvén Paskó Brassó felé, monda az asszony, az Isten vesztette volna el ezt az embert, ez most Csáky uramtól jött s így jár szem előtt, mondja meg Kd, keressen szállást magának, de ne a piacz felé, hanem félen való helyen.»

Mind e vallomásoknál érdekesebb és jellemzőbb egy «utrum,» melyből a fejedelmi kincstár kapzsisága s az illető urak telhetetlensége látszik. Keresték ugyanis minden zugban a Béldi rejtett vagyonát. Ugy látszik, nem elégedtek meg a mit találtak lakó házainál, szekrényeiben, ládáiban, hanem a szokásos kósza hírek után indulva, keresték a rejtett kincseket; sőt az is kitetszik e kérdő pontokból, hogy a beszolgáltatott mennyiséggel sem voltak megelégedve s a kérdő pontok egy része ép az első lefoglalók ellen van intézve:

«Tudod-e Bodolán kik vették kezökhöz az kulcsokat és a dispositiót? Ki akaratjából és parancsolatjából, mikor és hová tötték az házokban való jókat? Hát azt tudod-e, mennyi jók voltak Bodolán, úgymint búza, bor, zab, árpa és egyéb legumenek?

A tárházat kik nyitották fel, mikor? Abban a tárházban tudod-e mi volt, azt hová tették, kik jártak oda, egyéb rejtek helyeken tudod-e, ha találtak pénzt, köntöst vagy drága marhát, egy szóval akármit?

Házakat kik nyitották fel, mit találtak benne, kik vitték el s hová tötték, kiket tudsz, hogy ott való egyet-mást eladott volna»? stb. stb. vége felé aztán ismét:

«Egyebet ezeken kívül is mit tudsz, mit értettél, hallottál, láttál és vettél eszedbe, akárkitől, akármi időben Béldi Pál uramnak vagy Vitéz Zsuzsánna asszonynak akár mi névvel nevezendő javai felől, hogy hol és kiknél volnának azok, mi alkalmatossággal, vagy mi formába mentek volna kezekhez és mikor és mennyi ideje? stb.«

Tudja Isten, még meddig haladott volna a kisebb személyek és meg nem talált kincsek után hajhászó s rész-

letesebb kérdések által való üldözés, ha egy fontos körülmény mindennek véget nem vet vala s ez nem volt egyéb, mint Béldi Pálnak az 1679-ik év vége felé bekövetkezett, talán nem váratlan, de hirtelen halála a Jedikulában. Mindenki meg volt lepetve, nem is akarták hinni sok ideig, aztán pedig találgatták a *hirtelen halál* okát. Egyik azt mondta Csáky étette meg, mint versenytársát; másik azt beszélte Székely László étette meg az erdélyi fejedelmi udvar tudtával; a követek jelentései után azt lehete hinni, hogy a börtön nyomora pusztította el, végre azt is mondták, hogy bánatában szélhüdés érte. Én ez utóbbit hiszem.

A mi a követek jelentését illeti, Bethlen Farkas és társai követsége Konstantinápolyban elég okos és szakértő komoly emberekből állott, feladatukat sikeresen végezték, a nehéz ügyet hamar lebonyolították s a szerencsésen bevégzett küldetés után teljes megelégedéssel és mondhatni önérzetesen térhettek vissza hazájokba. De még sem tudták megőrizni magokat a követeknek és ügyviselőknek amaz utálatos szokásától, hogy: az előttük álló akadályokat nagyítsák, a rendelkezésökre adott pénz mennyiséget ócsárolják, saját tehetségeiket, ügyes kérdésüket fitogtassák s fáradozásaikat mindenek felett tulbecsüljék *s a mondott irányban aztán valótlanságokat is irjanak.*

Bethlen Farkasék is első leveleikben mind csak kérik a pénzt, irván, hogy nem csak Béldivel van dolguk, hanem a hatalmas (!) Zolyomival is (!) s így-úgy fenyegetik vele jámbor Apafyt, hogy csaknem kést tesznek torkára, hogy több pénzt küldjön. Mikor aztán más, valami *tolmács* szintén Zolyomival ijeszti Apafyt, ez megütődve újból kérdést tesz Bethlenékhez s ezek szájasan felelnek: *ne félj uram Zólyomitól, úgy elcsináltuk az dolgát, hogy nem árthat neked többé* stb.

Mikor pedig hazatérőben azt akarják Apafyval láttatni, hogy mily mélyen nyomták el ők Béldit és társait, 1678

május 16-án Bukarestből írt levelökben így írnak: «Az megfogott emberek szörnyű fogságban vannak, minden bizonnyal higyje el Ngd, éjjel kalodában vannak mind; nappal egy óráig az sötét helyről egy pitvarban, vagy eleiben egy órára kibocsátják őket s menten berekesztik, az eltelvén; egy szolga bocsáttatik napjában egyszer hozzájok csak be, többször nem.»

Ez csakugyan szörnyű rabság lett volna, minden éjet kalodában tölteni, s naponta 23 órát sötétben tölteni — ez bizonynyal könnyen elpusztíthatta volna az izgatott véralkatú, kényelemhez szokott Béldit — csakhogy e tudósítás minden szava sensatióra számított nagyítás s a valóságnak meg nem felel. A kit a porta fejedelmi ijesztőnek tart, a kinek még leveleit sem adja ki az ellenfélnek — nemhogy személyét s a ki körül meghagyja cselédeit és hű szolgáit s a ki azok társaságában szokott ebédelni, azt még Törökországban sem szokták éjszakára kalodába zárni.

A Jedikulából sok levél maradott fenn Paskótól, Csákytól, Kálnokitól s ezekben szó sincs efféle szörnyüségekről s maradott fenn egy, Béldi egyik tisztviselőjétől, mely igaz kissé rejtelmes, de a kérdés alatt levő tárgyra kellő világot vet s körülbelől így hangzik:

«Isten ő felsége örvendetes állapottal vigasztalja édes asszonyom Kdet. Nem kevés félelem alatt írok asszonyom Kdnek, noha bőrömbe jár. ha megtudják. Mi kijövénk, mert azt mondák, hogy Kd eddig az uráért, ezután penig mi érettünk leszen rab; bizony dolog, erős assecuratio alatt hogy Kdet az urfiakkal együtt elbocsátják, mi nekünk penig semmi bántódásunk nem leszen. Ha valami formán szerit tehetem, Kddel nem sokára szemben leszek; írni, izenni nem merek, mert Kd biztában jó akarójának meg mondja s engem ütnek meg. Én asszonyom elhűlék, micsodás dolgokat beszéle Vitéz Gáborné asszonyom, hogy Kd mutatott, ne legyen Kdnek soha olyan embere, kinek mondjon semmit is. Az szegény uramat, mikor már minden dolgaink készen voltanak volna, Isten elvövé igen hirtelen, kinek halála felől sokat hallok, de semmit Kd ne higyjen, míg velem nem beszél. Azt meg kell vallani, hogy Csáky soha Dunától fogva egész haláláig jó akarója nem volt, hanem ellensége, kire nézve az feleségével is igen meglássa

Kd, mit közöl. Itt az a híre, hogy *Csáky adott enni s azért holt meg*, de nem, édes asszonyom, mert igen vigyáztunk szegényre. Bizony maga is igen tartott; nem is ött senkivel, se nem ivott, hanem velünk, úgy is mi próbáltuk mindenkor elsőbben. Sok dolgokról kellene Kdnek írnom, melyeknek leírása sok napokat befoglalna, mivel azért nékem abban módom nincsen, szóval nagy hit alatt igen félve izentem némely dolgokról, némelyeket pedig halasztok arra, mikor Kddel Isten szembe juttat. Most édes asszonyom ideig nem távozhatom Székely László uram mellől, de ne gondolják Kd semmit én felőlem, mert megverne engemet az Isten, ha én annak az háznak, az mely engemet nevelt, háládatlansággal fizetnék. Itt is bizon Kd szolgája vagyok. Nem sokára Kolozsvárra viszik azon vármegyei főispánnak. Én is ott leszek akkor, ha lehet s lovam leszen, Kdhez elfordulok, de ha nem lehetne, küldje oda Kd maga írásával emberit és miről akar Kd leginkább tudakozni, írásban feltévén, tudósítom én is. Kakas Pétert, Zsidó Jánost Kurtán Jánossal oda be hagytam, nem ok nélkül. Úgy hiszem minden bizonnyal, az Isten bizony megszán bennünket nemsokára. Az Istenért asszonyom ne higyjen Kd senkinek, mert valaki Kdnek leginkább hizelkedik, bizony az árúlja el. Belényiné asszonyom is sokat mond, az mi nem kellene, kire nézve én bizony feléje sem merek menni. Erre sem merek mindeneket bízni, mert igen zajgó, hanem írjon Kd és a Kd írását látván, inkább bátorkodom én is.

Innen mü Pocstelkére megyünk; ott négy vagy öt hétig mulatunk, onnan Kolozsvárra megyünk, Kd meghallja az kolozsvármegyei széket akkor bizonyoson ott leszek. Kdet lelke üdvösségéért kényszerítem semmi levelet ne tartson Kd, hiszen van ott is tűz; ne is legyen olyan embere Kdnek, az kinek mutassa. Ezekkel Istennek gondja viselésébe ajánlom Kdet. Fehérvár 12 Junii 1680. Kdnek alázatos szolgája, Szentgyörgyi Mihály.

U. I. János mester az szakács velem vagyon; Kápolnási kimegyen az debreczeniekkel a hazájába.» *

A levél irója Béldi Pálnak régi hű szolgája, valami hadnagya, vagy tán épen titkárja lehetett. Több levele maradt fenn Béldihez és Béldinéhez, s habár ez utolsó levelét kissé fontoskodónak s túl ovatosnak találom, sőt még gyanusnak is volna mondható a miatt, hogy ő épen Székely László szolgálatában áll, kit Csákyn kívül szintén

* Külczím: «Nekem régi jó asszonyomnak, tks, nzts Vitéz Zsuzsánna asszonyomnak adassék». Ívrét, félív; eredetije Méhesen, gr. Béldi Ákos levéltárában.

40. CSÁKY ALÁÍRÁSA

a mérgezéssel vádolnak; mindazáltal tekintve a levél irásának idejét, helyét és módját, melyek kizárják a csalfaság szükségét, úgy hiszem, hogy őszinte és a valóságra nézve a tényeknek megfelelő s az eredmény az, hogy habár a foglyok nem is voltak oly terhes, kalodás, sötét rabságban, Béldi Pál az örökké nyughatatlan s a saját nagyravágyásával mindig küzködő s a bú és bánkódás árjában sülyedező politikus a Jedikulában lelte szomorú halálát 1679 vége felé.

Hogy Csáky mérgezte volna meg fogoly társát, ebben semmi valószinűség sincsen, mert Csáky a Béldi halála után még esztendőnél tovább a Jedikulában maradt, mikor már a kisebb rangú urak, mint Damokos Tamás, Belényi, Kálnoki Bálint s a kisebb jelentőségű emberek, mint Szentgyörgyi, Kápolnási stb. mind szabadon jártak-keltek a török tartományokban s némelyek, mint Szentgyörgyi, már hazájokba is vissza tértek.

Képzelhető, hogy Béldi halálának híre rokonszenvet keltett mindenfelé, különösen azoknál, kik az Apafy-Teleki kormányt nem szivelhették s ilyen volt

elég az országban. Aztán a messzeség, a pogányföld, a Jedikula képzelt borzalmai, a visszakerült cselédek százalakú elbeszélései mind hozzá járultak, hogy jó Béldi Pált nagy emberré, a szabadság hősévé, sőt keresztyén martirrá emeljék.

Képzelhető azonban, hogy Béldi halálának híre nagy megkönnyebbülést okozott Apafy udvarában, de azért valami gyors kegyelmesség nem igen mutatkozott; még feleségét sem eresztették szabadon, hanem 1684-ben bekövetkezett haláláig internálva tartották s a többi fogva levőket is bizony csak felette lassan bocsátgatták szabadon. De mikor már mind leszámoltak, ki életével, ki rabságával s végére jutott ez a formátlan és inkább csak az egyesek életébe vágó forradalom: akkorra egészen más alakot váltott a világ folyása.

A török kormány, mely mindig szenvelegte a kötött békesség s az adott szó megtartását, egyszerre csak kilépett állítólagos tartózkodásából, hogy Bécset is meghódítsa s óriási sereggel utnak indult Thököli s a bujdosók nagy örömére.

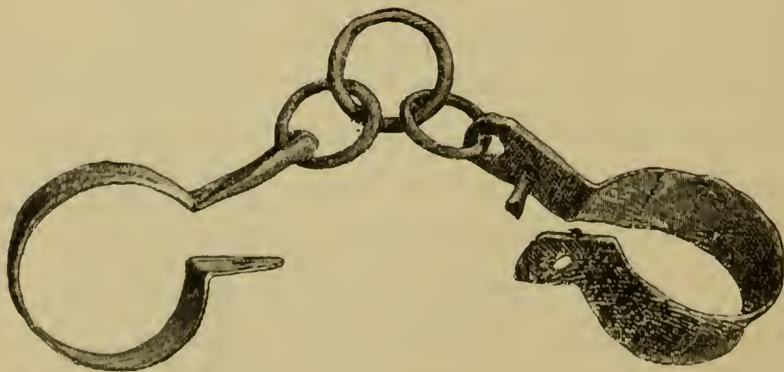
Apafy és Teleki megdöbbentek, parancsszóra kullogtak a török tábor mögött, fél füllel a bécsi államférfiak beszédét kezdték lesegetni s másik fülökkel a ledöntött s elsepert Uzon és Bodola várainak romjain az Erdély függetlenségét sirató Nemere szelének bús nyögéseit hallgatták.

Végre nekik is elérkezett utolsó órájuk, kimerültek a sok küzdelemben; már-már Teleki is kifáradtnak érezte magát, pedig alig volt 50 éves. Apafy neje halála (1688) után olyan hülye — s néha olyan gyermekiesen izgatott lett, máskor oly eltompultságba sülyedt, hogy szánalmas állapotában — az 1690-ik év ápril havában — a halál mint szabadító angyal jelentkezett s ugyan azon év augusztus havában Teleki is követte boldogtalan urát a sír ölébe. Teleki nem értett a vezérséghez s mégis egész éle-

tében szerette a katonásdit játszani s ime halálát a csatatér hősi szelleme s a bátorság ragyogó dicsfénye övezi, mert a zernyesti ütközetben esett el, hol régi ellenfele Tököli Imre utolsó diadalát nyerte.

Bekövetkeztek az új idők, az osztrákházi magyar királyok uralma; «a függetlenségből — a mint az érzékeny politikusok mondogatták — a rabszolgaságba vezető», hosszasan tartó, átmeneti korszak, mely alatt bizony sok nyomoruságot látott ez a gyakran zaklatott szegény erdélyi nép. Természetes, hogy az olyan alakok, mint Béldi Pál, mind jobban megdicsőültek; jöttek az eltünt szép időknek siratói, Apor, Cserei, minden szavok hitelre, visszhangra talált. Sóhajtoztak a szép fejedelmi kor után és siratták a szabadsághősöket, Bánfy Dénest, Béldi Pált, Barcsai Mihályt, nem gondolva az ellentmondásra, hogy t. i. ha jó volt, szép volt a fejedelmi korszak, akkor Bánfy, Béldi rosszak voltak, s ha Bánfy, Béldi stb. voltak az igazi hősök, hazafiak: akkor a fejedelmi korszak volt rossz.

A történetíró sorsa, kinek az illusiókat kell szétoszlatni, nem irigylendő, de habár Béldi Pál-ban nem találtam is meg a nagy embert, a kit kerestem vala, mindazonáltal életében annyi szép vonást, történeteiben annyi érdekes változatot leltem, hogy még ezután is sokáig fogom érezni a gyönyörűséget, a mit életírása nekem okozott.



41. BÉLDI PÁL LÁNCZA A FOGARASI FOGSÁGBAN.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

I.

BÉLDI PÁL LEVELE FELESÉGÉHEZ VITÉZ ZSUZSANNÁHOZ.

1. Az Ur Iń Edes Felessegem lelki Testi minden jokall keserjé
2. Az Alkalmatossagh hozvan noha nemelynaponis Irek az szeke-
3. -resz lovaimat akaram haza küldeni es elis küldem Apor
4. Janos Uramtoll It Istennek hala semi nyavalyajok
5. nintszen, azert otis megh nezesd ni hogy valami alkalmatlan
6. szagall vigyek haza, az mint mondad vala, hogy az Rü . : .(?)
7. bironall bor arra volna arull Irasz regestrumot es az
8. Regestrumot Szakmari hoza ki, it valo allapatok külömbʒ
9. nintszenek valamint megh irtam, hozak hirüll Banfi Sig
10. mondne Asz az Nemet kapitánhoz ment volna Kolozvarat
11. de nem bizonyos az Malmot hagyak arra valataszak es ha
12. Szunyogh resz leszen megh adgyak Edes Feleszegem az szeke-
13. -resz lovakat embernelküll ne had az Füveön es magad
14. -roll mese se Tartasd, az Moldovai adossagrull irek Tud
15. osicz kit Talalt (két szó törölve) meg oda vadǩ Zoltaniek
16. Innen ha megh nem valtozik Tsöteörteökő indulǩ Koloz
17. -var fele szüntelen Tudosicz Iń veled Mikolanal 1662
18. 25 Aprillis
19. Homonainak (?) Inget labravalot küldgyő
20. az Felesege Beldi Pall

II.

BÉLDI PÁLNÉ, VITÉZ ZSUZSÁNNA LEVELE FÉRJÉHEZ.

1. Az ur Isten serences hosuelet-
2. el aga meg kigemedet edes uram
3. Edes uram im sogoruram el
4. kűtet az jezeset az meli le
5. ueletot talaltak meg lathatia
6. kigemed az monostori josagnak
7. az leuelet nem talaltak* ker-
8. estek meg de azt mongak hog

* Kitörőlve.

9. ha kigemed uisa jő meg le-
10. het akor is) kigemed edes
11. uram alkalmaztasa ugi
12. dolgot hog mikola uram
13. oda talam tot[1] falu ueget
14. ment uigazon kigemed
15. edes uram Isten hoza
16. kigemedet edes uram ham-
17. ar irtam ma koloz uarat
18. öt orakor sereda 1666
19. Az kigemed fel
20. esege edes uran
21. Uitez Susanna.

(A 18. sor után post scriptum)

1. uduarirul is
2. talaltak leuelet
3. hog öt saz taler-
4. ban uolna de
5. ahoz nem uelem
6. talam hog solianak
7. mindazáltal nem tudom ahozis
8. el[2] alkalmaztasa ugy magat legen jol.

1 Tintafolt miatt nem látható tisztán a t.
2 Kitörölve.

TARTALOM.

KEPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Béldi Pál arczképére vonatkozólag ki kell emelnünk, hogy Béldi elődei Oláhországban is birtokot szereztek volt, melyet ő maga még bírt; s itt közölt olajban festett képét Béldi Venczel úr, ki e XIX. század elején a régi birtokok keresése végett Oláhországba utazott, ott találta meg egy előkelő boernál ily felirattal: *Paulus Béldi de Uzon 1678.* A képen a mai Béldiekéhez sok hasonló vonás van (szája mint a Béldi Gergelyé, szemöldei mint a néhai Béldi Dénesé stb.), de ha meggondoljuk, hogy Béldi Pál a jelzett évben már mintegy 58—59-ik évében járó ember lehetett, a képet felette ifjúnak találjuk. Az öltözet olyan, mint azt Kemény János egyik képén — mely valaha báró Kemény Zsigmond birtokában volt — mint Apafinak szintén ismerős egyik képén s mint az utolsó Rákóczi (József) képén találjuk. És én hiszem, hogy mindeniket ott Oláhországban Jászvásárott, vagy Bukurestben festették holmi vándorló olasz művészek s mind a négy kép ugyanazon iskolából került ki (s még ki tudja hány?). Igen valószinűnek tartom, hogy Béldi képét nem 1678-ban festették — mert hisz akkor kevés időt töltött Bukarestben, nem is volt ilyen művészi élvezetekre hangolva, hogy magát lefestesse, hanem Keményt, Apafit, Béldit mindeniket mikor a tatár rabságból kiszabadultak, akkor pingálták le s ezért rajtok még az ifjuság tükre (1659—61.) s az a török-tatáros főúri ruházat; és a Béldi képre az 1678-ik évszámot s a többiekre is az illető felirásokat csak később irták. A színnyomatu képet az eredetiről Nagy Lázár másolta le, s a sikerült színnyomatot Deutsch M. műintézete sokszorosította.

II. Rákóczy György arczképének metszőjét nem ismerjük, de az 1656—58 közt készült. A közlött másolat Lanfranconi Enea tulajdonában levő példányról vétetett.

Barcsai Ákos Gualdo Priorato II. k. 11. l. vétetett. Mint metsző Cesare Laurentio van a képen megnevezve.

Kemény János Gualdo Priorato II. k. 99. l. vétetett. Metszette Meysens Bécsben.

Apafi Mihály arczképét Sandrart Jakab nürnbergi rézmetsző és műárus metszette. A háttérben Kolosvár látképe látható. A kép alatt következő aláirás olvasható: Michæl Abaffi D. G. Princeps Transylvaniæ, Part. Reg. Hung: Dominus et Siculorum Comes. Az aláírást s az alább következő verseket Erdély czimere osztja kétfelé, még pedig úgy, hogy magába a czímerbe az Apafi és Bornemisza czímerek is be vannak foglalva. A versek így következnek:

Jobb oldalon.

Kluger Siebenbürger Fürst wanckest du in Zweiffel dencken,
Ob du zu der Sonne dich oder Monden sollest lencken?
Bey der Sonn' ist Liecht und Leben bey dem Monden finstre Nacht:
Schaue wie der Mond erbleichet wann de Sonnen Krafft erwacht.

Bal oldalon.

Lass nicht Beyr' an Adlers Stell in die güldne Berge nisten;
noch dein Segenfettes Land werden eine Tartarwüsten:
Trau Gott; wend dich zu der Rechten; bleib bey deinen Christen fest,
Lass im Fluch die Türkenböcke, Linkshin mit dem Teüffel gehn.

Haller János és neje Kornis Kata «A Haller Grófok Nemzetség könyve» czímű codexnek egyik legszebb lapját képezi. A codexet Boncz Ödön és Szádeczky L. ismertették a Turul 1886-ik évi folyamában.

Ali pasa arczképe Toorenvliet metszvénye s Boussato bécsi egyetemi rézmet-

sző metszvénye után, mely Gualdo Priorato I. k. 740. l. közöltetett. Toorenvliet Leidában született 1641-ben s eleinte mint arczkép-, utóbb mint történeti festő jó névre tett szert.

Kucsuk pasának, ugyan annak, ki Kemény ellen a török sereget vezette, arczképe Bloemart Adnan rajza és Meysens metszvénye után készült. Bloemart mint festő és rézmetsző jó névre tett szert. Sokat dolgozott Párisban, Rómában is.

A tatár khán arczképe Wagner Delineatio Provinciarum Pannoniæ et imperii Turcici in Oriente. Augsburg 1684 czímű munkából vétetett. Sem a metsző, sem a rajzoló nevét nem ismerjük, pedig láthatólag jó mester vésőjére vall. Alatta következő vers:

Das ist der Oberste der ungemenschten Tartarn
Die Christen schleppen weg, erwürgen, quälen, martern
Wo dise Teufels-brut nur in der Welt komtan
Brent, sengt und wütet sie, das niemand sagē kan.

Szamosujvár, a Martinuzzi-ház Dörre eredeti felvétele után készült.

A fogarasi vár belseje azt a helyet mutatja, hol Béldi és Haller fogva voltak. Dörre eredeti felvétele után készült.

Konstantinápoly látképe Wagner «Delineatio Provinciarum» Nürnberg 1685 vétetett.

A Jedikula látképe: «Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bospore. D'aprés les dessins de M. Melling, publié par M. M. Treuttel et Würtz, Paris 1819» czímű nagy díszmunka után készült. A Márvány-tenger felől mutatja.

Béldi Pál és Vitéz Zsuzsánna leveleinek eredetije Béldi István családi levéltárában őriztetik.

A czímképet Dörre tervezte és rajzolta. A felső szalag a Jedikulát ábrázolja Konstantinápolyban, hol Béldi fogva volt; az alsó szalag Brassó látképe, honnan vezetett a rendes közlekedési út Stambulba. Oldalt a Béldi-czímer van.

A Béldi és a Vitéz-család czímerei a Béldi-család birtokában levő példányokról vétettek.

Bethlen és a Bethlenek czímere (mely az ottani templomban van); — Bodola: a Béldiek udvarháza; — ugyanott a népiskola, az a hely, hol Béldi Pál kastélya állott; — Szamosujvár s a Martinuzzi-kápolna; — továbbá ugyanott a Rákóczyház, melyben Vitéz Zs. fogva volt; — Fogaras és a Betlen ajtó: mindezek Dörre eredeti felvételei után készültek.

Maros-Vásárhely és a marosvásárhelyi templom Nemes Ödön ottani rajztanár rajza után készült.

Segesvár, Kolosvár, Nagy-Szeben látképei Tröster: Das Alte und Neue Teutsche Dacia Nürnberg 1666 czímű munkában levő eredeti rézmetszetek után készültek.

A főúri viselet a XVII. században Töppeltinus «Origines et occasus Transsylvanorum» Lugduni 1667 czímű munkából vétetett.

Kővárt és Keresdet Keleti fölvételei nyomán Dörre rajzolta.

A *Hármas Historia* czímlapját az Egyetemi könyvtár birtokában levő példányról adtuk.

Béldi Pál harczra készülését Vastag György festette, mintáúl Béldinek a családnál őrzött képét vevén. A képről Dörre rajzolta le az itt közlött képet.

Béldi Pál láncza ugyanaz, melyet ő Fogarasban viselt. E láncz ma az erdélyi Muzeumegylet birtokában van, melynek Béldi István és Tivadar urak ajándékozták oda.

Az aláirások kelte: Gyulai Ferenczé 1657. jun. 6. Várad. (Orsz. Lvt.). Mikes Kelemené Garfalva 1645. okt. 13. (Erd Muz.), Barcsai Ákosé 1657. szept. 1. Szamosujvár. (Orsz Levéltár.) Lázár Györgyé 1658. jan. 25. (Gyulafehérvári levlt.). Apafz Mihályé 1662. szept. 7. (Gyfehérvár). Kucsuk Memhet basáé k. n. (Gyfhvár). Kemény Simoné 1658. január 25. (Gyfehérvár). Ébeni Istváné 1658. május 28. Karánsebes. (Orsz. Lvtár). Bánfy Dénesé 1668. máj. 4. Fejérvár. (Orsz. Lvtár). Haller Gáboré 1657. jun. 5. Borosjenő. (Orsz. Lt.). Rhédey Ferenczé 1658. jan. 29. Meggyes. (O. L.). Bethlen Miklósé 1668. szept. 9. Radnót.

(Orsz. Lt.). Petki Istváné 1658. jan. 25. (Gyfhvár). Rhédey Ferenczé 1657. nov. 22. Gyulafehérvár. (O. L.). Kapi Györgyé 1658. jan. 25., (Gyulafehérvár). Bethlen Farkasé 1661. jul. 22. Huszt. (O. L.). Wesselényi Pálé Dengeleg 1677. szeptember 29. (Erd. muzeumegylet). Barcsai Mihályé 1678. szept. 9. Fogaras. (Gyfhv.). Haller Jánosé 1658. jan. 25. (Gyfhv.) Teleki Mihályé 1678. ápr. 13. (Orsz. Lltár). Bornemisza Annáé 1670. márcz. 8. (Gyfhvár). Bethlen János aláírása: 1659. jul. 16. Az Országos Levéltár (gyulafehérvári osztály) birtokában levő eredetiről.

Kucsuk Memhet basa 42-ik lapon levő aláírása: Ezek után isten Kegyelmeddel. | Én az Győzhetetlen Török Csaszarnak Dunan innet Valo Várainak | Fő gondviselője és Hatalmas Basája Kucsuk Memhet Basa | Tömös Várnak és Jenönek Fő Basája Kegyelmednek barattja | szolgalok |

Gróf Csáky László 200-ik lapon levő aláírása így olvasandó: Az Iń elettbe egessegbe tarcsann meg | edes felessegem. Jetti Kula 3 Aug. 1680 | szegenyi Rabb Vradd | Csaki Laszlo k.

A színnyomatokat Deutsch M., a cincographiákat Weinwurm műintézetei készítették: kettő kivételével, melyeket Bécsben Angerer és Göschel műintézete készített.

TÁRGYMUTATÓ.

I. SZEMÉLYNEVEK.

II. HELYNEVEK.

III. TÁRGYNEVEK.

Budapest, Rudnyánszky A. könyvnyomdájából.